T.C.

MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

FELSEFE ANABİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

HERDER'DE TOPLUMSAL VAROLUŞ VE YERELLİK

Şehla EKİNCİ

Tez Danışmanı

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet CEYLAN

Mardin 2022

T.C.

MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

FELSEFE ANABİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

HERDER'DE TOPLUMSAL VAROLUŞ VE YERELLİK

Şehla EKİNCİ

Tez Danışmanı

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet CEYLAN

Mardin 2022

ETİK BEYAN

Mardin Artuklu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında;

- Tez içindeki bütün bilgileri etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tez çalışmasının hazırlık, bilgi, belge, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarda bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun davrandığımı,
- Tez çalışmasında kullanılan tüm eserlere eksiksiz atıf yaptığımı ve kullanılan tüm eserlere kaynaklar/kaynakçada yer verdiğimi,
- Tez çalışmasının özgün olduğunu,
- Tez çalışmasının Mardin Artuklu Üniversitesi tarafından kullanılan "bilimsel intihal tespit programı" ile tarandığını ve hiçbir şekilde "intihal içermediğini" beyan eder, aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabullendiğimi bildiririm.

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Herder'de Toplumsal Varoluş ve Yerellik

Şehla EKİNCİ

Mardin Artuklu Ünüversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Felsefe Anabilim Dalı

2022: 112 sayfa

Bu çalışmadaki amaç, 18. yüzyıl aydınlanma döneminin düşünürü olan Johann Gottfriend von Herder'in görüşü bağlamında Toplumsal Varoluş ve Yerelliğin önemine değinmektir. Bu çalışma yapıldığında türkçe çevirisi olan *Tarih Felsefesi, Dilin kökeni Üzerine, Şhakespeare Üzerine* adlı kitaplardan ve *İnsanlık Tarihi Felsefesi Üzerine düşünceler* adlı yapıtının bir bölümünden yararlanılmıştır. Herder'in eserlerinin Türkçe çevirisi az olması nedeniyle İngilizce kaynaklardan faydalanılmıştır. Bu çalışma giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde toplumsal varoluş başlığı yer almaktadır. İkinci bölümde ise yerellik başlığı bulunmaktadır.

Herder, insanın ilk doğa durumunda kalmasından yanadır. Bu nedenle insanın yerel ve organik bir yapıya sahip olması gerektiğini düşünmektedir. Çünkü her toplum kendi doğası içinde kalarak anlamlı hale gelir ve orijinalliğini korur. Bu bağlamda bu çalışmanın birinci bölümünde toplumsal varoluş problemine değinilmektedir. Herder doğrudan toplumsal varoluş kavramını kullanmamıştır. Ancak bulunduğu mekân ve mekânın özellikleriyle kuşanmış bir halk, O'na göre kendi kültürünün özelliklerini taşıyabilir. Dolayısıyla halkların farklılaşmasının temel sebebi mêkanların farklılaşmasına dayanmaktadır. Halk, kavramını, felsefesinin merkezine yerleştiren Herder milli halk görüşünü yüceltir. Böylece halkın yaşam tarzını, eylemlerini, kendine ait her bir özelliğini toplumsal varoluş düşüncesinin başlangıcı olarak görür.

Herder, insanın ortaya koyduğu bütün amaç ve eylemlerin kendi kültürünün eseri olması gerektiği kanısındadır. Evrensel değerlere karşı eleştirel bir tavır takınmaktadır. Bu nedenle aydınlanma felsefesi ve aydınlanma felsefesini savunan filozofları eleştirmektedir. Bu bağlamda aydınlanma felsefesinin evrensellik düşüncesine karşı çıkar, bunun yerine toplumun yerel ve milli karakterini korunması gerektiğini savunur. Dolayısıyla aydınlanma düşüncesinin coşkusuna kapılarak dil, sanat, kültür gibi dinamiklerinin orijinalliğini kaybeden toplum yapısına karşı çıkmaktadır. Zira O'na göre, yerel ve milli kalmanın en önemli dayanakları bu dinamiklerdir. Herder, doğa ve duygulara önem vermesi nedeniyle romantizm ve insanı yücelten hümanizm akımlarından etkilenmiştir. Böylece klasisizm akımına karşı çıkmıştır.

Bu çalışmada evrensel değerler karşısında yerelliğin varlığına dikkat çekmek amaçlanmıştır. Böylece yerelliğin önemine değinmek için ilk önce bir halkın etkilendiği yapıların araştırılması gerekir. Orijinal bir doğaya sahip olan halk, onu oluşturan temel yapıların yerel olması gerekliğini ortaya çıkartı.

Anahtar Kelimeler: Herder, Toplumsal Varoluş,Yerellik, Organik Toplum

ABSRTRACT

Master Thesis

Social Existence and Locality in Herder

Sehla EKİNCİ

Mardin Artuklu University

Graduate Education Instute

Depertment of Philosophy

2022: 112 page

The aim of this study is to touch on the importance of Social Existence and Locality in the context of the opinion of Johann Gottfriend von Herder, the thinker of the 18th century enlightenment period. When this study was carried out, it was benefited from the books called History Philosophy, On the Origin of Language, On Shakespeare, and a part of his work called Thought on the Philosophy of Human History. Due to the limited number of Turkish translations of Herder's works, English sources were used. This study consists of an introduction and two parts. In the first part, there is the title of social existence. In the second part, there is the title of locality.

Herder is in favor of man's being in a state of first nature. Therefore, he thinks that people should have a local and organic structure. Because every society becomes meaningful by staying in its own nature and preserves its originality. In this context, in the first part of this study, the problem of social existence is addressed. Herder didn't directly use the concept of social existence. However, according to him, a people equipped with the features of the place and place can carry the characteristics of their own culture. Therefore, the main reason for the differentiation of peoples is based on the differentiation of places. Putting the concept of the public at the center of his philosophy, Herder glorifies the opinion of the local public. Thus, he sees the people's lifestyle, actions and every characteristic of his own as the beginning of the idea of social existence.

Herder is of the opinion that all the aims and actions of man should be the work of his own culture. He adopts a critical attitude towards universal values. For this reason, he criticizes the philosophy of enlightenment and the philosophers who defend the philosophy of enlightenment. In this context, he opposes the idea of universality of the Enlightenment philosophy, and instead argues that the local and national character of the society should be preserved. Therefore, he opposes the social structure that has lost the originality of its dynamics such as language, art and culture by being enthused by the idea of enlightenment. Because, according to him, these dynamics are the most important pillars of staying local and national. Herder was influenced by the movements of romanticism and humanism that glorify the human being, as he attaches importance to nature and emotions. Thus, he opposed the classicism movement.

In this study, it is to draw attention to the existence of locality in the face of universal values. Thus, in order to emphasize the importance of locality, it is necessary to first investigate the structures in which a public is affected. Having an original nature, the people revealed that the basic structures that compose it should be local.

Keywords: Herder, Social Existence, Locality, Organic Society

ÖN SÖZ

Bu çalışmanın amacı Herder'e göre toplumsal varoluşun esaslarının ne olduğu ve bunun yerel bir yaşam içerisinde nasıl şekil aldığını ortaya koymaktır. Aydınlanma döneminde evrensellik düşüncesine karşı yerellik temelinde organik bir toplumsal varoluşu savunan Herder, bu konuda ortaya koyduğu düşünceler günümüzde, hala canlılığını korumaktadır.

Herder, yerel ve milli kalabilmek için organik toplum önerisinde bulunmaktadır. Organik toplum, mekân özelliklerine bağlı, coğrafi şartlara uygun, tarihten devralınan kültür mirası doğrultusunda özellikle dil, sanat, felsefe alanında diğer milletleri taklit etmekten uzak özel yapıtlar üreterek oluşturulabilir. Bu nedenle özellikle Fransız kısmen de İngiliz sanat ve edebiyatının Almanca'ya çevirilmesine ve taklit edilmesine karşı çıkmaktadır. Bunun Alman kültüründe taklitçiliğe sebep olduğunu böylece Alman dili, edebiyatı ve kültürünün orijinalliğini kaybederek Alman halkının yerel ve milli kimliğini yitirmesine sebep olacağını ispatlamaya çalışır. Herder taklitçiliğe karşı ve milli kimliği korumak için *Fırtına* ve *Coşku* grubunu harekete geçirir. Bu grubun en temel amacı dilini korumak ve sanatın duygudan uzaklaşmasını engellemektir.

Herder'in bu düşünceleri, kendi içerisinde tutarlı ve teorik değeri yüksek olmakla birlikte, günümüz dünyasında artık pratik bir değerinin kalmadığı görülmektedir. Gerçekten de globalleşen dünyada tek tipleşen dünya kültürü karşısında yerel ve milli kimliği korumak hiç de kolay görünmemektedir. Herder, aklın ışığında eylemde bulunan toplumun duygulardan uzaklaştığından bahseder. Özellikle sanat görüşünü ifade ederken duyguyu ön plana çıkarır. Herder, düşünüyorum, yerine hissediyorum kavramını kullanmaktadır. Hisseden bir toplum mekanikleşmeye karşı direnç göstererek özünü ve orijinalliğini korumaktadır.

Bu araştırmada aydınlanma felsefesinin evrensellik anlayışına karşı yerelliği savunan Herder'in düşüncelerini global dünyada tekrar hatırlatmak amaçlandı. Aynı zamanda değerlerimizin ne kadar önemli olduğu hususuna dikkat çekmeye çalışıldı. Bunu yaparken bana kaynak temin etmede, metot göstermede ve tezin yazımında

katkısı olan danışman hocam Dr.Öğr. Üyesi Ahmet CEYLAN'a teşekkürü borç bilirim.

Şehla EKİNCİ

MARDİN: 2022

.

İÇİNDEKİLER

ÖZET ... iv
ABSRTRACT ... v
ÖN SÖZ ... vi
GİRİŞ ... 9
1.TOPLUMSAL VAROLUŞ ... 13
1.1.Toplumsal Varoluş ve Organik Toplum ... 15
1.2.Yeniden Varoluş ... 21
1.3. Antropolojik Varoluş ve Biyolojik Irk Yapısı ... 26
1.4. Halkların Coğrafyaya Göre Biçimlenmesi ... 29
1.5. İnsanın Bitki ve Hayvandan Farklılaştığı Yönler ve İki Uç Arasında İnsan Varoluşu ... 32
1.6. Kök Olarak Halkın Varoluşu ... 38
1.7.Mekânsal Varoluş ve Egemen Olma İsteği ... 43
1.8. Yerellikten Evrenselliğe Kant ve Herder Mukayesesi ... 48
1.9.Birey Varoluşçuluğu ... 55
2.YERELLİK ... 60
2.1. Dilin Kökeni ... 62
2.1.1. Dilin kalıtsal yapısı ... 69
2.1.2. Yapay olarak dil ... 73
2.2.Din ... 76
2.3.Sanat ... 80
2.3.1. Shakespeare'in etkisi ... 87
2.4. Hümanite ... 91
2.5.Aydınlanma ... 94
2.5.1.Herder ve Aydınlanma Felsefesi ... 100
SONUÇ ... 106
KAYNAKÇA ... 109
ÖZGEÇMİŞ ... 113

GİRİŞ

Global dünyada evrensellik her ne kadar kabul edilen, onaylanan bir durum olarak görülse de, her toplumun dil, din, sanat gibi kültürel açıdan birbirinden farklılık gösteren yapıları bulunmaktadır. Bu farklılıklardan dolayı evrensel görüşlerin her zaman için geçerli olmadığı kanısına varılabilir. Bir evrensellikten bahsedebilmek için, insanın kendi doğasından koparılması gerekir ki bunun da mümkün olup olmadığı tartışma konusudur. İnsanların içinde doğduğu kültürel değerler, insan yaşamını derinden etkilediği için, farklı toplumlardaki insanlar arasında görüş ayrılıkları ortaya çıkar. Bir toplumda doğru kabul görülen birtakım hususlar, diğer bir toplumda kabul görmeyebilir. Bu nedenle toplumlar, varoluşsal açıdan birbirinden farklı yaşam biçimlerine sahiptirler. Yerel varoluş, belli bir kimliğe sahip insan topluluğunun kendine özgü yaşam biçimini oluşturmada temel etkendir. Toplum ve onu oluşturan bireylerin, kendine özgü bu orijinal yapısı, onu canlılar arasında üst bir noktaya taşımaktadır.

18. yüzyıl Alman düşünürü olan Johann Gottfried Herder (1744-1803), Aydınlanma felsefesine yaptığı eleştirileriyle, felsefe tarihine farklı katkılar sağlamıştır. Herder, evrensellik adı altında toplumların kültürel kimliklerinin değiştirilip dönüştürülmesi düşüncesine karşı milliyetçilik fikrini ortaya koyan bir düşünürdür.

Organik-dinamik bir tarihsel görüşü benimseyen Herder, tarihi, evrensel ahlak yasasına dayandıran *Kant*'tan (1724-1804) ve Fransız Devrimi'yle ilgili görüş ayrılığı nedeniyle Goethe[1]'den ayrılır. Kant, doğal ahlak yasası ile tarih arasında bir paralellik kurmak istediğinden, tarih alanındaki yasallığı doğal ahlak yasası ile temellendirme çabası içinde olmuştur. Bu alandaki yasallığın, ahlakı esas alarak tespit edilebileceği düşüncesinden hareket etmiştir. Ancak *Dünya Yurttaşlığına Yönelik Genel Bir Tarih Düşüncesi* adlı yazısında yer yer değinmekle birlikte, ahlak

[1] Johann Wolfgang Von Goethe(1749-1832), Alman edebiyatçı, siyasetçi, ressam ve doğabilimcidir. Herder'in arkadaşıdır ve O'nun felsefesinden etkilenmiştir. Kendi felsefesinin şekillenmesinde Herder'in büyük katkısı vardır. Ayrıca Fırtına ve Coşku (Strum und Drang) özgünlüğü savunan grubunun öncülerindendir. Ancak Goethe'nin Klasisizme yönelmesi, 1786'da Herder ile yollarının ayrılmasına sebep olur. Geniş bilgi için bkz. Gürsel Aytaç, *Yeniçağ Alman Edebiyatı Tarihi*, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2012, s.102-123.

temel belirleyici olarak gözükmemektedir[2]. Aynı zamanda Kant'ın bu yazısı dokuz önermeden oluşmaktadır. Bu yazıdaki her önermeye genel olarak bakıldığında Kant, toplumun ancak *yurttaşlar birliği* şeklinde varlığını sürdürürse sağlıklı bir toplum ortaya çıkar görüşünde.

Bunun yanında Kant, *Allgemeine Literaturzeitung* adlı derginin editörlüğünü yapan *Christian Gottfried Schütz*'ün teklifi üzerine, *Herder'in İnsanlık Tarihi Felsefesi Üzerine Düşünceleri'nin Eleştirisi* adlı risalesinde, Herder'in *Ideen zur Philosophie der Geschte der Menschheit* adlı çalışmasının ikinci bölümü üzerine eleştiri yazmıştır. Aynı zamanda Kant, *İnsanlık Tarihinin Tahmini Başlangıcı* adlı çalışmasında insan varoluşunun doğal nedenlere dayandırılamayacağını ifade eder. Bu çalışmada akıl ve ahlak toplumsallığın temelini oluşturur.

Yukarıda geçtiği üzere, Kant ve Gothe'den farklı düşünen Herder'in, insanı doğa ve eylem temelli tarihsel organik bir gelişim içinde görmesiyle ilgili düşüncelerinde, az da olsa *Rousseau*'nun (1712-1778) etkisinde kaldığı söylenebilir. Herder, insan türünün varoluşsal doğal yapısını oluşturan, yerel ve orijinal tarafının kendine özgü olduğunu düşünür. İnsan türü kendi doğası içerisinde gelişim gösteren ve kendine özgü bir toplumsal varoluşa sahiptir. İnsan var olabilmek için, bir mücadele girişimi göstererek eyleyen bir varlık olarak doğanın amacına göre hareket eder.

Herder her eylemin kendi tarihi içinde gerçekleştiği düşüncesiyle evrensel kuralların, özgün nitelikleri, farklılıkları yok ettiği kanısındadır. 18. yüzyıl Aydınlanma döneminde bütün insanların aynı doğa ve yasallığa sahip olunduğu fikrine karşıdır. Modern dönemin sunduğu yaşam, insanı, doğal özgün yaşamından uzaklaştırmıştır. Herder ileriye yönelik genel yasaları reddeder. Halkı doğal olarak görür ve halkın, milli bir karakteri meydana getiren dil, din, sanat gibi tüm nitelikleri taşıdığını düşünerek, kendi çağına farklı bir bakış getirir[3]. Herder yukarıda bahsedilen kavramları yerel olarak düşünür ve bu yönde bir düşünce basamağı

[2] Ayhan Bıçak, "Kant'ın Tarih Anlayışında Tarih Bilincinin Yeri", *Felsefe Dünyası,* Sayı:16, Yaz, 1995, s.57.
[3] Alper İplikçi, "Johann Gottfried Herder'de Milliyetçilik Düşüncesi", *Al-Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:1. Sayı:1, 2017, s.129-130.

oluşturmaktadır. O, bir topluma ait dil, din, sanat gibi yerel anlam taşıyan kavramların insan ruhunun derinliğinden gelen ifadeler olarak görür.

Dilin kök olarak değerlendirmesi de insan ruhunun derinliklerinde hissedilerek açığa çıkmasıdır. Herder, doğada işitilen seslerin dilin oluşmasını sağlayan ilk adım olarak görür. Ancak nesnelerin adlarının oluşmasını sağlayan belli basamaklar vardır. Bu basamaklar tamamlandıktan sonra nesnelerin adları oluşmaktadır. Herder buna doğa yasası adını verir.

Dil ile birlikte bir toplumun milli ruhu uyanmaktadır, ancak siyasi bir nitelikte değil, kültürel anlamda bir milli ruhtan bahsedilebilir. Milli ruha sahip toplum sanata bunu yansıtarak, sanat ve edebiyat alanında kendi özünü ortaya çıkartmaktadır. Herhangi bir yapay sanat bu noktada etkin olamaz.

Herder'in bütün mücadelesi bu fikirler çerçevesinde gelişmektedir ve her türlü evrensel ilkeye karşı tavır almaktadır. Özellikle aydınlanmanın insana sunduklarıyla, insanı belirlenmiş tek bir yönde ilerlemesini öngören ve insanın kendisinden uzaklaşmasını hedefleyen evrensellik düşüncesine karşı çıkmaktadır. Aklın yüceltildiği ve '*aklını kullan'* sloganına karşı Herder, insanın kendi ruhundan gelen ve orijinal olma durumuyla karşı çıkmaktadır. Bu çalışmanın amacı toplumsal varoluş düşüncesini irdelemek ve yerelliğe dayalı topluma özgü olan kavramları açıklamaktır.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Türkiye'de, Herder'in felsefesinde toplumu yerel olarak ele aldığı görüşü üzerine: Alper İplikçi, *Johann Gottfried Herder'de Milliyetçilik Düşüncesi*; Erkan Zengin'in *Herder'in Folklor Tanımlamalarında Halk Kavramının Doğası* ve Meral Ozan'ın *Herder'de Volk Kavramı* adlı makaleler dışında başka makale çalışmasına rastlanılmamıştır. Yukarıda sayılan makaleler dışında Acar Sevim'in *Halk Milliyetçiliğin Öncüsü Herder* adlı bir çalışması mevcuttur.

Bunun dışında Ratip Ozan Akdeniz'in, *Herder ve Hegel'de Aydınlanma Felsefesinin Politik İdeali* adlı yüksek lisans tezinin giriş kısmında evrensellik ve yerelliğe değinmesine rağmen çalışması içerisinde bu konuyu ele almamıştır.

Bu çalışmanın amacı Herder'in fikirleri bağlamında toplumsal varoluş ve yerellik açısından ele alarak değerlendirilmektir. Böylece bu çalışmayı yapmamızın üç nedeni bulunmaktadır. İlki daha önce Herder ile ilgili toplumsal varoluş ve yerellik bağlamında herhangi bir çalışmanın yapılmamasıdır. Bu çalışmayı özgün kılan bu yönüdür. İkinci neden küreselleşen dünya içerisinde erimiş ve neredeyse yok olmaya yüz tutmuş yerelliğin değerine ve önemine dikkat çekmektir. Bu bağlamda kültürlerimizin ve değerlerimizin önemini ortaya koyarak bu değerlerimizin yaşatılması gerektiği düşüncesi oluştu. Üçüncü neden ise günümüzde yaşanan pandemi problemi az da olsa halkı yerel bir yaşama yönelmesine neden olmasıdır. Bu çalışma bu problemler bakımından irdelenecektir.

Bu çerçevede elimizdeki çalışmanın birinci bölümünde toplumsal varoluş düşüncesine yer verilecektir. Bir toplumu anlayıp kavrayabilmek için ilk önce varoluşsal yapısını araştırmak ve anlamak gerekir. Doğal olarak, Herder açısından insanın varoluşsal yapısını tamamıyla anlamanın imkânı irdelenecektir. Bu bağlamda toplumları birbirinden farklı kılan yönleri ve bu farklılıkları besleyen toplumsallık ve analojiye dayanan benzerlikten yola çıkarak toplumsal farklılıklar açıklanacaktır.

İkinci bölümde yerellik ele alınacaktır. Dil, inanç, sanat, kültür gibi yerel dinamikler incelenecektir. Bunlar toplumda yerellik bağlamında ne anlama geldiği irdelenecektir.

1.TOPLUMSAL VAROLUŞ

Bilindiği üzere varoluş düşüncesi 19. yüzyılda güçlü bir felsefe akımı olarak ortaya çıkmıştır. Devletler arasındaki üstünlük mücadeleleri, ham madde için pazar arayışları gibi sebeplerle yapılan savaşlar bütün dünya halklarını yıpratmış. Ekonomik krizler, hastalıklar, yıkımlar, bunalımlar baş göstermiş; bütün bu yaşanan olumsuzluklar insanın yaşam kalitesini düşürmüştür. Bu nedenle meta düzeyine indirgenen insanın konumu sorgulanmış ve 19. yüzyıldan itibaren insanın varoluşsal problemleri ön plana çıkarak varoluş düşüncesi güçlenmiştir.

Özellikle insanın metalaştırılması sanayi devriminde görülmektedir. 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın başını kapsayan bu dönem İngiltere'de başlayıp hızlıca genel sanayi sürecinin yayılmasına neden olmuştur. Sanayi devriminin gelişmesiyle beraber birtakım sömürü araçları ortaya çıkmıştır. Bu araçlar; "sermaye birikimi, ucuz iş gücü, hammadde, teknolojik gelişme, hür teşebbüs, sürekli kâr ve rekabet düşüncesidir"[4]. Böylece birbirine koşut olarak sömürgecilikle beraber ticaret, makineleşme sanayi, üretim ve şehirleşme artmıştır. Bunun sonucunda burjuva ve işçi sınıfı denilen sosyal sınıf oluşmuştur[5]. Bu sınıfsal yapının üst tabakasını burjuva oluşturmaktadır. Burjuva denilen kesim kendini işçi sınıfından üstün görerek modern hayatın değerli parçasını oluşturduğuna inanmaktadır. Burjuvanın bu şekilde bir inanca sahip olmasının sebebi sermayenin kendi tekelinde olması düşüncesidir. Sermayenin iktidar biçimi olarak ortaya çıkması, emeğin ise sömürülmesi toplumun bir kesimini metalaştırdığının kanıtıdır[6].

Topraksız olan köylü geçimini sağlayabilmek için kitleler halinde kırsal kesimden endüstri merkezi olarak görünen şehirlere göç etmiştir. Bunun sonucunda Avrupa'da hızlı gelişen kentleşme işçi sınıfının doğmasına neden olmuştur. Sanayi Devriminde gelişen fabrikalar işçinin geçim kaynağı olarak görülür. Fakat emek arzı, emek talebini aşınca işsizlik ortaya çıkmış, mülk sahibi olmayan insanlar kötü çalışma koşullarına razı olmuş, düşük ücret karşılığında çalışmak zorunda kalmış,

[4] Bedrettin Kolaç, *Atatürk İlke ve İnkılâp Tarihi,* İmaj Yayınevi, Ankara,2011, s.2.
[5] Bedrettin Kolaç, *Atatürk İlke ve İnkılâp Tarihi,* s.2.
[6] Adnan Mahiroğlu, "Endüstri Devrimi Sonrasında Emeğin İstismarını Belgeleyen İki Eser: Germinal ve Dokumacılar", *Sosyoloji Konferansları Dergisi,* Sayı:32 2005, s.44.

işverenler tarafından kendilerine sunulan tüm koşulları kabul etmekten başka çareleri kalmamıştır[7].

Görüldüğü gibi, insan yaşamını idame etmek için meta haline dönüşmüştür. İnsan tüm duygulardan sıyrılarak yalnızca var olabilmek için makinenin parçası haline dönüşmüştür. Bu şekilde işleyen sistem beceriksizliği affetmez ve zayıf, güçsüz olanı eler. Güçlü olan ve daha çok üreten sistemin içerisinde varlığını devam ettirir, fakat emeğinin sömürülmesine göz yumar. Bu düşünce her çağda farklı yapılarla varlığını sürdürmektedir.

Tek bir insan dahi var olduğu sürece varoluş düşüncesi de varlığını sürdürecektir. Toplumda doğrudan varoluşçuluk, insan varlığı üzerinde kendini var etmese bile, topluma bağlı olarak, başka şekillerde de ortaya çıkacaktır. Toplumda yaşanan her olay, varoluşun kendini yenilediğinin bir kanıtıdır. Dünyayı saran Covid-19 virüsü, bunun bariz bir örneğidir. Bu zor süreçte insan yaşamı daha çok sorgulanmış, özellikle sağlıklı yaşamın değeri daha çok anlaşılır olmuştur. Bunun sonucunda kısmen de olsa toplumlar, Herder'in bahsetmiş olduğu yerel ve organik yaşama dönüşün küçük bir tecrübesini yaşamaktadır.

Günümüzde yaşanan Covid-19 pandemi süreci, yaklaşık üç asır önce yaşamış Herder'in düşüncelerinin kısmen de olsa dünyada uygulama alanı bulmuştur. Onun, bütün amacı toplumun organik yapısına dikkat çekmekti. Bu görüşünü kendi çağında fark ettirmesi çok zordu. Herder'in toplumsal varoluş ve organik toplum teorisinin, özellikle Covit-19 salgını sürecinde yaşanan tecrübe ışığında bakılması konunun anlaşılması bakımından kolaylık sağlayacağını düşünmek mümkündür.

Varoluş kavramının tek bir tanımı yapılmamaktadır. Bu çalışmanın konusu bakımından ilerleyen kısımda *Birey Varoluşçuluğu* başlığı adı altında varoluş fikrini öne süren bazı düşünürlerin görüşlerine değinilecektir. Toplumsal varoluş ise Herder'in fikirleri bakımından düşünüldüğünde halk varlığını kendi değerleriyle var etme anlamında kullanılır. Bir halkın kendi varlığının var olmasını sağlayan kendi kültürünü oluşturan değerlerlerdir. Bunun yanında toplumsal varoluş organik bir yapının ürünü olduğu söylenebilir.

[7] Mahiroğlu, "Endüstri Devrimi Sonrasında Emeğin istismarını Belgeleyen İki Eser: Germinal ve Dokumacılar", s.44.

1.1.Toplumsal Varoluş ve Organik Toplum

İnsanı organik yapan, insanın kendi türünün doğasıdır çünkü insan türünün sahip olduğu ve kendi özünde var olan yapısı organik bir yapıdır. Bu yapı, içinde bulunduğu yaşam alanıyla birlikte şekil almaktadır. İnsanın duyu organları dahi bu yaşam alanına göre şekil alarak organik yapıya uyum sağlamaktadır[8]. Herder bitkilerin yaşam alanı ve uyum sağladığı iklimi örnek göstererek, insanoğlunun organik yapısı hakkında benzer sonuçlara ulaşılabileceğini belirtmektedir. Bitki içinde bulunduğu iklimin etkisiyle renk değiştirebilir. Aynı şekilde bitkinin iklime göre boyu farklılaşabilir. İhtiyaç duyduğu su miktarı ve sıcaklık dahi farklı olabilir. Tüm bu nitelikler insan için de geçerlidir[9]. Böylece Herder'in organikleşme düşüncesinden biri de bir halkın dünya üzerinde kendisine ayrılmış sınırlar olarak değerlendirilebilir. Herder bu düşüncesini aşağıdaki pasajda şöyle açıklar:

> "Sıcak bölgelerde ağaç boyunda yetişen bitkiler, soğuk bölgelerde bodur kalıyor. Biri deniz, diğeri bataklık içindir; biri karı, diğeri sıcak bölgelerin bol yağmurunu sever. Bütün bunlar, onların alacakları şekli, biçimi tayin ediyor. Peki, bunlar insanoğlunun organik yapısı noktasında bize benzer şeyler hatırlatmıyor mu? Burada bitkilere has kayda değer bir husus da şudur: Bitkiler mevsime, hatta günün vakitlerine göre yönlenirler ve yabancı bir iklime alışmaları zaman alır…Gecesefası, gece açar; çünkü –öyle diyor Linnaeus- anavatanı Amerika'da gündüz vaktidir. Bu bitkinin bütün yıl boyunca gösterdiği gelişmeler, günün vakitlerine varıncaya kadar, anavatanındaki zamana uygundur. Bir botanikçi şöyle diyor: "Bütün bunlar bir bitkinin büyümesine etki eden şeyin su ve sıcaklıktan daha farklı olduğunu gösteriyor gibidir." Şüphesiz insanoğlunun organik farklılığı ve yabancı iklime alışması, özellikle başka bir yarıkürede söz konusu olunca da ısı ve soğuktan daha farklı birçok şeyi hesaba katma mecburiyeti var"[10].

Herder'in organikleşme düşüncesi mekân ile ilişkisi söz konusu olduğu yukarıdaki pasajda görebiliriz. Bununla birlikte Herder, "İnsanın vatanı neresidir?"[11] sorusuna "Burası, durduğun yer!" [12] şeklinde cevap verir. Herder'e göre dünyanın durduğu nokta, insan yaşam alanlarını belirlemektedir. Dünyanın kuşaklara ayrılması, insanların bu kuşaklar üzerinde yaşaması kendi idrak ve

[8] Johann Gottfried Herder, *Tarih Felsefesi,* Çev. S. Battal Arvasi, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2020, s.246.
[9] Herder, *Tarih Felsefesi,* s.64.
[10] Johann Gottfried Herder, *Tarih Felsefesi,* s.64.
[11] Herder, a.g.e. s.40.
[12] Herder, a.g.e. s.40.

eylemlerini her açıdan etkilemektedir. Herder'e göre insanı etkileyen her şey, içinde yaşadığı doğal ortamdan kaynaklanmaktadır[13].

Herder'e göre halkın yaşam alanlarının belirlenmesinin temel nedeni, kara parçalarının ve dağların birbirine paralel olmasıdır. Çünkü karaların oluşmasını sağlayan dağlardır. Herder, dağları karaların iskeleti olarak görmektedir[14]. Herder'e göre dünya üzerinde ilk yerleşim yeri Asya'dır. Asya kıtasının ilk yerleşim yeri olmasının sebebi yüksek dağlara sahip olması ve bu dağlar arasında verimli ovaların bulunmasıdır. Bu bölgeye göçün artmasıyla birlikte nüfus yoğunluğu artmıştır. Böylece daha önce bu bölgede yaşayan halk yeni gelen bir halk tarafından göç ettirilmesine sebep olmuştur. Ovalardan göç eden halk dağlık alana yerleşmiş ve orayı yurt edinmişler. Böylece en eski diller ve millet dağlarda ve karaların ücra köşelerinde rastlamak mümkündür[15]. Sıradağların değişimin temel nedeni olmakla birlikte, insan neslinin devam etmesine de imkân sağlamıştır. Böylece halkın yaşam alanları, kültürel farklılıkları ortaya çıkmıştır. Herder, "dağlar ve dağlar arasında eski geleneklerin, orijinal vahşi hayatın ve özgürlüğün hüküm sürdüğü" [16] yer olarak görmektedir. Böylece daha önce de değinildiği gibi organikleşmenin yaşanması noktasında halkın yaşayış tarzı bulunduğu mekân açısından ele alındığında halkın beslenme alışkanlıklarının da değiştiği gözlenebilmektedir[17]

Her toplumun beslenme alışkanlıkları farklılık göstermektedir. Beslenme alışkanlığı doğal ortamın yanı sıra, toplumun inancı ve kültürünün sonucu olarak oluşmaktadır. Halkın kültür ve inancına örnek olarak et yeme alışkanlığı üzerine yorum yapılabilir. Bazı halklara göre her hayvan eti yenilebilir fakat diğer bir halk için sınırlı sayıda hayvan eti yenilebilir. Bunun nedeni her halkın kültür ve inancının farklı olmasıdır Bilindiği üzere, Covid-19 virüsünün ortaya çıkma sebebinin yerel beslenme alışkanlığından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Covid-19 virüsünün bütün dünyaya yayılması sonucunda toplumda yeni bir düzen oluştu. Bu yeni düzen tam da Herder'in hayal ettiği gibi organik ve yerele

[13] Herder, *Tarih Felsefesi*, s.40-41.
[14] Herder, a.g.e. s.45.
[15] Herder, a.g.e. s.46.
[16] Herder, a.g.e. s.47.
[17] Herder, a.g.e. s.258.

yönelik bir yaşam tecrübesini oluşturdu. Virüsün yayılmasını engellemek ve toplumun var olması için yeni yaşam stratejileri geliştirildi. Sınır kapılarının kapatılması, karantina uygulamasına geçilmesi, toplumlar arasında fiziksel etkileşimin azaltılması hatta sokağa çıkma yasağının uygulanması Herder'in kendi kendine yeter, yerel ve organik toplum oluşturma isteğini kısmen de olsa gerçekleşebileceğini ortaya koydu. Ayrıca toplumlar kendi içinde sorumluluk yüklenerek içinde bulundukları zor şartları aşmak için yerel çözüm arayışları içine girdiler. Örneğin, ekmek ihtiyaçlarını karşılamak için evde ekmek pişirilmeye başladı. Bahçeli evi olanlar sebze ihtiyaçlarını karşılamak üzere sebze yetiştirdiler. Böylece ihtiyaçların karşılanması için yeni arayışlar içine girildi. Yeni değerler oluşmaya başlandı. Var olan kültüre yeni öğeler eklendi. Böylece sağlık öncelenerek, varoluş yeni anlam kazanmaya başladı.

Varoluşları tehlikede olan toplumların, bu tehlikelerden nasıl sıyrılacakları konusu[18] toplumsallık ve organik toplum bakımından önemli bir sorundur. Toplumun varoluşunu tehlikeye atan her faktör için, toplum yeni eylemler geliştirir. Yani toplum, var olmak için sürekli eyler ve üretir. Bir toplum varlığını başka bir toplumun varlığına bağlı olmaması için yaratıcı olması gerekir. Bu noktada toplum eyleme geçerek ürün ortaya çıkarması gerekir. Üretemeyen bir toplum başka bir topluma bağımlı olması gerektiği gibi, kültürel anlamda değişim ve dönüşüme de neden olur.

Geçmişten günümüze dek toplumların tarihsel varoluşu incelendiğinde, yeni sorunlara yeni eylemlerle karşılık vermek, yeni durumlara yeni çözümler üretmek suretiyle, yenilenerek geliştiği görülmektedir. Dolayısıyla, tarih içerisinde gelişip değişen ve belli oranda insan aklının ürünü olan dil, din, ahlak, toplum, devlet, iktisat, eğitim gibi kurumlar insan varoluşundan kaynaklandığı gibi insan varoluşuna bağlıdır. Bu kurumlar aynı zamanda insan ve topluma form kazandıran kaynaklardır. Bu bakımdan, "Tarih, insanın varoluş şartlarından biridir"[19] Aynı zamanda insanlık

[18] Ayhan Bıçak, *Tarih Felsefesinin Oluşumu*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2004, s.13.
[19] Bıçak, *Tarih Felsefesinin Oluşumu*, s.13.

tarihi hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlayan nedenlerden biri de sıra dağlar ve sıra dağlardan akan nehirlerdir[20]. Herder aşağıdaki pasajlarda şöyle açıklar:

"Demek ki doğa dizdiği dağlar ve ovalardan akıttığı nehirlerle aynı zamanda insanlık tarihinin ve devrimlerinin kaba, ama sağlam bir taslağını ortaya koymuştur. Dünyanın şurasında burasında yaşayan insanlar nasıl göç etmişler, yeni beldeler nasıl keşfedilmiş, büyük nehirlerin kıyısındaki köy ve şehirler nasıl kurulmuş, dağ ve çöller arasına nasıl yerleşmiş ve buralar nasıl adlandırılmış, insanoğlu deniz sahiline nasıl ulaşmış ve genellikle verimsiz olan bu topraklardan gıdasını temin amacıyla denize nasıl açılmış; işte bütün bunlar, yeryüzünün tabiat tarihinden çok, insanoğlunun doğal akışı içinde gelişen tarihinin ilgi alanına giren hususlardır"[21].

"Denizler, dağlar ve akarsular, ülkelerin olduğu kadar, milletlerin hayat tarzlarının, dillerinin ve nihayet devletlerinin doğal sınırlarını da teşkil ediyorlar. Bu saydıklarımız aynı zamanda insanlık tarihinde meydana gelen en büyük devrimlerin istikamet çizgileri yahut sınırları olmuştur. Şayet dağlar başka türlü dizilseydi, nehirler farklı yönlere aksaydı, sahiller başka türlü şekillenseydi, o takdirde insanların durmadan yer değiştirmeleri kaçınılmaz olacaktı" [22].

Yukarıdaki pasajlardan anlaşıldığı kadarıyla doğa insan varoluş şartlarını belirlediği gibi insan da doğa üzerine hâkimiyet kurarak varlığını sürdürmeye çalışmıştır. Doğa, insanın varlığını devam etmesini sağladığı gibi alışkanlıklarının belirlenmesini de katkıda bulunmuştur.

İnsan varoluşunu sorgulayan Herder, kendisine şöyle bir soru sorarak başlar: "Ben burada neyim ve bu yerde daha ne olabilirim?[23] Herder'e göre yeryüzü insana göre düzenlenmiştir. İnsanın sahip olduğu mekân, duyu organları, manevi güçlerin işleyişi kısaca insanın sahip olduğu her şey doğada insana göre organize olmuştur[24]. İnsanın doğa yasasına göre organize olması ve bu doğa içerisinde varlığını sürdürmesini sağlayan araçlardan biri de dildir. "Herder'e göre tarihten gelen bir beraberlik içinde bulunan ve bağımsız bir dile sahip insan grubu; bu halkın (milletin) önemli özelliklerini bünyesinde barındırmaktadır. Bu özelliklere sahip bir topluluk (halk ya da millet), Herder açısından bir devletin doğal ve organik temelini oluşturur"[25].

Aynı zamanda bir milletin birlik ve beraberliğini sürdürebilmesi için ortak din, töre ve dil, manevi birer miras niteliğindedir. Ortak olan bu nitelikler, tarih içerisinde

[20] Herder, *Tarih Felsefesi,* s.48.
[21] Johann Gottfried Herder, *Tarih Felsefesi,* s.48.
[22] Johann Gottfried Herder, *Tarih Felsefesi,* s.48.
[23] Herder, a.g.e. s.30.
[24] Herder, a.g.e. s.31.
[25] Sevim Acar, *Halk Milliyetçiliğinin Öncüsü Herder,* Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 1. Baskı, s.25.

kendini var eder. Bir milletin oluşabilmesi için en önemli araçlardan biri ortak bir coğrafyanın yanında bir devletinin de olmasıdır.[26] Herder, halkı doğal bir oluş olarak düşünür. Halkın eğitim alarak yozlaşması ve kültürel bir değişime uğramasına karşı tavır alır.[27]

Anlaşıldığı kadarıyla Herder, toplumun kendinden uzaklaşmasına ve değişip dönüşmesine karşıdır. Toplumun kendi özünden uzaklaşması kendine yabancılaşması anlamına gelmektedir. Ancak burada vurgulanan ana referans noktası yerlilik dolayısıyla değişim ve dönüşüme karşı bir direnç ise; bir toplumun veya devletlerin diğer toplum veya devletlerle varlıklarını nasıl beraber sürdürecekleri soruları cevapsız kalmaktadır. Evrensel düzeyde var olan sürekli değişim ve dönüşüme karşı duruş sergilemek, yaşamın sıradanlığı içinde yerel var oluş çabalarını yok oluşa sürüklemek veya marjinal hale getirmek değil midir?

Bilindiği üzere, Charles Darwin'in doğal seleksiyonunda hem uyum hem dönüşüm; hem de yaşamsal faaliyet, hem de yanındakiyle mücadele edip kazanan taraf olma şeklinde bir varoluşa işaret etmektedir. Böylece, sonradan gelen nesiller de atalarının kazandığı savaşın devamı olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir[28]. Nihayetinde günümüz insanı ile en önceki insanla aynı uzuvlara sahipken aynı zihin dünyasına sahip değildir. O halde yerellik ve var oluş kavramlarından, yerellik insani bir mahiyette eksiklik yaratacak mı yaratmayacak mı sorusunun cevabı büyük önem taşımaktadır. Özü itibarıyla insan var oluşundan bu yana bir kafa, iki kol iki bacak bir gövdedir. Bu nedenle asıl soru, insanın temel varlığını değiştirecek düzeyde bir değişimin olup olmadığıdır. Bu noktada varoluş ereğinin iki temel ayağının var olduğunu söyleyebiliriz: Biri bedensel bütünlüktür. Burada bedenin temel yapısını değiştirecek önemli bir fazlalık veya eksiklik olmadan her zaman ilk halini korumasıdır. İkincisi zihinsel gelişimdir. Yani insanın doğuşundan ölümüne kadar kendisinin farkında olması, bir kimlik ve kişiliğe sahip olması ve bunu geliştirmesidir.

[26] Acar, *Halk Milliyetçiliğinin Öncüsü Herder*, s.27-29.
[27] Acar, a.g.e. s.33.
[28] Charles Darwin, Türlerin Kökeni, Dorlion Yayınları, Ankara, 2019, s.77.

Bedensel varoluş üzerine düşünüldüğünde; insanın bütünlüğünü koruyan ve sınırlayan bir durum söz konusudur. Dolayısıyla normal şartlarda bütün insanlar ve toplumlar eşit denilebilecek kadar aynı bedensel yapıya sahipler. Bedensel var oluş hayat için gereklidir ancak bedensel bütünlükteki bir kısım eksikliklerin varoluşu sonlandırmasını gerektirmez. Kolu ya da bacağı olmayan bir kimse, insan var oluşunun dışında görülmemiştir. Zihinsel var oluş için ise aynı durum söz konusu değildir. Kendisi farkında olmayan bağımsız bir kimlik ve kişiliğe sahip olmayan bir insanın varlığından bahsedilmez. İşte bu noktada insanın var oluşunu koruması ve sürdürmesi için zihni bir yetkinliğe sahip olması ve bu yetkinliği geliştirmesi gerekir. İnsanın hayati tehlikesi olunca zihin çözüm üretmekle meşgul olmaya başlar. Bir var oluş problemi olduğunda, varlığını korumak için zihin bu problemi ortadan kaldırma yollarını arar. Eğer bir çözüm yolu bulunmaz ise bu onun tamamen yok oluşuna sebep olabilmektedir. Bu durumu İnka Kralı Atahualpa ile İspanyol komutan Pizzaron arasındaki savaşta görmek mümkündür. Hem İnka hükümdarı Atahualpa hem de İspanyol komutan Pizzaron, biyolojik olarak bedensel bir bütünlüğe sahiplerdi. Bedensel bütünlük açısından her ikisi eşit şartlara sahiptiler. Ancak ikisi arasında meydana gelen savaşta, ordusu daha çok kalabalık olmasına rağmen Atahualpa yenildi. Pizzaro ise sadece yüz seksen askere sahip olmasına rağmen, binlerce askere sahip Atahualpha'yı yendi. Yenilme sebebi zihinsel açıdan Atahualpha'nın Pizzaro ile eşit şartlara sahip olmaması idi. Pizzaro, zihinsel dönüşüm ve gelişimle, zihinsel manevralarla ve nihayetinde zihnin bir üretimi olan barut ve silahla bu zaferi elde etti[29]. Bu noktada insanın doğa durumunda olmasının, insanı güçsüz kıldığı görülmüştür. Bu güçsüzlük durumu varoluşunun son bulmasına neden olmuştur. Burada Herder'in, insanın varoluşu itibariyle doğa durumuna karşı özgürleşme isteğini ve insan aklının yerel bir yaşam tarzına karşı yeni olanaklar araması yeteneğini gözden kaçırdığı söylenebilir. Ancak Herder'in toplumun yeni olanaklara ulaşma isteği; onu doğadan uzaklaşmasına sebep olmakla beraber toplumu bencilleşmesine neden olmaktadır. Aynı zamanda toplumun çıkar arayışı içerisinde girdiği noktasında onun haklı olduğu görülmektedir. Bu görüş Rousseau'nun fikirlerini desteklemektedir: "Başlangıçta doğada özgür ve mutlu olan insan zamanla

[29] Jared Diamond, *Tüfek Mikrop ve Çelik*, Çev. Ülker İnce, TUBİTAK Popüler Bilim Kitapları, Ankara, 2008, s.80.

doğallıktan çıkar, toplumsal ve tarihsel kötülükle tanışır. Bilim ve sanat insanın başlangıçta yaşadığı ve doğaya bağlı olan mutluluğunu bozar ve insanı kendisinden ve kendisini koruyan güçten uzaklaştırır"[30]. Yukarıda ifade edildiği gibi topraktan uzaklaşan insanın, duygusal olarak farklılaştığı gibi bencilleştiği de görülmektedir. Şehirleşen insan bir gücün etrafında toplanır ve bu gücü kullanarak yerel yaşama adapte olan halkı ya yok etme eğilimini gösterir ya da başka bir yere göç etmesine neden olur. Yok olmayan varlığını devam ettiren halk doğal şartları sürdürerek yaşar. Böylece halk doğa yasasına uygun bir alan bulur ve varlığını yeniden inşa eder.

1.2.Yeniden Varoluş

Herder, insanın varoluş şartlarını tanımlarken, insanı yaşadığı mekân ile ilişkilendirir. Mekâna sahip olmadan önce, doğal canlı yaşam için her türlü ortamın insan için hazır olması gerekmektedir. Böylece canlı ortamının oluşmasını sağlayan ilkeler sırayla gerçekleşir. Çünkü insanın varlığının devam ettirmesi için bu zorunlu bir durumdur.

Herder'e göre dünyanın ilk oluşumunda insanlık tarihine ilişkin, hiçbir deneyim ve yaşam yoktur. Dünya üzerinde insanlar için bir canlı yaşam oluşması için yalnızca şartlar düzenlenmiştir. İlk etapta insana dair yaşamın olmadığı kanıtı, dünyanın içyapısı üzerinde daha önce organik varlıkların varlığına rastlanmamış olması ve bu doğrultuda kanıtların olmamasıdır. Canlılığın oluşabilmesi için de tüm şartların sağlanması gerekmektedir. Örneğin canlılığın oluşması için hava, su, ateş olması şarttır. Tüm bunlar sağlandığı takdirde, insan için yaşam alanı oluştuğu söylenebilir. Herder bunu şöyle açıklar:

> "Dünyamızın kadim teşekkülünde, bana öyle geliyor ki, hiçbir sebep yoktur. Çünkü görülebilen ilk tahrip ve devrimleri, yaşanmış bir insanlık tarihine ilişkin emareler taşımak yerine, dünyamızı üzerinde yaşanabilir hale getiren şartları hazırlamışlardır. Gezegenimizin iç çekirdeğini teşkil eden kadim granit, bildiğimiz kadarıyla, yok olmuş organik varlıklardan hiçbir iz taşımıyor. En yüksek uçlarda, muhtemelen yaratılış suyunun seviyesinin üstünde kaldıkları için, denizin etkisine dair bir emare yoktur. Kaldı ki bu yakın ve sivri uçlarda insansı bir varlığın yaşamış olması mümkün değil. Bu şekilsiz kütleyi kuşatan hava, su ve ateşten tecrit edilmemişti ve içinde onu yerin zeminine bağlayan ve daha sonra hem ona şekil veren hem de narin canlılara nefes alma imkânı sağlayan muhtelif materyal barındırıyordu. Demek oluyor ki canlı varlığın meydana geldiği ilk yer sudur.

[30] Jacqueline Russ, *Avrupa Düşüncesinin Serüveni,* Çev. Özcan Doğan, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2019, s.248.

Ancak varlığın bu ilk kaynağı dahi her yerde aynı derecede etkin olan yaratıcı kudretin gücüyle olmuştur"[31].

Herder, en karmaşık varlıklar kendi kısımları içinde aynı yasayı izlediğini belirtir. Ancak onlardan farklı güçler işlerken, nihayetinde bir bütünü oluşturmak için en çeşitli bileşenler hâkim olmak zorundadır. Herder'e göre şuan sahip olduğumuzdan daha güçlü ve yoğun bir havanın olması ve daha ağır, birleşik su vardı. Hava ve suya nüfuz eden asitin çözülmesiyle birlikte farklı taşlar ve kumların oluşması sağlandı ve dünya dönüştü. Böylece denizdeki ilk canlı varlık olan kabuklu deniz hayvanı oluştu. Kabuklu canlıların kristalleşmesi için ise ateş ve soğuğun etkisi gerekliydi. Böylece bitkinin var olmasını sağlayan bileşenler sırasıyla yarı metallere, metallere ve bitki tohumuna kadar bileşenler değişir. Doğanın yeniden yapılanması için bileşenler ve ayrışmalar gereklidir. Basit yasalardan daha kaba biçimlerden olduğu gibi daha karmaşık, sanatsal ve narin olana geçiyor. Böylece ilk formlar ve şeylerin ilk tohumlarından en küçük noktadan tüm yaratılışın nasıl ilerlediği görülebilir. Herder'e göre her yerde suda, toprakta, bitkide, hayvanda, insanda karşılaştığımız demirin üzerine başka metaller dağıtılsaydı ve dünya üzerine petrol, kükürt yayılmış olsaydı, dünya üzerinde yaşayan canlılarda farklı olurdu. Aynı zamanda yaratıkların mizacı daha sert olacaktı. O'na göre insanlığa besin sağlanması için bileşenler daha hafif olarak düzenlenmiştir. Dönüştürülebilen metallerden bitki örtüsünün oluşması ve besin ihtiyacının oluşması sağlanmıştır. Aynı zamanda hava, çiy, yağmur, kar, su ve rüzgâr toprağı gübreler, onunla karıştırılan alkali kireçler yapay olarak doğurganlığı artırır; bunlar en çok bitki ve hayvan ölümü katkıda bulunur. Böylece her ölüm yeni bir yaşamın başlangıcı olur[32]. Herder'e göre, canlılığın oluştuğu ilk yer sudur. Bu da yaratıcı bir erkin gücü ile meydana gelmiştir. Bu güç ilk önce denizde var olan kabuklu hayvanlarda ortaya çıkmıştır. Yeryüzü biçim aldıkça bu hayvanlar ya azalmış ya da yok olmuştur. Böylece kalıntıları kayalarda kalmış, materyaller, elementler ve çeşitli organizmalar çoğaldıkça suyun

[31] Johann Gottfried Herder, *Tarih Felsefesi,* s.322.
[32] Herder, Johann Gottfried, "Outlines Of A Philosophy Of The History Of Man", Ed: David G. Payne, London, 2016, s.61-62-63.

bitkiyi var etme olanağı artmıştır. Bunun sonucunda mikro organik canlılardan sonra ilk olarak yeryüzünde bitkiler var olmuştur[33].

Herder'in bu ifadeleri ilk çağ filozofu olan Thales'in her şeyin ana maddesi sudur düşüncesini hatırlatır. Thales'in tabiatla ilgili görüşünü deneye dayandırması ve bu deneyleri akılla işleyip temellendirmeye çalışmasına benzemektedir. Thales suyu ilk ana madde kabul etmiştir. Ona göre, hiçten hiçbir şey meydana gelmez, bu âlemin başlangıcında da bir yaratıcı varlığın bulunması gerekir bu da her şeyin özü, ruhu ve hayat kaynağı olan su olduğuna dair ifadelerini çağrıştırmaktadır[34].

Herder, insan var olmadan önce oluşan maddelerin, insanın yaratılışına zemin hazırladığını belirtir. O'na göre, hava, su ve yeryüzünün oluşumundan önce birçok etki meydana gelmiştir. Bu etkiler, ayrışma ve birleşmelerin meydana gelmesini sağlamış ve yeryüzündeki maddelerin oluşumunu hızlandırmıştır. Bu süreç içerisinde etkileşimler artmış buna bağlı olarak çeşitli türler meydana gelerek dünya bugünkü halini almıştır. Aynı şekilde insanın organik yapısı oluşmadan önce birçok aşamadan geçmiş, insanın özü ve dünyasal varoluşu doğanın en son amacı olarak oluşmuştur[35].

İnsanın en son var olan varlık olması ve bu sürecin işleyiş basamağı Herder'e göre şöyle açıklanabilir: İlk önce kabuklu deniz hayvanları oluşmuştur. Daha sonraki aşamada bitkiler meydana gelmiştir. Daha sonra kara hayvanları meydana gelmiş ve en son olarak insan var olmuştur. Bu da doğanın kendi kanunudur[36]. Dünya tek seferde ve bir bütün olarak var olmamıştır. Çünkü bu, doğanın işleyişine ters bir durumdur. Evrenin bir defada oluşması zaten mümkün görünmemektedir. Doğanın kendisinde varoluş gerçekleşmesi için, yok oluş olmak zorundadır. Bu döngü aslında yok oluş değil, yeniden var olmanın kanunudur. Yaratılışın en son ve en üst basamağında insanın oluşması ve insanın bileşiminde daha önceki bütün canlıların katkısının olması onu diğer varlıklardan üstün kılmaktadır. Bu durum insanın yapısının mükemmel oluşunun bir kanıtıdır. Bir şeyin diğer bir şeyin sebebi olması,

[33] Johann Gottfried Herder, *Tarih Felsefesi,* s.322.
[34] Hüsameddin Erdem, *İlk Çağ Felsefesi Tarihi,* Hü-Er Yayınları, Konya, 2011, s.72.
[35] Immanuel Kant, "Herder'in İnsanlık Tarihi Felsefesi Üzerine Düşünceler'inin Eleştirisi", *Tarih Felsefesi Seçme Metinler, Herder-Kant-Fichte-Schelling-Hegel-Schopenhauer,* Haz. Doğan Özlem-Güçlü Ateşoğlu, Doğu Batı, Yayınları, Ankara, 4. Baskı, 2017 s.51.
[36] Herder, *Tarih Felsefesi,* s.323.

doğadaki sebep-sonuç ilişkisinin zorunlu bir sonucudur. Aksi takdirde doğada herhangi bir hareketlilik ve bir işleyiş meydana gelmezdi[37].

Dünyadaki en ufak bir parçanın oluşumu; kayalardan kristallere, kristalden metallere, metallerden bitkilere, bitkilerden hayvana ve insana kadar olan bu örgütlenme biçimi, bu düzenlenişin basamak şeklinde ilerlemesi, varlıkların güçleri insanda bir araya gelir. Bu varoluş örgütlenmesinin temel formu, insanda yakınlaştığı, temaşa edilmiş ve bunlar insanda bir araya gelen güçler, iç sesler olarak ifade edilebilir. Her varlığın, varoluş süreci boyunca mücadele etme zorunluluğu doğanın amacına göre düzenlenmiştir. Canlı organizma, ne kadar çok genişlerse, örgütlenme tabakası o kadar alt dünyadan oluşmaktadır. Herder, bütün bu örgütlenme biçimini insan varoluşunun bir özeti gibi görmektedir. Bütün bunlar varoluşun görünür tarafını ifade etmekle beraber aynı zamanda görünmeyen bir dünyanın ardındaki bir gücün varlığının da var olduğunu varsaymaktadır[38]. Yani varlıkların var olmasının ardında yatan organik güç Tanrı'dan gelen güç olarak değerlendirilebilir. Tanrısal güç doğrudan görünen bir şey değil ve direkt kavranamaz. Fakat dış dünyadaki görünüm ve oluş biçimlerinin incelenmesiyle kavranabilir[39]. Aşağıdaki pasajda görüldüğü gibi canlı varlıkların bir güç tarafından kuşatıldığı ve bu sayede bir ilerlemenin gerçekleştiği ifade edilir. Bu güç organik olup canlı mekanizmanın varlığını sürdürmesini sağlamaktadır.

> "Bütün yaratılışta bu gibi sayısız organik güç etkiler ya da başka deyimle, Tanrı bu güçlerin aracılığıyla etkide bulunur. Bu güçlerden hiçbiri organsız değildir, ama organ da gücün kendisi değildir; organ, ancak gücün etkimesi için bir ortamdır. Bundan dolayı da bir güç bir organik ortamdan ötekine geçebilir ve bu geçiş de bir ilerlemedir"[40].

Bu ilerleme bir gelişmedir. İnsanın nesebi, hümanitesinin gelişim gösterebilmesi için daha alt basamaktaki organik güçlerin bir araya geldiği noktadır. Çünkü doğada her şey ileriye dönüktür. Daha önce bir yaratılış olduğundan, doğada var olan her şey birbiri üzerine eklenerek ilerler, bu ilerleme bir çoğalmadır. Her çoğalma bir nedene bağlıdır. Herder bunu oluşum olarak adlandırır ve her defasında

---

[37] Herder, *Tarih Felsefesi,* s.325.
[38] Kant, "Herder'in İnsanlık Tarihi Felsefesi Üzerine Düşünceler'inin Eleştirisi", s.56.
[39] Macit Gökberk*, Kant İle Herder'in Tarih Anlayışları,* Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2019, s.150.
[40] Gökberk, *Kant İle Herder'in Tarih Anlayışları*, s.150.

oluşumlar daha yüksek bir forma dönüşerek ilerler[41]. Daha önce de değindiğimiz gibi ilk varlık bitkidir. Bitki birçok maddenin birleşiminden meydana geldi. Bu meydana geliş bir organik güçtür. Bitkinin bu oluşumu daha yüksek bir varlığın oluşumu için bir hazırlıktır. Bitkiden daha yüksek olan hayvandır ve bitkiden yararlanır. Bitki artık hayvani bir cevher olana dönüşmüştür. Bu ölüm olarak algılansa da aslında yeni bir yaratılıştır ve daha narin bir geçiş sağlar. En narin organa sahip olan ise insandır. İnsan yapısı her şeyi kendine dönüştürebilme potansiyeline sahiptir. Bu bir döngü olarak algılanabilir ve çok acımasız bir sistem olarak düşünülebilir. Ancak Herder, yaratılan hiçbir şey için ölümün olmadığını iddia eder. O, yok olduğunu düşündüğümüz her şeyin bir üst yaşama geçtiğini söyler. Ona göre birçok organik güç kendi doğasında birleşmiştir[42]. Varlıkların kendi arasında sahip olduğu organik güçler bir etkimeye tabi olarak yeniden değişip dönüşüp bir çiçeğin tomurcuğu gibi açmaktadır. Her güçlü organizma, zayıf olanı kendine dönüştürerek yeni bir biçimde var eder. Ancak; insan bu geçişleri görünenler arasında olanı algılamaktadır. Görünmeyenler hep gizli saklı kalmıştır[43].

Herder'e göre küre şeklindeki yeryüzünde olan bütün çeşitliliğin ve bunların insan varoluşu üzerindeki etkilerinin insan tarafından düşünülmesi ve araştırılması gerekir. Herder'e göre insanın bütün eylemlerinin gerçekleşmesinin nedeni, güneşin yılda bir kez dünyanın çevresinde dönmesidir. Herder, doğadaki bütün etkilerin, örneğin atmosferin, gök cisimlerinin insan tarihi üzerine etkiye sahip olduğunu belirtir[44]. Yani dünyanın yapısından dolayı yeryüzünde oluşan tüm etkiler, insanın bütün amacını ve eylemini etkiler.

Dünyanın yapısına bağlı olarak, karalar, okyanuslar gibi yeryüzündeki bölgelerin dağılışı, halkları birbirinden zorunlu olarak farklılaştırır. Yeryüzünde dağılmış halklar birbirinden farklı ve çeşitli toplumsal yapılar oluşturur. Böylece halklar kendine özgü niteliklere sahip olduğu gibi, organik bir gücün kuşanmasıyla farklılığını görünür biçimde topluma yansıtır. Bu durum insanlar arasında farklı kültür ve ırkların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

[41] Herder, *Tarih Felsefesi,* s.157.
[42] Herder, a.g.e. s.158.
[43] Herder, a.g.e. s.159-160.
[44] Kant, "Herder'in İnsanlık Tarihi Felsefesi Üzerine Düşünceler'inin Eleştirisi", s.51.

1.3. Antropolojik Varoluş ve Biyolojik Irk Yapısı

Herder, halkların yapısal farklılıklara sahip olmasını yeryüzünün şekillerinden kaynaklı olarak biçimlendiğini ifade etmektedir. Böylece önce Kuzey Kutbuna yakın halkları araştırır. Ona göre buraya yakın halklar soğuklara maruz kaldığından, vücut sıkılaşır ve kan dolaşımı daralmaktadır. Soğuğa maruz kalan halk fiziki bakımdan da değişim göstermektedir. Bu konudaki ifadeleri şu şekildedir:

> "Grönlandlının boyu genellikle beş ayaktan daha azdır; kardeşleri Eskimolarınki ise kuzeye gittikçe küçülüyor. Ama içten dışa doğru etkili olan yaşama kuvveti, ana boy konusunda veremediğini sıcak ve dayanıklı sıklıkla telafi etmiştir. Kafası bedene oranla büyümüş, yüzü geniş ve yasılaşmıştır. Çünkü sadece iki ucun orta ve itidal noktasında iyi tesir icra eden doğa burada yuvarlaklaştırmadığı hafif oval yüzün tabiri caise direği olan burnu öne çıkarmıştır. Yüz genişliğinin büyük kısmı yanaklar tarafından işgal edildiğinden, ağız küçülmüş ve yuvarlaklaşmıştır. Saçlar sert ve kabarık kalmıştır, çünkü saçı yumuşak ve ipeksi kılacak özsuyu eksiktir. Göz cansızdır ama aynı bedende omuzlar güçlü, uzuvlar geniş ve vücut daha kanlı ve etlidir; yalnız el ve ayaklar küçük ve zarif kalmıştır, yapının en uç uzuvları gibidirler"[45].

Yukarıdaki pasaj bize mekânın halkların ırk yapısı üzerindeki etkisini incelediğini ve halkların yalnızca genetik yapıya uygun olarak var olmadığını göstermektedir. Herder'in dikkat çekmeye çalıştığı şey, halkların çevreye uyum sağlaması ve çevreye göre halkların fiziki yapısının değişmesidir. Bütün bunlar düşünüldüğünde halkların doğa yasasına göre farklılık gösterdiği ve halkların ırk yapısının bu şekilde belirlendiği hiçbir halkın diğer bir halktan üstün görünmemesi gerektiğidir. Zira insanın var olduğu coğrafyaya göre formsal açıdan biçim alması ırksal farklılıkları doğurması tüm halklar için geçerli bir durumdur. Hiçbir insan veya halk doğacağı mekânı seçemediğinden ırksal üstünlük olmaması gerektiği kanısına varılabilir.

Bunun yanında üretim ve tüketimin artması, yeni bir dengenin oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Buna bağlı olarak; evrenin dengesinin değiştiğini söylemek mümkündür. Evrenin en çok değiştiğini iklim üzerinden gözlemleyebiliriz. Herder'in fikirleri çerçevesinde düşünüldüğünde değişen iklimle birlikte toplum da değişmektedir. Değişen iklim koşullarıyla birlikte insan, hem bedensel hem zihinsel olarak yeniden yapılanmaktadır. Son zamanlarda Türkiye'de yaşanılan orman yangınlarının iklim değişikliğine sebep olacağı düşünülmektedir. Bunun yanında ekosistemin bozulması söz konusudur. Bütün bu etkiler düşünüldüğünde insanın

[45] Johann Gottfried Herder, *Tarih Felsefesi,* s.182.

yapısında değişim görülebilir. Çevreden etkilenerek bedensel ve zihinsel açıdan insan, değişimi gen yoluyla bir sonraki nesile aktarılabilir. Böylece yeni bir neslin biyolojik yapısı dezavantajlı bir hal alabilir.

Herder'in sonraki araştırması ilk yerleşik yaşamın olduğu Asya'nın içinde yaşayan halklardır. Bu halkların yapıları ise genel olarak; "Orta boy, yassı yüz, Kuzey ikliminin koyu rengi, çekik gözler, ince, siyah yayı andıran kaşlar; küçük, yassı ve alna doğru genişleyen burun, büyük kepçe kulaklar, çarpık baldırlar ve bacaklar ve nihayet onu insanlar arasında yırtıcı bir hayvan gösteren yüz şekli ve güçlü beyaz dişlerdir" [46]. Herder, halkların bu şekilde yapılanmalarının hayat tarzlarının coğrafi mekân ilişkisine dikkat çekmektedir. Ayrıca burada yaşayan toplulukların fiziki yapılanmaları bile yine iklim koşulları ve tüketilen yiyeceklerle ilişkilendirir[47]. İnsanın içinde bulunduğu coğrafya zorunlu olarak insanın alışkanlıklarını belirler, alışkanlıkları ise insan bedeninin biçim almasını sağlar. Bedenlerinin biçim alması ise ırksal olarak diğer halklardan farklılaştırır.

Dünya üzerinde güzel şekillenmiş topluluklara gelindiğinde ise dağların, ırmakların, zengin bitki örtüsünün olduğu verimli bahçeler olduğu bir mekândan bahsedilmektedir. Bu noktada yaşayan toplumlar her açıdan güzeldir. Herder, bu toplumlardan birinin de Hintler olduğunu belirtir. Ona göre " Hintler, en yumuşak huylu insanlardır. Hiçbir canlıyı isteyerek ve bilerek incitmezler. Hayatın bahşettiklerine saygılıdırlar. Süt, pirinç, meyve ve şifalı bitkiler gibi son derece zararsız gıdalarla beslenirler. Boyları, bir seyyahın dediği gibi, dik ince ve güzeldir. Uzuvları birbiriyle uyumlu, parmakları uzun narindir. Yüzleri açık ve hoştur[48]…" Bu bölgede yaşayan halkların tümü orta bir noktada yer almaktadır. Bütün bu güzelliklerin sebebi de doğalarına uygun bir coğrafyada yaşamalarıdır. Bu yerde halklar ne aşırı sıcaklara ne de aşırı soğuklara maruz kalmıştır; güzelliğin sebebi de bundan kaynaklanmaktadır[49].

Herder'in bu düşüncelerinin kendi yaşamış olduğu zamana tekabül ettiği göz ardı edilmemelidir. Çünkü şimdiki zaman ve eski zaman arasında bariz bir şekilde

[46] Herder, *Tarih Felsefesi,* s.186.
[47] Herder, a.g.e. s.186-187.
[48] Herder, a.g.e. s.190.
[49] Herder, a.g.e s.193.

farklılıklar vardır. Hatta mevsimlerin dahi yüzyıllara göre ne kadar değiştiğini gözlemleyebiliriz. Daha önce değinildiği gibi halklar, yaşanan durum ve olaylardan etkilenir. Bu durum ve olaylardan etkilendiği için halkın, fiziki ve zihinsel özellikleri de değişebilir. Bunun yanında dünya, toplumlar tarafından yıpratılır ve yıpranma sonucunda doğanın dengesi değişebilir. Bunun sonucunda coğrafi kuşakların üzerinde yaşayan halkların, zorunlu olarak farklılaşması veya bir halkın diğer bir halktan daha avantajlı hale gelmesi mümkündür. Bu düşünceleri dikkate alındığında Herder'in tarihin her halk için aynı ve tekrarlanmaz olduğu görüşünü destekler niteliktedir.

Herder, Afrika kıtasına mensup halkları açıklarken, diğer halklar gibi bu kıtada yaşayan halkların da belli haklara sahip olduğunu belirtir[50]. Herder, siyahi halkı, diğer halklarla karşılaştırdığında olağanüstü bir durumun görülmediğini söyler. Çünkü Siyahi halkın, zihinsel veya bedensel bir eksikliği yoktur. Renk farklılığı ise ona göre çok doğal bir durumdur. Bunu doğadan edinmiştir. Diğer halklarda olduğu gibi siyah halkın da iklimden, hayat tarzı ve beslenme alışkanlıklarından dolayı renk farklılığının oluştuğunu belirtir. Ona göre sıcaklık azalırsa serin rüzgâr eserse siyah renk, sarı renge dönüşür[51]. Siyahiliğin oluşmasına sebep olan durumu ise şöyle açıklar: " Siyahilerin derisi kalın ve yumuşaktır, beyazların derisi gibi gergin ve kuru değildir. Demek ki güneş sıcaklığı, deri altında bol miktarda bulunan ve deriyi yumuşatan yağın bir kısmını yakmış ve böylece dokuyu renklendirmiştir"[52].

Herder için insanı farklılaştıran en temel etkenlerden birinin iklim olduğunu, daha önce de ifade etmiştik. Böylece iklimin insan karakterini, yaşam şeklini hatta rengini belirlediğini açıklamıştı. Bu nedenle Herder'e göre "Arap, Çin, Türk, İran, Japon, Zenci, Hıristiyan, Musevi, Müslüman"[53] kim olduklarını tanımlamak mümkündür. Çünkü her halkın kendi özelliği, kendine has yaşamı onu tanımlamaya yetiyor[54]. Bir halk yaşadığı topraklara göre şekillenir ve orayla bağ kurar, bunun dışına çıkmak istemez. Çünkü bütün alışkanlıkları, yaşamlarında olan her şey ruhlarına işlemiş ve iklimsel olarak etkilemiş. Bu nedenle vatanından ayrı düşmek

[50] Herder, *Tarih Felsefesi*, s.195.
[51] Herder, a.g.e. s.198.
[52] Herder, a.g.e. s.199.
[53] Herder, a.g.e. s.219.
[54] Herder, a.g.e. s.219.

ölüm sebebi olduğu gibi, vatanından uzaklaştırılmış her milletin başka millete sadakatsizlik yapmasına neden olur. Çünkü her halk kendini vatanına ait hisseder, vatanından edilen her millet, milli duygusu açığa çıktığında öfkelenir[55]. Kısacası Herder, her halkın kendine has özelliklerinin olduğunu ifade etmektedir. Bunu, halkın dünya üzerindeki konumu ve bu konumdan kaynaklanan etkilere dayandırmaktadır. Doğanın insan üzerindeki etkisine bakıldığında Herder, daha çok çevresel etkileri göz önüne almaktadır. Fakat ilerleyen kısımlarda göreceğimiz gibi Herder genetik yapıyı da inkâr etmemektedir.

1.4. Halkların Coğrafyaya Göre Biçimlenmesi

Genel olarak dünyanın coğrafi yapısı içerisinde tek parça halinde bir Asya, sığ bir alanda Kızıldeniz ve İran Körfezi, geniş bir alana yayılan Amerika kıtaları bulunur. Bu yapılar, yeryüzünde bulundukları coğrafi konum ve alana göre belli özellikler taşır. Bu durum insanın varoluşu ve davranışları üzerinde büyük bir etki oluşturur. Yukarıda da değinildiği gibi yeryüzünün bu şekilde dağılımını Herder bir nedene bağlar. O da eski kıta parçalarının üzerindeki yerleşim yapısını, yeni biçimlenmiş dünyaya göre farklılaşmasının doğanın isteğiyle olan bir durum olarak görür. Kıtalar üzerindeki farklılaşma aynı zamanda hayvan ve bitkinin de farklılaşmasına sebeptir[56]. Dünyanın şekline bağlı olarak dünya kuşaklara ayrılır ve kuşaklar üzerinde iklim çeşitliliği oluşur. Aynı zamanda insanın yaşam alanını belirlemekle beraber insanın idrak ve eylemleri kuşaklara göre farklılaşmaktadır. Böylece kültürel çeşitlilik meydana gelmektedir. Özellikle ılıman kuşağın etkisi, diğer kuşakların etkisinden daha fazladır[57]. Bunun yanı sıra doğanın kedisinde var olan dağlar, dağların dizilişi ve buna göre akan nehirler, insanlık tarihi hakkında bilgi verir. Dağların dizilişi ve sıralanışı "oluşumu sağlayan ilk sebep"[58] olarak açıklamaktadır. Dağların varlığı ve konumu karaların yayılış şekli birbiriyle paralellik göstermektedir. Dağlar ve karalar insanın yerleşik ve göçebe bir yaşam sürmesine neden olan etkenlerdir. Herder, ilk yerleşik yaşamın oluştuğu yerin Asya olduğunu ifade eder. Bu nedenle Asya en eski kara parçasıdır. Asya'da yerleşik

[55] Herder, *Tarih Felsefesi,* s.221.
[56] Kant, "Herder'in İnsanlık Tarihi Felsefesi Üzerine Düşünceler'inin Eleştirisi", s.52.
[57] Herder, *Tarih Felsefesi,* s.41.
[58] Herder, a.g.e. s.46.

yaşamın oluşması sebebiyle bu bölgeye doğru göçler artmıştır. Yeni gelen bir kavim, eski kavmi dağlara doğru göç etmesine sebep olmuştur. Herder'e göre en eski halk dağlarda veya karaların uzak bölgelerinde yaşamaktadır. Bu nedenle en eski diller de bu noktalarda var olmuştur[59].

Herder, her ne kadar göçün sebeplerine değinmemiş olsa da bu görüşün ilkel bir kavmin ve yeni doğmuş bir kavmin ilerlemeyle ilişkisi söz konusudur. Yeni bir kavmin eski bir kavmi göçe zorlayan sebepleri bulunmaktadır. En eski yerli kavim, yeni kavimden daha kalabalık olmasına rağmen, yeni kavim eski kavimi yok etmeye çalışmış, yok olmayanlar ise göçe zorlanmıştır. Yeni dünya insanlarının çelik kılıçlara, kesici silahlara, çelik zırhlara tüfeklere ve atlara sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Buna karşın yerli halk sadece taşlarla, bronzla, tahta sopalarla, topuzlarla, baltalarla kendini savunmaya çalışmıştır. Bu da yeni dünya insanının galip gelmesine ve yerli halkın yok olmasına ya da göç etmesine sebep olmuştur[60]. Buna göre bir halkın ilerlemesini sağlayan faktörlerin hem bir varoluş hem de bir yok oluşa sebep olmaktadır. Yok olan toplum, yerini yeni bir topluma bırakır. Böylece Varlığını devam ettiren toplumlar bulundukları coğrafi yerlere kurularak keşiflerde bulunur.

İnsan keşfederek köyler ve şehirler kurmuş, kurdukları yerlere isim vermişlerdir. Bu nedenle farklı yaşam şekli ortaya çıkmış ve böylece devletler oluşmuş, verimsiz topraklar verimli hale getirilerek ekilip biçilmiştir. Bütün bunlar insan tarihinin doğal durumunu oluşturan özelliklerdir. Bütün bu özellikler insanın yönelmiş olduğu mesleğin de belirleyicisi olmuştur. Kimi avcılık, kimi çiftçilik ve hayvancılık, kimi balıkçılık, kimi ise ticaret ile ilgilenmek durumunda kalmıştır. Başka bir ifadeyle insan, dünyanın yapısından dolayı kendine ait doğal başkalık ve çeşitlilik arasında mecburi durum ve çağa göre farklılık gösteren bir yaşama sahip olmuştur. Dünyanın bazı yerlerinde hala geleneklerin var olması bu durumdan kaynaklanmaktadır. Ancak dış etkilerden dolayı değişen yerler de mevcuttur. Herder'e göre denizler, dağlar, akarsular bir ülkeyi etkilediği ve sınırlarını belirlediği

[59] Herder, *Tarih Felsefesi*, s.46.
[60] Jared Diamond, *Tüfek Mikrop ve Çelik*, Çev. Ülker İnce, s. 80-81.

kadar orada yaşayan halkın yaşam şekillerini, dillerini de etkiler[61]. Herder'in bu görüşlerine benzer düşünceleri, kendisinden yaklaşık üç asır önce yaşamış olan İbn Haldun'un Mukaddime adlı eserinde görmek mümkündür. İbn Haldun dünyanın yapısı itibariyle yedi iklim bölgesinin olduğunu belirtir. İklimleri kendi içerisinde bölümlere ayırır. Böylece coğrafya ve iklime göre insanın hem fiziki yapısı hem de insanın huy ve karakteri değiştiğini dile getirir[62]. Aynı zamanda İbn Haldun, iklime göre toprak çeşitliliğinin olduğunu ve bu toprak çeşitliliğine göre yetiştirilen ürünler halkın refah seviyesini etkilediğini söyler. İbn Haldun, halkın refah seviyesinden dolayı çalışma koşulları ve tükettiği yiyecekler; onların beden yapılarını, ahlaklarını, idrak etme biçimini etkilediğini ifade eder[63].

Herder de tıpkı İbn Haldun gibi, dünyanın konumunun, büyüklüğünün ve şeklinin insan bedeni ve ruhu üzerinde bir etkiye yol açabileceğini ve aynı zamanda dünyanın hareketinin insan düşüncesinin hızını da belirlediğini ifade eder[64].

Herder, insan akıl yapısının birbirinden farklı olduğunu söylemesine rağmen her şeyin bir hedefe doğru hareket ettiğini belirtir. İnsan aklı daha çok maddi olarak biçim kazanmış ve zaman içerisinde ortaya çıkmıştır. Bu insanın yöneldiği istekler arzular için de geçerlidir. Dünyada var olan her şey, dünyanın merkezine doğru hareket eder çünkü saf akıl her zaman aynıdır ve varlıklar üzerinde aynı duyguyu bırakır. Burada dikkat çekilen, çokluk ve birliğin savaşımıdır. Doğanın amacı ise çeşitli yaratıkların çabasını bir araya getirerek bir noktada birleştirmektir[65].

Herder'e göre varlıkların sayıca çok olması sınıflara daha fazla ayrılacağı için mertebe olarak insanlardan uzaklaşır. Bunun tersi olarak azalması durumunda ise insana mertebe olarak daha çok yakınlaşır[66].

Herder, bütün canlı varlıkların kemik yapısının aynı formdan olduğunu, insan formunun ise en mükemmel olduğunu dile getirir. Ona göre küçük bir buz kristali bir kar taneciğine dönüştüğü gibi, rahmin içindeki embriyonun oluşumu da aynı

[61] Herder, *Tarih Felsefesi,* s. 48.
[62] İbn Haldun, *Mukaddime,* Hazırlayan: Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2007, s. 260.
[63] İbn Haldun, *Mukaddime,* s. 271-272.
[64] Herder, *Tarih Felsefesi,* s.34.
[65] Herder, a.g.e. s. 34-35.
[66] Herder, a.g.e. s.71.

şekildedir. Yani oluşumlar birbirine benzer, ufacık bir parça daha sonra forma dönüşür. Her canlı varlığın kendine ait bir özü var ve kendi özüne göre form kazanır. İnsan ise; bütün türlerin ayırt edici yönünün toplamından oluşan genel bir forma sahiptir. Varlıklar temaşa edildiğinde her varlığın bir forma sahip olduğu görülür. Bu, varoluşun form almış biçimi olarak dışarıdan görünen bir gerçektir. Bu gerçekliğin kavranması, insan varlığına bağlı olduğu gibi yine en güzel şekilde insanda tezahür eder. Herder, insanı bütün varlıklardan daha üstün görür ve bütün varlıkların merkezinde konumlandırır[67]. Aynı zamanda Herder hayvan, bitki ve insanın benzer yönleri olduğunu da inkâr etmez. Bütün benzerliklerden yola çıkarak insanı en üst basamakta konumlandırır, farklılaştığı noktaları da insan doğasından kaynaklandığını ifade eder.

1.5. İnsanın Bitki ve Hayvandan Farklılaştığı Yönler ve İki Uç Arasında İnsan Varoluşu

İnsan ve bitkinin benzer yönleri varoluşları ile açıklanmaktadır. İnsanın varoluşu bitkinin varoluşu gibidir. İnsan da bir bitki gibi bir çekirdekten meydana gelir ve bu çekirdek tıpkı bir bitki gibi doğar, gelişir, büyür ve nihayet yok olur. Burada herhangi bir irade söz konusu değil çünkü insan nasıl bir cinsiyetle doğacağını, hangi ailede doğacağını, hangi yerde doğacağı ve en son nasıl öleceğini seçmediğinden bu durum insan dışında gelişen bir olaydır. Bu irade dışı varoluş biçimi çok yüksek bir kanunun sonucunda oluşur ve insan bu kanuna bağlıdır. İnsan, bu kanun için hizmet eder. Bu irade dışı varoluş kanunu bakımından bitkilerin ve insanların birbirine benzediği görülür. Böylece insan ve bitkilerin varoluşları bakımından her ikisinin de aynı kaderi paylaştığı söylenebilir[68].

Bitkiler varoluşları bakımından dünyanın her yerinde yabani olarak yetişir. Fakat bitki bulunduğu bölgenin coğrafi şartları nedeniyle renk, biçim, boy gibi nitelikleri değişir ve bulunduğu coğrafyaya uyum sağlarlar. Aynı şekilde bitki için geçerli olan durumlar hayvan ve insan varoluşu için de geçerli bir durumdur. İnsanın varoluşu da tıpkı bitkilerin varoluşu gibi doğanın bağrından kopup gelir. Ancak insanın bitki ve hayvandan farklı olarak bir de manevi yönü bulunmaktadır. İnsanın

[67] Kant, "Herder'in İnsanlık Tarihi Felsefesi Üzerine Düşünceler'inin Eleştirisi", s.53.
[68] Herder, *Tarih Felsefesi,* s.60.

bu manevi tarafı çok önemli bir hususiyettir. " Her insan, yaşadığı bölgenin kendine has şartlarında ve kendine doğal gelen bir tarzda şekillenir"[69].

Bütün bitkilerin yaşam alanı farklıdır, bir alana göre yeşermesi, büyümesi, boyu da farklılık gösterir. Bazı bitkiler sıcak bölgeleri sever, kimi soğuk bölgeleri, kimi bataklıkta yetişir kimi denizde, kimi ise karada bütün bunlar bitkinin biçiminin belirlenmesini sağlar. İşte bitkilerdeki bu özellikler ve farklılıklar insanın organik yapısı hakkında ipucu vermektedir[70]. Tıpkı bitkiler gibi her halk bulunduğu yere uyum sağlar, yaşamsal faaliyetlerini sürdürür. Bulunduğu yerin özelliklerine göre de şekillenir. Çevresel etkilerden toplumsal yapıya kadar toplum kendini inşa ederek varlığını sürdürür.

İnsan ve hayvanlar arsındaki ilişkiye bakıldığında, insan yeryüzünde var olmadan önce hayvanlar vardı. Bu, evrenin daha önce var olduğu ve çeşitli varlıkların yaşam alanı olduğu anlamına gelir. Bu nedenle insan var olduğunda kendini birtakım faktörlerle çevrilmiş olarak gördü. Böyle olması da gerekli bir durumdur. Aksi takdirde insan, varlığını ve yaşamını sürdürebilmesi için yalnızca bitkilerden yararlanarak devam edebilirdi. Herder'e göre bu hususun dikkate alınması gerekir, aksi takdirde insan tarihi hakkında bilgi eksik ve yanlı olur. Yeryüzü bütün varlıkların yaşam alanıdır, bu nedenle varlıklar arasında mücadele etme ve hâkimiyet kurma girişimi bulunmaktadır. İnsan bazı hayvanlar üzerinde hâkimiyet kurabilmiş; fakat bazı hayvanlar üzerinde hâkimiyet kurmakta güçlük çekmiştir. Çünkü doğada her şey denge halindedir. İnsan yeteneğiyle, aklıyla, cesaretiyle yapabildiği kadarıyla mal mülk edinmektedir. Hayvanlar ise gücünü kullanarak bir denge kurmaya çalışır ve yaşam alanını korur. İnsan, üstün bir varlık olmasına rağmen, bazı hayvanların saldırısına maruz kalabilir, bu mecburi bir kavgadır. Her canlı, kendi yaşamını devam ettirmek için bu mücadeleye girişmektedir. Doğanın buna izin vermesinin sebebi sayı ve tür bakımından daha çok canlının var olmasını istemesindendir. Her canlı, kendi açısından diğer bir canlının alanını sınırlamaktadır. Canlıların birbiriyle olan bu ilişkisi bütünün oluşmasını

[69] Herder, *Tarih Felsefesi*, s.63.
[70] Herder, a.g.e. s.64.

sağlamıştır[71]. Kant ise insanın hayvandan üstün olmasının sebebinin aklın dördüncü ilkesine dayandırır. Kant'a göre doğanın amacı içerisinde hayvan, insan için birer araçtır[72].

Herder, hayvan ve insan arasında organik açıdan benzerlik kurmaktadır. Organik benzerliği, özellikle kara hayvanlarını örnek göstererek açıklar. Hayvanlar her ne kadar duyu güçlerinin gerekliklerini ortaklaşa yapmayı ve bu duyuları birleştirmeyi öğrenmiş olsalar bile türler, yaratılışları itibariyle ve yaşayış biçimine göre bir cinsi diğer bir cinsten farklı kılan organik bir ruhun gücüne göre yaratılmıştır. Ancak cinsi farklılığa rağmen, bütün canlılarda ortak benzerliğin olduğu bir amaç vardır. "Bu temel amaç, içinde kesin tasavvurların azami ölçüde birleştiği, çeşitli organ ve uzuvların azami ölçüde serbest ve farklı kullanıldığı organik bir biçime yaklaşmaktan ibarettir"[73].

İşte hayvan ve insan arasındaki benzerlik kendine özgü organik güçtür. Herder, bunu doğa tarafından verilmiş zorunluluğun bir sonucu olarak görür. Farklılaştığı nokta ise hayvanın sahip olduğu biçimidir. Hayvanların tümünün var olmasını sağlayan kısımları arasında bir orantı söz konusudur. Özellikle varlığının devamını sağlayan şey dört ayaklı oluşudur. Dört ayaklı olması bütün yaşamsal faaliyetlerini kolaylaştırmıştır. Hayvanın sahip olduğu form, onun hayvani özelliklerini daha kolay yapmasını sağlamıştır. Özellikle beslenme bakımından bu forma sahip olması zorunludur[74].

> "Hayvan hep dört ayaklı olmuştur ve böylece de varlığını sürdürmeye devam edecektir; ön ayaklarını insan eli gibi kullanma şansına sahip değildir. Dört ayak üzerinde yürüme; duruşunu, yürüyüşünü koşmasını ve bütün hayvani işlevlerini kolaylaştırmıştır. Kafasının yere bakıyor olması, yiyeceğini yerden almasından dolayıdır. Hayvanların çoğunda koku alma duyusu çok gelişmiştir ve buradaki amaç, hayvanı harekete geçirmektir. Birinde işitme, diğerinde görme organı ön plandadır. Demek oluyor ki doğa, yalnız dört ayaklı hayvanlarda değil, her cinsin yapılanmasında o yapının en iyi şekilde işlenmesini sağlayacak güç ve duyuların boyutlarının seçimine özel önem vermiştir"[75].

[71] Herder, *Tarih Felsefesi,* s.66-67.
[72] Immanuel Kant, "İnsanlık Tarihinin Tahmini Başlangıcı", *Tarih Felsefesi Seçme Metinler, Herder-Kant-Fichte- Schelling-Hegel-Schopenhauer,* Haz. Doğan Özlem-Güçlü Ateşoğlu, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 4. Baskı, 2017, s.87.
[73] Herder, a.g.e. s.100.
[74] Herder, a.g.e. s.100-101.
[75] Johann Gottfried Herder, *Tarih Felsefesi,* s.101.

Doğa canlıların yapısına göre bir yaşayış şekli oluşturur ve canlının bütün faaliyetleri, eylemleri kendi yapısına göre biçim kazanmıştır. Tarihte bütün yapılanlar kendi yapısına uygun olarak açıklanabilir. Bu nedenle Herder, evrim görüşünü reddetmektedir. Çünkü hayvanın yapısına ve dört ayaklı oluşuna karşın, insanın dik duruşlu olması eylemsel ve düşünsel açıdan çok önemlidir. Ona göre bir türün sahip olduğu yapıdan başka bir yapıya dönüşmesi imkânsızdır. Bu şekilde düşünülmesi insanı aşağılamaktır. Zira insanın semavi yapısı onu yeryüzündeki gerçek güzelliklere daha yakın kılmaktadır. İnsan, kendi yapısı içerisinde değerlidir. Bunun tersi düşünüldüğünde insanın sahip olduğu güç, kudret ve değer yok edilmiş olur[76]. İşte her ne kadar canlılar arasında bir benzerlik kurulmuş olsa da; canlıların kendi yapısına uygun var olmaları insan ve hayvanı birbirinden farklılaştırmaktadır. Her canlı kendi türüne uygun hazır oluşuyla var olmaktadır. Herder'in evrim düşüncesini eleştirmesinin sebebi, O'na göre bir canlının başka bir canlıya dönüşmesinin imkânsızlığıdır. Herder'in de belirttiği gibi hayvandan insana dönüşme gibi bir durum da söz konusu olmaz. Ancak insanın içinde yaşadığı ortamın şartlarından dolayı evirildiği düşünülebilir.

Herder'e göre hayvan ve insanın farklılık gösterdiği diğer durum ise beyin yapısıdır. Bu noktada insan diğer varlıklardan üstündür. Bunun sebebi insanın yapısından ve dik duruşundan kaynaklanmaktadır. Beyin, başın yapısından kaynaklı olarak şekillenmiştir. Bu durum, canlı varlığın hareketine, organları arasındaki uyuma ve dış yapısına göre organik bir bağlam içerisinde bulunarak düzenlenmiştir. "işte beyinin büyük ya da küçük, geniş ya da dar, ağır ya da hafif, karmaşık ya da basit olması bu yüzdendir"[77]. Canlıların duyuları da bu beyin yapısının mahiyetine göredir. Organik yapının temeli ise beynin konumuna göredir. Her ne kadar maymun insan gibi dik görünse de kafatasının şekli, dik bir yapıya göre değil, başka bir açıya göre belirlenmiştir. Bu nedenle maymundaki organik oluşum başka şekildedir, insanın kafatası yapısından uzaktır. Böylece yüzün öne eğik olması onu hayvan beynine göre biçimlendirilmiştir. İşte insan ve hayvanın farkı buradadır[78]. İnsanın diğer canlılardan farklılaştığı en önemli nokta insanın dik duruşudur. İnsanın dik

[76] Herder, *Tarih Felsefesi,* s.106.
[77] Herder, a.g.e. s.117
[78] Herder, a.g.e. s.117-118.

duruşu sadece kendisine özgüdür ve diğer canlılarda bulunmayan ayırıcı bir özelliktir[79]. Herder, maymunun yapısından dolayı insan gibi dik yürüdüğünü belirtir. Bu nedenle maymun, fiziksel açıdan diğer hayvanlardan daha çok insana benzemektedir. Ancak maymunun kemik yapısının biçimi insanınkinden farklı olduğu için tamamıyla bir dik duruşa sahip olduğu söylenmez. Bu da insanın ve maymunun dik duruşunun birbirinden farklı olduğu anlamına gelmektedir[80]. Herder'e göre dik duruş, kafatasının biçiminin şekillenmesini sağlar. Böylece "kafanın dik duruşunu sağlayan, dikey ağırlık noktasına göre" biçim alarak, yüzdeki bütün organların bir orantı içinde olmasını sağlar[81]. Herder, insan ve hayvan beyninin birbirinden farklı olma nedenini şöyle açıklar:

> "Doğanın gözlerimizin önüne serdiği aşamalı yapılanmalara bakarak diyoruz ki bu, bizzat beynin yapısından, kısımlarının ve sıvının daha mükemmel düzenlenmiş olmasından ve nihayet onun hayatın en mutlu anlarında zihni duyuş ve düşünceleri algılama ile ilişkisi ve güzel konumdan başka ne olabilir ki!"[82]

Hayvanın başı ve buna bağlı olarak yüzünün biçimi, odaklanılan ağırlık merkezinin değişmesine neden olur. Örneğin kimi hayvanın koku alma duyusu daha fazla gelişmiştir. Bu nedenle hayvanın ruhunda koku alma eğilimi ağır basmaktadır[83]. İşte bu noktada insanın dik duruşu anlamlı olmakta, onu mükemmel kılmakta ve diğer canlılardan daha üstün yapmaktadır[84].

İnsanın dik duruşu, insanı özgür kılar ve eylemde bulunmasını kolaylaştırır. Bu dik duruş nedeniyle insan, çeşitli sanat eserleri ortaya çıkarır. Aynı zamanda insan dili, dik duruşunun sonucunda varlık kazanmıştır. Akıl ise hem teorik hem pratik olarak edinilen ve öğrenilen bir şeydir. Buna bağlı olarak, insan deneyleyerek, düşünce ve yeteneklerini hayata geçirir bu da insanı özgür kılmaktadır. Yine aynı şekilde özgür olmanın nedeni, insanın dik duruşunun sonucunda oluşur. İnsanın utanması, barışsever olması, sempati duyması, sevgiyi hissetmesi kısacası insana ait

[79] Kant, "Herder'in İnsanlık Tarihi Felsefesi Üzerine Düşünceler'inin Eleştirisi", s.54.
[80] Herder, a.g.e. s.110.
[81] Herder, a.g.e. s.111.
[82] Johann Gottfried Herder, *Tarih Felsefesi,* s.114.
[83] Herder, a.g.e. s.116.
[84] Herder, a.g.e. s.117.

bütün duygular insanın dik duruşundan kaynaklanmaktadır. Bütün bunlar insan olmanın gerekliğinden yani hümaniteden kaynaklanmaktadır[85].

Hayvanların, insanlar gibi dik duruşu yoktur. Bu nedenle sadece belirsiz duyumlara sahiptir. İnsanlar ise tanrı tarafından verilmiş bir dik duruşa sahiptir. Bu dik duruş insanların bir şeyler üzerine düşünebilmesini ve şeyler arasındaki bağlantıyı keşfetmesini sağlar[86].

Doğada her şey birbiri ile eklenti halindedir. Bu nedenle bir durum, diğer bir duruma dönüşerek diğerine hazırlık olur. Bu düzende insan, bir zincirin en yüksek ve en düşük halkalarından biridir. Yani bir orta noktadadır[87]. Herder, insanı iki dünya arasında olan bir zincirin halkası olarak düşünür. Herdere'e göre insan eğer doğadaki tüm diğer varlıklardan sonra mevcut oluyorsa ve en yüksek basamaktaysa; aynı nedenden ötürü insandan daha üst mertebede olan varlıklardan daha aşağıdadır. Bu nedenle Herder insanı bu iki dünya arasındaki bağlantı noktası olarak düşünür. İnsanı, aynı anda her iki dünyayı birbiriyle bağlantılı kılan, kendi doğasında var olan, ikilik olarak açıklar. İnsan, hayvan ve diğer varlıklardan daha üste duran bir halkanın zinciridir. İnsan daha aşağıda duran varlıklardan farklı olarak yüksek manevi bir güce sahiptir. Herder'e göre insanın bu iki dünya arasındaki noktada olması iki yaşam alanı ortaya çıkarır. İnsan, yönünü aşağıdakine çevirdiğinde maddi olanı yaşar ve insanın burada hayvani özelliği ön plana çıkar. Ancak yüce olana döndüğünde tam olarak ulaşamaz çünkü yüce olan dünyada değildir. Dünya sadece insanlar için bir geçiş yeri veya deneyimlerin olduğu yerdir[88]. Herder'in buraya kadar dikkat çekmeye çalıştığı şey; diğer varlıklar arasındaki ilişkiye değinerek benzer ve farklılıkları ortaya çıkarmaktır.

Bundan sonra ise insanlar arasındaki benzer ve farklılıkları dile getirir. Ona göre doğada hiçbir şey birbirinin aynısı değildir bir bitkinin yaprağı dahi birbirinden farklıdır. Bir sanatane yapıya sahip olan insanın farklılaşmaya kabiliyeti vardır[89]. "Hiçbir insan, içyapısı itibariyle bir başkasıyla tıpa tıp aynısı değildir; milyonlarca

[85] Kant, "Herder'in İnsanlık Tarihi Felsefesi Üzerine Düşünceler'inin Eleştirisi", s.55.
[86] Herder, *Tarih Felsefesi,* s.56.
[87] Herder, *Tarih Felsefesi,* s.171.
[88] Herder, a.g.e. s.172.
[89] Herder, a.g.e. s.213.

durumda sinirlerinin ve damarlarının seyri içinde başkalarından ayrılıyor, öyle ki insan, bu ince kısımların çeşitliliğinden onların nerelerde birleştiklerini kestiremiyor"[90]. Herder insanın içyapısının birbirinden farklı olmasının aslında bir toplumun kendine has özelliklere sahip olmasının ön koşulu olarak görür. Çünkü her ne kadar bir birey içyapısı farklı olsa dahi tek tek her birey bir bütün olarak düşünüldüğünde halk olarak aynı kültürün bir parçası olması onu ortak özelliklerde bir araya getirir. Böylece kök olarak her halk kendine özgü niteliklere sahip olduğundan birbirinden farklı toplumsal yapılar ortaya çıkar.

1.6. Kök Olarak Halkın Varoluşu

Herder'e göre dış görünüşte bir benzerlik varsa dahi insanın içyapısı kendine hastır ve başkalarıyla kıyaslanamaz. Aynı zamanda Herder, insanın doğadaki hiçbir bileşikten ayrı olmadığını, kendi başına bir cevher olmadığını kabul eder. Bu görüşünü dayandırdığı nokta ise, insanın evrende var olan sayısız maddeden yararlanıyor olmasıdır. İnsan beslendiğiyle, ısındığıyla, soluduğuyla, teninde hissettiğiyle doğanın değişmesine sebep olurken, aynı zamanda doğa da kendisini değiştirir. Herder'e göre insanın yaşam akışı tamamıyla dönüşümdür ve her adımını bu dönüşümle açıklamaktadır. Bu sebeple insan nesebi, durmaksızın sürekli değişime uğramaktadır[91]. Bir çiçek bile koparılırsa onun yerine yeni bir filiz açar. İnsan gelişimi boyunca birçok kez değişime uğramaktadır. Herder'e göre bütün bu değişimlerin takip edilmesi zordur. Çünkü dünya farklılıklarıyla vardır, dünyanın hiçbir noktası diğeriyle aynı değildir. Herder'e göre daha önce Almanya'da yaşayan başka bir toplum vardı. Gelecekte de bu değişim olacaktır[92]. Herder'in bu sözleri İbn Haldun'un şu düşüncelerini akla getirir: Nesep akrabalık bağıdır ve yardımlaşmayı ifade eder. Yardımlaşma ise çok yakınından gelir. Ancak araya zaman girdikçe soylar çoğalır, böylece insan nesep olarak eski atalarından uzaklaşır. Bir zamanlar birbirine yakın olan akrabalık bağları zayıflar ve unutulur yeni soy ve akrabalıklar oluşur. İbn Haldun, nesebi yalnızca yardımlaşma olarak kabul eder, bunun dışında nesebin var olmadığını savunur. O'na göre soylar çoğalınca ve araya yeni bağlar

[90] Herder, *Tarih Felsefesi,* s.214.
[91] Herder, a.g.e. s.214.
[92] Herder, a.g.e. s.215.

girince nesep unutulur[93]. Tıpkı İbn Haldun gibi Herder de bir neslin başka bir nesil ile evlilik yoluyla karışması durumunda, o neslin kendine özgü durumunun değişime uğradığını kabul etmektedir. Aynı zamanda Herder iklimsel koşulların da insanı değiştirdiğini söyler. Yalnız bir neslin öteki nesle karışması kadar hızlı olmadığını ifade eder[94].

Bununla birlikte Herder, bir halkın nesebinin tamamıyla yok olup yerine yenisinin geldiği düşüncesini kabul etmez. Aksine bir milletin kalıtsal yapısının var olmaya devam ettiğini görüşünü savunur. Onun üzerinde daha çok kafa yorduğu konu, bir milletin diğer bir milleten nasıl farklılaştığı meselesidir. Zira Herder, insan nesebinin "yeryüzünde sadece tek ve aynı tür" [95] olarak var olduğunu iddia eder.

Herder, insan cinsine ait farklılıkların, bilme arzusu ve ona ulaşma çabasıyla ortadan kaldırılamayacağını savunur. Çünkü insanın bilme arzusu ve ona ulaşma çabası onu içinde yaşadığı toplumun kültürel sınırlarının dışına çıkartmaz. Ayrıca insan türünün soy olarak birkaç bölüme ayrıldığı görüşü bir yanılgıdır. O'na göre her millet biriciktir. Kendine özgü farklılıkları vardır. İklimden dolayı şekilsel farklılık olsa bile kök aynıdır. Bu kökü nesebe dayandırır ve geçişler yavaş olduğu için değişim ve dönüşümü fark etmek zordur. Yani ten değişse de fiziki olarak kalıtsal yapı vardır[96]. Bu konudaki düşüncelerini şöyle açıklar:

> "İnsan cinsine izafe edilen farklılıkları, kuşatıcı bilim hırsı ve şöhret uğruna sınırları ihlal edecek şekilde genişletmeyi de asla arzu etmem. İnsan türü "ırklar" adı altında üç- dört bölüme ayrılma cesaretini gösterenler olmuştur. Olayın böyle adlandırılması için bir sebep de görmüyorum. Irk, soyun ya burada vaki olmayan ya da dünyanın bu kıtalarının her birinde bu renklerin her biri altındaki en farklı ırkları işaret ediyor. Çünkü her halk, halktır; dili gibi, biçimi de kendine özgüdür. Gerçi iklim, hepsini kah şekle kah bir başka şirin örtüyle örtmüştür ama bu örtü o halkın kök yapısını tahrip etmemiştir. Bu durum, aileye varıncaya kadar böyle devam ediyor. Geçişleri o kadar dönüşebilir ki fark edilmiyor bile. Kısaca yeryüzünde ne dört ne beş ırk, ne de dışlayan değişkenler var. Renkler birbirinde kaybolurken şekiller genetik karakterlere hizmet ediyor ve her şey bir bütün olarak yeryüzünün bütün zaman ve mekânlarından geçerek yayılan tek ve aynı tablonun göstergesidir"[97].

İnsanın içyapısının oluşumu, bir halka özgü farklılıkları belirlemektedir. Herder, içyapıyı oluşturan, canlının varolma ilkelerinin, sırasıyla nasıl meydana

---

[93] İbn Haldun, *Mukaddime,* s.335.
[94] Herder, *Tarih Felsefesi,* s.233.
[95] Herder, a.g.e. s.216.
[96] Herder, a.g.e. s.217.
[97] Johann Gottfried Herder, *Tarih Felsefes,* s.217.

geldiğini açıklar. Herder'e göre bir canlının oluşması, içten dışa doğru ve sırayla kendini tamamlar, bütün organları tamamlandıktan sonra canlı meydana gelir, bu tamamen organik yapıdır. Her organik yapının kendine özgü işlevi vardır ve organik yapı bu doğrultuda faaliyet gösterir. Ancak bir organ şekillenmeden önce ona şekil verecek olan bütün cevherler vardır. Bütün organlar bu cevher sayesinde kendine has bir yapıyla biçim kazanır. Bu organik yapının oluşmasını sağlayan cevher bedenden önce ruhun bütünlüğünü de oluşmasını sağlar. Böylece varlıklar rastgele ve keyfi olarak değil, iç doğasına uygun bir şekilde oluşur. Daha önce hiçbir hareketliliğe sahip olmayan canlı, canlılık kazanmak için organik güçlerin hareketlerine ihtiyaç duyar. Bu hareketi sağlayacak olan iki canlı varlığın birleşmesi zorunludur. Bir canlının yaratılışının oluşması için anne yumurtasının cevherine ve babanın canlandırmasına ihtiyaç vardır[98]. İşte insanoğlu bu şekilde meydana gelir. " Her biri yapısının türüne göre, ama hepsi birden yerküremizin canlılarında hâkim olan bir analojinin kanununa göre" meydana gelir[99].

Bir canlıyı meydana getiren güç, varlıktan ayrı değildir, onu terk etmez, kendisinde potansiyel olarak ortaya çıkar, bu şekilde sürekli aktararak devam eder. Ancak yaratılış olarak değil, çünkü daha önce bir yaratılış vardır, onu koruyarak, canlandırarak, besleyerek ve geliştirerek varlığını devam ettirir. Bütün bu varoluşun "doğuştan gelen, genetik yaşama gücü, kendisiyle oluşan varlığın içinde var, bütün kısımlarda onun tarzına uygun olarak var, işte bu organik olup hep vardır. Bu güç, her yerde en çeşitli şekilde onunladır. Ve varlık, sadece onunla muhafaza eden, büyüyen ve tesir icra eden canlı bir bütündür" [100]. Böylece her insanın içinde bu şekilde bir yaşama gücü vardır. Genetikten gelen organik gücün varlığını bu şekilde açıkladıktan sonra Herder, insanın birbirinden farklılaştıran durumlar ve farklılaşmaya bağlı olarak ortaya çıkan yozlaşmanın sebebinin organik güçler olup olmadığı araştırmaya başlar.

Herder'e göre yozlaşmanın sebebi, organik güçlerdir. Çünkü organik güçler olmadan yozlaşmanın olmayacağını düşünmektedir. O'na göre yozlaşmanın ilk aşaması insanın dış kısmında açığa çıkar. Bu içten gelen gücün, dışta kendini tecelli

[98] Herder, *Tarih Felsefesi,* s.229.
[99] Herder, a.g.e. s.230.
[100] Herder, a.g.e. s.230.

ettirmesidir. Böylece insan nesebinin farklılaştığı ilk nokta, dışta zuhur eden deri ve saçta görülür. Doğa içte olan özü korur; ancak kendisine sıkıntı yaratan maddeyi dışa aktarmaktadır. Değişimim gerçekleşmesine sebep olan bir diğer etken "beslenme ve cinsi çoğalmadır"[101]. Değişimin en çok görüldüğü diğer bölgeler kulak, boyun, ses burun, dudak ve baştır. Organların bütünlüğünü sağlayan bunları bir araya getiren ve birbirlerine bağlı olarak bir yapının ortaya çıkmasını sağlayan yaşama gücüdür. Yaşama gücü varlığını devam ettirmek için içteki değişimi, " en katı uzuvlarda da" [102] var etmek zorundadır. Böylece, iç güç farklı bir ilişkiyle ortaya çıkabilir. İnsanın bu yapısı kavimlerin şekillenmesini sağlar. Aynı zamanda insanın tamamlama noktasında doğanın etkisi de büyüktür[103].

> "Bu dönüşüm de içten dışa doğru olmaktadır. Kavimler, yüzyıllar boyunca kafalarını şekillendirdiler, burun deliklerini açtılar, ayaklarına yüklendiler, kulaklarını uzattılar. Bütün bunları doğa ile karşılaşarak yaptılar ve doğa, kimi zaman onlarla beraber yola devam etti ve bu sırada onların nispeten yetkin tipini tamamladı"[104].

Herder, insanı farklılaştıran diğer bir noktanın insana ait duyular olduğunu belirtir. Çünkü her insan kendine özgü bir algıya sahiptir ve kendine ait duyuları dışa yansıtır. Duyuların anlaşıldığı ve en çok açığa çıktığı yer ise insan yüzüdür. Herder bazı duyuların daha çok önemli olduğunu vurgular; çünkü bu duyular insan yaşantısına yön verir. Herder'e göre en umumi ve zorunlu his dokunma duyusudur. Bu insandaki en büyük organik yapı olarak ortaya çıkar. Yaşam şekli, iklim, yapılan pratikler, insan genetiğinde var olan dokunma duyusu organı olan deri üzerinde değişikliğe sebep olabilmektedir. Bu sebeple dokunma duyusu organı olan deri insanlar arasında farklılık göstermektedir[105]. İklime bağlı olarak insanda duyunun bastırıldığı görülür. Çünkü insan bedeni, iklime göre şekil almaktadır. Çok sıcak bir kumda yürüyen kişinin ayak tabanı bu sıcaklığa dayanıklı hale gelir. Aynı şekilde dondurucu soğuğa karşı da duygu körelmektedir. İklimsel yapı duyu sinirlerini etkileyerek buna göre bir yaşam şekli oluşturmaktadır[106]. Herder ile aynı çağda yaşayan Fransız yazar *Montesque, Kanunların Ruhu Üzerine* adlı kitabında iklimin, insan varlığı üzerine büyük bir etkinin olduğunu açıklamaktadır. Aynı zamanda

[101] Herder, *Tarih Felsefesi,* s.231.
[102] Herder, a.g.e. s.232.
[103] Herder, a.g.e. s.232.
[104] Herder, a.g.e. s.232.
[105] Herder, a.g.e. s.242.
[106] Herder, a.g.e. s.243.

iklimin insan karakterini de belirlediği ve buna bağlı olarak insanların birbirinden farklılaştığını belirtmektedir. Bunun yanında iklimsel koşullar insanı bedensel açıdan farklılaştırmaktadır. Sıcak veya soğuk iklimlerde yaşayan insanın lif yapısı, insanı güçlü veya güçsüz kılarak savaşçı özelliğini etkilemektedir[107].

Duyu organını etkileyen bir diğer nokta insanların kendine ait yiyecekleridir. İnsanın aldığı besinler, insan doğasını ve insan hissini etkiler[108]. Herder'in en değerli gördüğü duyu organları ise göz ve kulaktır. Yine aynı şekilde insan görerek, duyarak deneyimleyerek, ruh ile bir bağlantı sağlamaktadır[109]. Doğa, düşünmeyi gerektirmeyen organlarla da hoş olan bazı hisleri insan soyuna bahşetmiştir. Öyle ki bir çocuk dahi sanattan etkilenebilecek bir kabiliyete sahip olur. Müzik ilk sanatlardan biri olarak insanın içyapısını harekete geçiren ilk duyuşun ifadesidir. Bütün bu hissiyatlar doğa tarafından çeşitli araçlarla insana sunulmuştur[110].

İklimsel olarak bir toplumun yaşam tarzını göz ve kulağı harekete geçirir. Bir topluma ait olan birçok hikâye nesillere aktarılmaktadır. Yanlış veya doğruluğu sorgulanmadan duyulanlar kabul görülür ve ruhun derinliklerinde gizlenebilir. Çünkü atalardan gelen her bilgi diğer bir nesil için yaşamı kolaylaştırır. Çocukluk çağında duyulan her şey, bu bir masal olsa dahi benimsenir ve yaşam boyunca gerçek gibi kabul edilir ve uygulanır. Bu şekilde gelenekler ortaya çıkmaktadır. Göz bazı noktalarda kullanılmayabilir ancak kulak gözün işlevsiz kaldığı bazı durumlarda harekete geçmektedir. Sesler ve sözler devreye girerek gözün görmediği bazı durumları görünür hale getirir. Herder bunu şöyle açıklar: "Göz; doğada hareketin, hayatın ve değişimin olduğu her yerde değişim yasalarını algılama noktasında devre dışıdır. Kulak ise sesleri ve konuşmaları duyar, yani ses ve söz devreye giriyor. Söz, ona görünenin sırrını görünmeyenden hareketle açıklar, hayal gücü gelir ve kendi tarzında tasavvurlarla sükûnet bulur[111]".

Herder, bütün söylemlerin ve duyulanların halktan halka değişiklik gösterdiğini kabul ederek, buna sebep olanın ruhsal inanışlar ve iklimler olduğunu ifade

[107] Montesque, *Kanunların Ruhu Üzerine,* Çev. Fehmi Baldaş, Hiperlink Yayınları, İstanbul, 2014, s. 305-306.
[108] Herder, *Tarih Felsefesi,* s.244.
[109] Herder, a.g.e. s.246.
[110] Herder, a.g.e. s.247-248.
[111] Herder, a.g.e. s.252-253.

etmektedir. İşte bu noktada bir toplumun hayat tarzı ve inanışları oluşmaktadır. Her toplumun doğaya bakış açısının farklılıkları bu şekilde başlar[112]. Bir toplum herhangi bir etkileşim olmadan yaşasa dahi zamanla farklılaşır; ancak bir etkileşime tabi olursa değişime uğrar ve tamamen yok olup gider. Yok oluş, sayının azalışı ve düşüncenin yok olmasıyla gerçekleşir[113]. Buna göre Herder bir toplumun kendi kendine gelişip ilerleyebileceğini kabul eder. Ancak bir toplum başka bir toplumun etkisine maruz kalırsa hem var olan toplumun düşüncesi değişir hem de kendine yabancılaşarak yok olmasına sebep olacaktır. Bu nedenle toplumların kendi değerlerine sahip çıkması gerektiğini düşünür. Böylece her toplum kendi egemenliğini korumuş olur.

1.7.Mekânsal Varoluş ve Egemen Olma İsteği

Toplumun sahip olduğu pratik akıl, yaşam tarzından kaynaklı olarak şekillenir ve gelenek görenekler toplumun alışkanlığına dönüşür. Bir toplumun aldığı besin ve iklim koşulları davranışlarına şekil vermektedir. Herder'e göre bitki ve meyvelerle beslenen bir toplumun savaşçı bir özelliği olmaz. Buna sebep olan yumuşak iklimdir. Çünkü bu iklimde var olan toplum, doğanın kendilerine rahat bir yaşam sunması sebebiyle yalnızca günlük gereklilikler için çaba gösterirler. Daha fazla bir çaba içine girme ihtiyacını duymazlar. Bu toplum, vahşi hayvanların olduğu bir coğrafyada yaşamadığı için kendisini savunacak silahlara da ihtiyaç duymazlar. Yumuşak iklimde yaşayan toplum ihtiyaç duymadığı için ateşi de kullanmaz. Buna karşın daha sert bir iklimde yaşayan toplumun hayat tarzı da katılaşır. Kendi yaşamını sürdürebilmek için silahlar kullanır, avlanır, çeşitli hayvanlarla beslendiği gibi bitkilerle de beslenir. İşte tüm bu koşullar toplumu şekillendirir. Toplumun yaşadığı yer, davranışını, tarzını, alışkanlıklarını belirler. Toplum, içinde bulunduğu koşullara göre yaşamını şekillendirir. Bu koşullarda ihtiyaç duyulmayan hiçbir şey kendilerine yokluk olarak görünmez. Bulundukları coğrafyanın şartlarını kabul ederek mutlu bir yaşam sürdürürler[114]. Çünkü bulundukları coğrafyaya uyum sağlamış ve yaşamını ona göre biçimlendirmişler.

---

[112] Herder, *Tarih Felsefesi,* s.254.
[113] Herder, a.g.e. s.514.
[114] Herder, a.g.e. s.258-259.

İnsan, yaşamını daha da kolaylaştırmak için aklını kullanmak zorunda kalmıştır. Böylece at ve deve gibi bazı hayvanları evcilleştirerek bir yerden bir yere göç etmeyi kolaylaştırmıştır. Ayrıca hayvanlardan elde ettiği gıda, deri ve tüyleriyle hayat şartlarını kolaylaştırmaya çalıştılar. Yine hayvanların gücünden faydalanarak toprağı işlemiş böylece mülk sahibi olmuştur[115]. Mülk sahibi olmaya başlayan toplumlar, göçebeliği bırakarak yerleşik hayata geçmeye ihtiyaç duymuşlardır. Öbür yandan tarım ile uğraşmayan topluluklar, göçebe bir hayat tarzını sürdürmeye devam etmişlerdir. Bu topluluklarda toprak geçici bir süreliğine işlenir. Bu yüzden, mülkiyet anlayışı görülmez[116]. Bu görüşlere benzer fikirler Kant tarafından da dile getirilir. Fakat Kant'ın burada vurguladığı nokta yurttaşlar anayasasının doğmasının gerekliliğidir. Kant toplumsal birliğin oluşmasının başlangıcının *"emek ve nifak/ uyuşmazlık*"[117] çağının başlamasıyla kurulduğunu ifade eder. Kant'a göre insan kendi ihtiyaçları doğrultusunda hayvanı evcilleştirdi, tohum ekti, ağaç dikti. O'na göre ilk başta kır yaşantısında kalarak barış içerisinde kalınmıştır. Fakat ikinci tarım durumuna geçiş süreciyle birlikte çatışma ortaya çıkmıştır. Bunun sonucunda ise farklı hayat tarzı olanlar ayrılarak dünyanın her yerine yayılmıştır. Kant, daha önce yerleşimi olmayan bir toprak üzerinde bir çobanın hayvanını otlatması ona bir tarlayı ekip biçmesinden daha kolay olduğunu dile getirir. Çünkü çoban özgürlüğünü kısıtlayan bir mülkiyetten hoşlanmaz. Ancak bu toprağın çiftçi tarafından ekip biçilmesiyle birlikte çoban ve çiftçinin komşu olmasını gerektirir. Böylece çiftçi kanuna aykırı olarak çobanın zarara uğrayacağını düşünmeden çobana karşı güç kullanır. Kant'a göre geçimleri toprağa dayanan insanlar yerleşik hayata geçme gereksimi duyar. Kişinin sahip olduğu mülkü korumak için ise birçok kişiye ihtiyaç duyması gerektirir. Bu yaşama sahip aileler dağınık yaşayamayacağı için köy toplulukları kurmuştur. Böylece Kant'a göre bu durum yurttaşlar anayasasının doğmasını sağladı[118]. Bir toprak üzerinde yaşayan toplum birtakım yasalara uymak zorunda kalır. " Artık bundan böyle toprak insana değil, insan toprağa aittir anlayışı

[115] Herder, *Tarih Felsefesi*, s.262.
[116] Herder, a.g.e. s.263.
[117] Immanual Kant, "İnsanlık Tarihinin Tahmini Başlangıcı", s.93.
[118] Immanual Kant, a.g.e. s. 93.94.95.

yürürlüğe giriyor"[119]. Burada güç kullanma ihtiyacı olmadığı için güç kullanma duygusu da gelişmemiştir.

Bir devletin otoritesi altında yaşayan bir toplumdaki insanların yaşama mücadelesi arzusu yeterince gelişmez. Toplum kendini güvende hissettiğinden dolayı rahatlığa alışır ve zaman içinde değişime uğrayarak yozlaşır. Ayrıca devletin otoritesine boyun eğdikleri için özgürlüklerinden ödün vermiş olurlar. Zira daha rahat bir yaşam sürme isteği, başka bir şeyden ödün vermeyi zorunlu kılar. Bu bir doğa yasasıdır. Coğrafi yapıdan dolayı göçebe olan toplumlar daha çok özgür olmalarına karşın daha zor bir hayat sürmek zorundadırlar. Doğal şartlar, her toplumu ayrı şekillendirmektedir.[120]. Herder'in bütün bu ifadeleri İbn Haldun'un bahsetmiş olduğu *hadari* ve *bedevi* toplumlarını akla getirir. İbn Haldun felsefesinde, göçebe hayatı yaşayan toplumlar bedevi, yerleşik hayata geçen toplumlar ise hadari toplum olarak adlandırılır. O'na göre toplumlar arasında görülen farklılığın sebebi geçimlerini sağlama yollarının farklı oluşundan kaynaklanır. Bedevi bir toplum sadece zorunlu ihtiyaçlarını karşılarken hadari bir toplum yerleşik hayatın gerektirdiği daha lüks bir yaşam tarzına sahiptir. Zira hadari toplum belli bir geçim standardına sahip olduğu için daha rahat bir yaşam sürdürmesinin yanında ihtiyaç fazlası mal mülk sahibi bile olmaktadır[121]. Buna karşın hadari toplum, bedevi toplum kadar başına buyruk ve özgür bir toplum değildir. Aksine devlet otoritesinin hâkimiyeti altındadır. Eğer devlet otoritesi baskı ve zor kullanmada ölçüyü kaçırırsa bu toplumun cesaretini, kırar direncini zayıflatır, tembellik ve yılgınlığa sebep olur[122]. Bedevi toplum ise ihtiyaçlarından fazlasını mülk edinmez; çünkü zorunlu ihtiyaçlar dışındaki her şey, göçebe bir toplum için yük olur[123]. Bunun yanı sıra bedevi toplum daha cesur olur; bunun sebebi göçebe bir yaşama sahip olmaları ve kendilerini vahşi hayvanlara karşı koruma ihtiyacındandır. Bedevi toplumu koruyabilecek bir otorite olmadığından kendi silahlarını yanında taşır ve kendini her türlü tehlikelere karşı savunurlar[124].

---

[119] Herder, *Tarih Felsefesi,* s.263.
[120] Herder, a.g.e. s.263-264.
[121] İbn Haldun, *Mukaddime,* s.324.
[122] İbn Haldun, a.g.e. s.331.
[123] İbn Haldun, a.g.e. s.325.
[124] İbn Haldun, a.g.e. s.330.

Burada zorunlu bir bağlantıdan söz etmek mümkündür. Bu zorunlu bağlantı; korunma ve savunmanın gerçekleşebilmesi için ilk önce beslenme ve barınmanın olması gerektirmektedir. Yani korunma ve savunmanın varlığı, barınma ve beslenme varlığına bağlı olduğu söylenebilir. Ancak teorik anlamda beslenme ve barınma, korunma ve savunma birbirinden farklı gerekliliklerdir. Bu farklılıklar beslenme ve barınma toplumsal olarak var olmayı gerektirirken, korunma ve savunma gerekliliği ise toplumun korunmasına bağlı bir yasamayı ortaya gerektirmektedir. Bu açıdan bakıldığında, insan özünde hem varolma isteği hem de yasama isteği olduğu görülmektedir[125]. Bedevi ve hadari toplumların arasındaki ilişki yalnızca teorik değildir. Çünkü bu toplumlara sunulan farklı olanaklar ve sınırlılıklar ile beraber kendisine sunulan koşullarla, tarihsel bir periyodun parçasıdır. Bu nedenle hem teorik hem de pratik açıdan analiz edilmesi gerekmektedir. Bu da ancak bedevi ve hadari toplumların birinci zorunluluğu olan teorik ilişki ve ikinci zorunlu olan "alana ya da umrân kategorilerinin mülk kategorilerine eklemlenmesi sağlayan pratik ilişkilerinin çözümlenmesiyle olabilecektir"[126].

Herder, insanlar arasındaki bir diğer farklılığın egemenlik anlayışı olduğunu dile getirmektedir. İnsanlar arasındaki tüm farklılıklar, her ülkede farklı egemenlik anlayışı doğurmuştur. Ancak göçebe topluluklar iklim, zorunluluk ve bazı şartlar onları dayanıklı ve cesur kılmıştır. Verimli ovalarda yaşayan bu topluluk istilalara uğrayarak egemenlik altına girmiştir. İstilalardan sonra kimi insan türü yok olmuştur. Bunun sebebi ise güçlü olma isteğinden kaynaklanmaktadır[127]. Dünyanın şeklinden dolayı insan toplulukları eşit bir şekilde bir dağılıma sahip değildir. Dünya bir yerleşim yeri olarak dağlara, ovalara sahiptir. Ovaların verimli yerler olması dağ yamaçlarında yaşayan sert mizaçlı toplumun bu ovalara inmesine neden olmuştur. Ovalar, verimli yerler olduğundan, orada yaşayan topluluklar zorunlu olarak egemenlik altına alınmıştır. Ancak Herder'e göre hiçbir toplum istemediği sürece egemenlik altına alınamaz. Herder'e göre egemenliği kabul eden toplumlar doğuştan

[125] Kamuran Gökdağ, *İktidar Teolojisi,* Klasik Yayınları, İstanbul, 2019, s.112.
[126] Kamuran Gökdağ, *İktidar Teolojisi* s.161.
[127] Herder, *Tarih Felsefesi,* s.309.

korkak ve köleliğe yatkın toplumlardır. Bundan dolayı bu toplumlar emredilmekten mutluluk duyarlar[128].

Herder, insanlar arasında doğuştan gelen büyük bir eşitsizlik görmez. Eşitsizliğe sebep olan yetişme tarzı ve yönetilme biçimidir. Dolayısıyla bir halk ne kadar soylu olursa olsun egemenlik altına girdiği zaman soyluluğunu kaybeder. Otorite altına giren bir halk zamanla kendine karşı yabancılaşır. Egemenliği altına girdikleri otorite, onların yeteneklerini kendi çıkarı doğrultusunda kullanır böylece o toplumu tam bir boyunduruk altına alır.[129] Herder'e göre kölelik veya egemenlik anlayışı tarih içerisinde gerçekleşir ve doğayla ilişkisi olmayan, insanların yarattığı durumlardan ibaret olduğunu dile getirir[130].

Herder'e göre doğanın amacı içerisinde bir efendinin insanlar üzerinde hükmetme yetkisi yoktur. Çünkü insanın, insan olmasından dolayı bir efendiye ihtiyaç duymaması gerekir. Bir efendiye olan ihtiyacın sebebi insani olmayan hırslardan kaynaklanmaktadır. Bunun dışında insanın baskıya, zora dayanan egemenlik anlayışına ihtiyacı yoktur. Çünkü egemenlik kuran yine insanın kendisidir. Eğer insan bir koruyucuya muhtaç olmuşsa bunun muhtemel bazı sebepleri olmalıdır: Bu insan ya karakter bakımından zayıftır ya da henüz çocuk olduğundan bir vasiye ihtiyaç duyar. Muhtemel bir sebep de sosyalleşememiş vahşi durumda kalmış biridir, ya da karakteri kötü suç işlemeye meyilli cezalandırmayı hak eden bir kimsedir. Bütün bu metotların bir zorunluluktan doğduğu anlamına gelir ve insan varlığını devam etmesi için zorunlu bir ihtiyaçtır[131]. Herder aslında doğada varlığını sürdüren bir toplumun herhangi bir yöneticiye ihtiyaç duymaması gerektiğinin altını çizer. Çünkü her toplum kendi doğasında kalarak özgür yaşayabilme yeteneğine sahiptir. O'na göre yöneticinin ortaya çıkması insanın kendinde var olduğu birtakım eksiklikten veya doğa durumundan çıkma gibi isteklerden kaynaklanır. Yerel bir yaşamdan uzaklaşmak toplumun kendisi için zorunlu kıldığı durumlardan kaynaklanır. Ancak O'na göre doğada zaten her türlü yetenek ve kabiliyet hazır olarak insana sunulmuştur. Kant ise Herder'den farklı olarak evrensel bir yasanın

[128] Herder, *Tarih Felsefesi*, s.310.
[129] Herder, a.g.e. s.310.
[130] Herder, a.g.e. s.311.
[131] Herder, a.g.e. s.312.

olması gerektiğini düşünür. Ancak bu şekilde her toplum kendi düzenini ve sınırlarını belirleyebileceğini ifade etmektedir.

1.8. Yerellikten Evrenselliğe Kant ve Herder Mukayesesi

Doğa yasası, insanın yapıp ettiklerini anlamak için uygundur. İnsan özgür eylemleri ile kendisini var eder, herhangi doğa dışı bir mucizenin müdahalesi yoktur. Bu nedenle insan yapıp ettiklerinden dolayı hatalara düşebilir ve her türlü hataya zihni açık olabilir; fakat yapılan her hata aklın daha iyi kullanılabilecek duruma gelmesini sağlar ve akıl eylemlerini kendisi seçer[132]. İlerleme, hatalarını anlayarak oluşur. Zira hatalarını anlamayan bir toplum kendi hatalarının ağırlığını taşımak zorunda kalır.

Bir şeyin amacı varsa kendi içindedir hiçbir yönlendirme ihtiyaç yoktur. Zira bir yönlendirme varsa hep aynı yöne doğru hareket edilir ki bu da boşuna bir çabaya dönüşür. Çünkü insan dışında bir belirlenmişlik varsa, belli bir noktaya yönlendiriliyorsa insan, bir makinadan farklı değildir. Ayrıca belirlenmiş bir şey varsa belirlenmiş bir kader de vardır. Bu durumda insanın dışında belirlenmiş, insanın eylemi olmadan, gerçekleşen bir amaç olsaydı, yapılan hareketlilikte hiçbir iyiden de bahsedilmezdi. Doğa insanın amacına göre organize olur. Bu durumda insanın duygu ve yetenekleri, aklı, özgürlüğü, güçlü ve zayıf yanı, sağlığı, sanatı, dini amacı doğrultusunda verilmiştir. Bu nedenle tüm toplum bir anlam boyutu içerisindedir. Her şey hümanite adına yapılır ve hümanite kendi çağının izini taşır. Hümaniteyi öğrenme ve uygulama, ataların veya aynı soydan gelenlerden farklı düzenlemelere başvurarak yapılır. Yapılan düzenlemeler dünyanın her yerinde kendi yaşam tarzına uygundur ve insanın tüm yaşamına yön verir. Toplumsal alanda yaşayabilmek ve var olmak için gereken her türlü insan yeteneği düzenin içerisindedir. Yiyecek maddeleri ayırt etme gibi basit eylemler ve çeşitli yasalar var etmeye kadar insan amaçları arasındadır. Bu tür eylemler, insanın daha özgür yaşayabilmesi için verilen çabanın ürünüdür[133]. Bu şekilde insan doğa üzerine egemenlik kurar, el becerisini geliştirir. Böylece iş olanakları doğmuş, ticaret

[132] Johann Gottfried von Herder, " İnsanlık Tarihi Felsefesi Üzerine Düşünceler", *Tarih Felsefesi Seçme Metinler, Herder- Kant-Fichte- Schelling-Hegel-Schopenhauer,* Haz. Doğan Özlem-Güçlü Ateşoğlu, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 4. Baskı, 2017, s.27.
[133] Herder, " İnsanlık Tarihi Felsefesi Üzerine Düşünceler", s. 24-25.

gelişerek insanlar arası ilişkiler kolaylaşmış olur. Bir düzenin oluşabilmesi için cezaların ve ödüllerin belirlenmesi, yapılan savaşlardan sonra anlaşmaların yapılması, böylece savaş hukukunun doğması gerekir. Tüm bu etkileşimler toplumun kendi anayurdu dışında başka ulusları da tanımaya sebep olur. Herder, tüm bu durumların tarihte her türlü iyi davranışın hümanite adına yapıldığını, aksi bir durumda hümanite karşıtı yapılmış eylemler olarak değerlendirir.

Herder'e göre insan, nerden geldiği belli olmayan yabancı bir amaç etkisi altında düşünülemez. Tanrı'nın insana verdiği bir doğa vardır. Bu doğanın nasıl olduğunun hiçbir önemi yok. Doğanın içerdiği tezatlık insana verilmiş ve insan bu konum içerisinde yaşar. İnsan bir nesneyi nasıl tanımlıyorsa ve ne olduğuna, nasıl etkide bulunduğuna bakarak kendi doğası içinde anlaşılıyorsa; "insan soyunun yeryüzündeki amacı da, bize ancak bu soyun genel doğasına ve bu soyun tarihine bakıldığında en açık biçimde verilmiştir"[134].

İlk çağlarda doğada yaşayan insan toplulukları ilkel bir yaşama sahiptir ve ilkel bir akılla hareket eder. Çevreye bakarak, zihnini geliştirecek bir düzen oluşturur. Güdü ve doğal ihtiyaçlar zorunlu olarak insan topluluklarını kendisi için en uygun iklimi aramaya itmiştir. Öyle ki bir halkın yaşamış olduğu coğrafya, toplumsal yaşayış biçimini etkiler ve değiştirilemez bazı inançlara sahip olmasına neden olur. Sahip oldukları inançlardan dolayı kendi yaşam biçimini benimserler ve bunu yadırgamazlar; çünkü insan toplulukları kendisi için iyi olanı seçer. İyi seçiminde hiçbir şeyin etkisi veya baskısı yoktur. Burada önemli olan insanın iyiyi kendine amaç edinmesidir[135]. Herder, iyi seçmenin insanın amacı olması gerektiğini aşağıdaki pasajda açıklar:

> "Bir ulus ya da bir insan topluluğu kendi malı olan bir iyiyi inanmak ister ve tüm gücüyle, doğanın kendisinden talep ettiği üzere, kendi malı olan bu iyiyi yaşamına geçirmeye çalışır; onu buna yönelten ne despotlar ne de geleneklerdir; tersine o bu yönelişe, kendisi için en iyi bildiği hümanite biçimini kendisine amaç kılarak geçer"[136].

Herder'in ifade etmiş olduğu iddialara karşın; hocası Kant bazı noktalarda kendisiyle hemfikir olsa da birçok noktada eleştirel bir tavır sergiler. Kant, *Dünya*

[134] Herder, " İnsanlık Tarihi Felsefesi Üzerine Düşünceler", s.26.
[135] Herder, " İnsanlık Tarihi Felsefesi Üzerine Düşünceler", s.28.
[136] Herder, " İnsanlık Tarihi Felsefesi Üzerine Düşünceler", s.29.

Yurttaşlığı Amacına Yönelik Genel Bir Tarih Düşüncesi adlı yapıtında doğa yasasının yurttaşlar birliği şeklinde olması, toplumun düzeni için gerekli olduğu düşünür. Kant'ın bu yazısı dokuz önermeden oluşmaktadır. Kant'ın, fikirlerine yer verildiği takdirde Herder'in daha iyi anlaşılacağını düşünüyoruz.

Kant insan eylemlerinin kendi aklına uygun olduğu için eylediğini kabul eder. Doğadaki amaca yönelmek ve doğanın planına göre hareket etmek başlıca hata olarak değerlendirir. Kant, doğa yasasına uygun olmayan bir durum ortaya çıktığında, doğanın belli bir yasaya göre işlenmeyeceğini ve doğanın amaçsız bir hale geleceğini, aklın da devre dışı kalacağını ifade eder. Ona göre doğada bir uzuvun kullanılamaması doğanın gayesine ters bir durumdur.

Akıl, içgüdünün sınırını aşar ve içgüdünün yönelimine göre hareket etmez. Aklın ilerleyebilmesi çabayı gerektirir. Bunun yanında deneyim yaşamak ve öğrenim görmek de önemlidir. Buna göre Kant, doğal yeteneklerin kullanabilmesi ve öğrenebilmesi için yıllarca yaşamak gerektiğinin, bunun da imkânsız olduğunu; çünkü doğanın insan ömrünü çok uzun tutmayacağını dile getirir. İnsanın özgün bir şey yaratması için uzun ve çokça aydınlanması, her defasında diğer kuşağa aktarması gerektiğini; ancak insan bu şekilde çabalarsa doğal bir yetenek ortaya çıkarır; bunun dışında doğal yetenek boşuna bir çabaya dönüşür. Eğer böyle bir durum yoksa pratik ilkeler de var olmayacaktır[137]. Kant, doğa yasasının akıl ile ilişkisini kurar. O'na göre doğa yasası duyular ötesinde bir yasadır. Böylece koşullu deneyler dışında olan saf pratik aklın ürünü olan yasayı ifade eder. Kendi ifadeleri aşağıdaki pasajda yer alır[138].

"Bu yasa, duyusal bir doğa olarak (akıl sahibi varlıklarla ilgili olduğundan) duyular dünyasına, bu dünyanın işleyişini bozmaksızın, bir akıl dünyasının biçimim, yani duyular üstü bir doğa biçimini vermelidir. Şimdi doğa, sözcüğün en geniş anlamıyla, şeylerin yasalara bağlı varoluşlarıdır. Genellikle akıl sahibi varlıkların duyusal doğası, bunların deneyce belirlenen yasalara bağlı varoluşlarıdır; bu da akıl için yaderk1iktir. Öte yandan, aynı varlıkların duyular üstü doğası, onların bütün deneysel koşullardan bağımsız olan, dolayısıyla saf aklın özerkliğin e ilişkin olan yasalara uygun varoluşlarıdır.

[137] Immanuel Kant, " Dünya Yurtaşlığı Amacına Yönelik Genel Bir Tarih", *Tarih Felsefesi Seçme Metinler, Herder- Kant-Fichte- Schelling-Hegel-Schopenhauer,* Haz. Doğan Özlem-Güçlü Ateşoğlu, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 4. Baskı, 2017, s.33.

[138] Immanuel Kant, *Pratik Aklın Eleştirisi,* Çev. Ioanna Kuçuradi, Ülker Gökberk, Füsun Akatlı, Türkiye Felsefe Kurumu Çeviri Dizisi:2, 3. Baskı, YY, 1999, s.50.

Ve şeylerin varoluşlarını bilgiye bağımlı kılan yasalar pratik olduğundan, duyular üstü doğa, onun bir kavramını oluşturabildiğimiz ölçüde, saf pratik aklın özerkliği altında olan bir doğadan başka bir şey değildir" [139].

İnsanın var olması için ihtiyaç duyduğu bütün eylemler, çabalar, ilkel yaşamdan kurtularak mutluluğa ulaşma ve bu yolda çaba harcama, doğanın amacı gibi görünmesi iki sorun ortaya çıkarır: Birincisi ilk kuşakların kendinden sonrakiler için vermiş olduğu çaba ve biriktirdiklerinin, doğanın niyeti olarak görünmesidir. İkincisi ise sonraki kuşağın, atalarının yaptıkları ve hazırladıkları hayatın, kendilerine hiçbir şey bırakmadığı ve sahip oldukları kendi çabalarının sonucunda kazanmış oldukları mutluluk olarak görmesidir[140]. *Another Philosophy of History and Selected Political Writings* kitabında şöyle bir yorum yer almaktadır: Değişimin ruhu tarihin özüdür. Kişinin dikkati bu ruhu seçmeye yönlendirmez, kişinin zihnindeki zevkler, her yaşın özelliğini bir araya getirir. Bu da öğrenmek isteyen bir gezgin hevesinin derin perspektifiyle kişiyi dünyada yaşanan olayların başka zamanlarına götürür. Ancak kişinin farkında olmadığı durum gelecek nesil için hazırladıkları ve sunduklarının tekrar kendine sunulacağına inanmalarıdır. Bir diğeri ise tarih hakkında bilgiye sahip olmayan kişiler sadece kendi çağının zevklerinin tek olduğunu düşünmeleridir. Alışkanlıkları ve eğilimleri nedeniyle vazgeçilmez buldukları her şeyin her zaman vazgeçilmez olması gerektiğini düşünürler[141].

Kant doğada insan yeteneklerinin gelişmesinin sebebini "antagonizim" olarak görür. Antagonizm sayesinde yasalara uygun şekilde bir düzen oluşturulur. *Antagonizm toplum dışı bir toplumsallığı ifade eder, bir direnç halidir. Antagonizim insanda var olan, yani kendi doğasında mevcut olan bir yetenektir.* İnsanın toplum içinde yaşama isteği olduğu gibi bireysel yaşamak ve kendini başkalarından ayrı bir yerde görmek gibi bir isteği de vardır. İnsan bir birey olarak toplum dışında kendi görüşüne, düşüncelerine yön vermek ister. Bu nedenle hem kendisine hem topluma karşı direnç eğilimini gösterir. Direnç sayesinde insan bütün gücüyle çalışır, tembellikten kurtulur. Hatta daha iyi bir mevkiye varmak için daha çok istekli olur.

[139] Immanuel Kant, *Pratik Aklın Eleştirisi*, s.50.
[140] Kant, " Dünya Yurtaşlığı Amacına Yönelik Genel Bir Tarih", s.35.
[141] Johann Gottfried Herder, *Another Philosophy of History And Selected Political Writings,* Çev. Ioannis D. Evrigenis and Daniel Pellerin, Hackett Publishing Yayıncılık, Indianapolis/Cambridge, 2004, s.160-161.

İşte tam bu noktada insan barbar olmaktan uzaklaşır ve toplumsallaşmaya başlama adımlarını atar. Bundan sonra doğal yeteneklerini kullanma düşüncesi başlar, zaman içinde pratik ilkelere dönüşür ve aydınlanarak her defasında bir başlangıç yapar. İnsanda toplum dışı eğilim olmasaydı hep aynı işi yapar, yetenekler işlenmez ve açığa çıkmazdı. İnsanda var olan arzular, istekler kendinde var olan doğal yeteneği açığa çıkartır[142].

İnsan yetenekleri toplum içinde gelişir ve doğa, insan yeteneğinin kendi çabasıyla ortaya çıkartmasını ister. Bunu gerçekleştirmek daha çok özgür olan ve antagonizme sahip olan bir toplumla olur. Aynı zamanda toplum, kendi özgürlüğünün sınırlarını bilerek, özgürlüğünü koruyarak, başka toplumların özgürlüğünü sınırlamadan, o toplumla birlikte doğal yeteneğini gerçekleştirebilir. Doğanın insana bahşettiği önemli bir görev "dışsal yasalarla" bir araya gelerek adaletli bir toplum düzeni kurmaktır. İnsan sınırsız bir özgürlüğe sahip değildir; çünkü insan vahşi amaçlarından dolayı başka bir toplum ile bir arada uzun süre yaşamaz, bu nedenle zorunlu olarak insan sınırlanır. İnsan ancak "yurtaşlar birliği" halinde hareket ederse yararlı etkiler ortaya çıkar[143].

Kant'a göre insanın bir arada yaşayabilmesi için bir yöneticiye ihtiyaç vardır. Yönetici yoksa insan özgürlüğünü kötü yönde kullanır. Kant'a göre insanın kendi iradesine boyun eğdiren herkes için geçerli olan, evrensel, herkesi özgürleştiren bir yöneticinin olması gerekir. Yönetici, kendi üstünde ve yasaların gerektirdiğini uygulayan biri olmalı; aksi takdirde özgürlük kötüye kullanılmış olacak. Kant'a göre eğer kişinin kendi üstünde bir yasa yoksa ve yasaların gerektirdiği bir zorlama bulunmuyorsa, insan her zaman için özgürlüğü kötülük olarak kullanabilir[144]. Bu nedenle insan, yaşamında ve içinde bulunduğu kültürde ahlak ilkesini kabul etmeli ve evrensel ahlak yasasına göre yaşamalı. Ahlak yasasına sahip bir toplum, yaşamı tehdit eden bir durumla karşılaşmaz[145].

İnsan toplulukları veya devletlerin toplum dışılığı, yani var olan antagonizimleri kendi güvenliğini, huzur ortamını sağlamak açısından doğada

[142] Kant, " Dünya Yurtaşlığı Amacına Yönelik Genel Bir Tarih", s.36.
[143] Kant, "Dünya Yurtaşlığı Amacına Yönelik Genel Bir Tarih", s.37.
[144] Kant, a.g.e. s.38.
[145] Kant, a.g.e. s.38.

yeniden bir araç kurar. Doğanın amaçları arasında savaşlar, gerginlikler, ordu hazırlıkları, hatta barış antlaşmalarının yarattığı stres dahi mevcuttur. Savaşlar, yıkımlar, acı deneyimler olmadan da doğa, aklın yol gösterdiği yönde hareket ederek araçları kullanabilir. Aklın göstereceği yolda hareket edilirse yasanın olmadığı vahşi durumdan çıkıp yurttaşlar federasyonu oluşturulabilir[146].

Haklar federasyonu kendi gücüne dayalı veya kendi kurduğu yasalara dayalı değil, bir araya gelmiş bir güçten ve yasal bir iradeden oluşur. Bu düşünce hayali görünse de insanların birbirine verdiği zararlardan dolayı zorunlu olarak ortaya çıkar. Haklar federasyonu, insanın "hayvani özgürlüğünü" [147] bırakarak, kurala uygun bir anayasanın doğmasını zorunlu kılar[148].

Kant'a göre her devletin, karşılıklı ilişkisi vardır, bu ilişkinin gücünü yitirmemesi için her devlet kültürünü korumak zorundadır. Devletlerin dış ilişkilerde gücünü korumasının gerektirdiği diğer neden ticari ilişkilerdir; ancak bu şekilde yurttaşlar özgürlüğünü korur. Bu ilişkiler zarar gördüğünde devletlerin dış ilişkilerde egemenliği zayıflar. Devletler yasal otoriteyi korumak zorundadır. Yasal otoriteye sahip değilse bile arabulucu olmak zorundadır. Çünkü savaş hali devletler için yük olur ve ulusal bir araç haline dönüşür. Bu nedenle devletler savaş halini göze almaz ve siyasal bir yapı var olmasını zorunlu kılar[149]. Günümüzde Rusya ve Ukrayna savaşının yaşanması Kant'ın bu görüşünü işlevsiz hale getirmektedir. Çıkar ilişkisi bir halkın diğer bir halka saldırması ve yok etmesini ön plana çıkartmaktadır. Dolayısıyla Herder'in her çağ aynı şekilde ilerlemediği görüşü ve halkın her çağda farklı bir nitelik gösterdiği görüşünü doğrular.

Bir devletin ilerleyebilmesi için eski devletlerin içerisinde oluşan düzgün ve bozuk yapılar göz önünde bulundurulursa ve bunlar hakkında bilgi sahibi olunursa siyasal alanda düzenli bir ilerleme olur. Çünkü bir kıtaya mensup olan topluluk diğer bir kıta için yol gösterici olabilir. Bu şekilde ilerlediğinde her çağda daha da

[146] Kant, "Dünya Yurtaşlığı Amacına Yönelik Genel Bir Tarih", s.40.
[147] Kant, a.g.e. s.40.
[148] Kant, a.g.e. s.40.
[149] Kant, a.g.e. s.44.

ilerleyerek ve yeni bir gelişim basamağı hazırlamış olur. Bu şekilde düzgün işleyen bir yapı geleceğe ışık olur ve geleceğe daha planlı adım atmayı sağlar[150].

Görüldüğü üzere Kant toplumsal varoluşun daha düzgün işleyebilmesi ve daha çok çağdaş, ileri bir toplumun oluşabilmesi için her toplumun birbirine ihtiyaç duyduğunu ve birbirinin eksikliğini tamamlayabilmesi için etkileşime açık olunması gerektiğini savunur. Aksi takdirde insan toplulukları ilk günkü gibi vahşi doğasında kalır ve hiçbir şekilde yeteneği gelişemez. Buna karşılık Herder, insanın ilk doğal halinin, kendisine has orijinal yapısını oluşturduğunu ifade eder. İnsan topluluklarının kendi doğası içerisinde hiç kimsenin etkisi olmadan, kimsenin baskısında kalmadan, yaşaması gerektiğini düşünür. Çünkü her toplumun kendine özgü bir doğası vardır ve bunu da içinde bulunduğu coğrafyadan almaktadır. İnsan topluluklarının görevi ise kendi doğası içerisinde toplumsal varoluşunu gerçekleştirmektir.

Kant ile Herder'in tarih anlayışı ve tarih içerisinde oluşan toplumsal varoluş düşünceleri karşılaştırıldığında; Kant tarih anlayışını daha çok ahlaka dayandırır ve doğa ile zaruret arasında karşıtlık arar. Doğayı zorunluluğa, aklı ise özgürlüğe sebep kılar. *Herder'in ayrıldığı nokta ise doğa ile zaruret arasında karşıtlık aramamasıdır.* "Herder için, Kant'ta olduğu gibi, 'varlık' ile 'gereklilik', 'tabiat' ile 'hürriyet' arasında bir ikililik yoktur; 'hürriyet' 'tabiat'ın ileriye doğru gelişmesinde varılan bir basamaktır, bunlar aynı bir gelişmenin çeşitli unsurlarıdır" [151]. Herder'in tarih görüşü Kanttaki gibi tarih dışında yer alan aşkın bir prensibe dayandırmaz, tarihin kendi içinde olan prensipten doğar. Herder, organik- dinamik bir prensibe dayandırdığı görüşünü oluş olarak değerlendirilebilir[152].

Herder, *İnsanlık Tarihinin Felsefesi Üzerine Düşünceler* adlı yapıtında bu konuları ele alır. Dört bölümden oluşan bu eserinin ilk iki bölümünde doğa dünyasını konu edinir. Son iki bölümünde ise tarih dünyasını ele alır[153]. *Allgemeine Literaturzeitung*'un editörü Christian Gottfried Schütz" ün teklifi üzerine Kant, Herder'in bu kitabı üzerine bir eleştiri yazmıştır. Bu kitapta doğa ve tarih iç içe

[150] Kant, "Dünya Yurtaşlığı Amacına Yönelik Genel Bir Tarih", s.46.
[151] Gökberk, *Kant İle Herder'in Tarih Anlayışları*, s.41.
[152] Gökberk, a.g.e. s.41.
[153] Gökberk, a.g.e. s.147.

geçmiş ve birbirinin devamı niteliğindedir. Bu nedenle tarih yasası, doğa yasası olarak düşünülebilir. Böyle bir düşünceden yola çıkarak, insan türünün doğa ile ne şekilde iç içe geçtiğini anlatır ve daha sonra yüzyıllar içerisinde insanın tarih içerisindeki adımlarını gözden geçirir[154]. Yukarıda yapılan açıklamalara göre Herder, insan eylemlerinin gerçekleştirmesini sağlayan her şeyin doğada var olduğunu savunur. Aynı zamanda insan yeteneklerinin kullanabilmesini sağlayan doğadır. Çünkü doğada insan yeteneklerini işleyebilecek her türlü araç mevcuttur. İnsanı organik dinamik kılan duygusal yapısını organik bir doğadan alır. Böylece kendi kendine yeten bir toplumun varlığı ortaya çıkar. Atalarından miras kalan gelenekleri sürdürmekle birlikte bulunduğu çağa da ayak uydurarak bulundurdukları çağı kendileştirerek varlığını sürdürür. Bu da yerel bir halkın varlığının ortaya çıkmasını sağlar ve toplumsal varoluş yapısının önemine dikkat çekilir.

1.9.Birey Varoluşçuluğu

Daha önce de belirtildiği gibi Herder doğrudan toplumsal varoluş kavramına değinmemiştir. Ancak Herder'in genel olarak halktan yola çıkması ve halkların temel problemlerine eğilmesi bizi doğrudan toplumsal varoluş düşüncesine yönlendirmiştir. Herder'in her ne kadar doğrudan böyle bir söylemi olmasa dahi; bütün çalışmalarının merkezinde halk vardır. Burada Herder'in göz ardı ettiği nokta bireydir ve birey varoluşçuluğudur. Çünkü birey özgür bir varlıktır ve özgür eylemleriyle etkide bulunur. Birey ilerlemek ister, keşfetmek ister, keşifler sonucunda daha müreffeh bir hayat sürmek ister. Toplumda değişen olaylara ayak uydurmak için çaba sarf edilir. Çünkü değişimin dışında kalmak toplum tarafından kabul görünmez ve bireyin dışlanmasına neden olmaktadır. Yerele yönelik bir yaşam bireyi yavaşlatır ve diğer bir birey arasında fark oluşturmasına neden olur. Modern toplumda yapılan her yenilik hızlı bir şekilde yayılmaktadır ve bu yayılmadan etkilenmemek mümkün değildir. Modern toplumda teknolojinin ilerlemesiyle beraber birey zekâsı farklı yönde gelişmeye başladı. Böylece moodern toplumda varoluş dijital bir nitelik kazanıldığı söylenebilir. Geleneklere bağlı kalmak ve gelenekleri sürdürmek, modern toplumda pek de çağdaş görünmemekte. Bunun dışında teknolojinin kullanılmasıyla birlikte daha hızlı bilgiye ulaşma imkânı doğar. Bilgiyi kullanma bireyler arasında

[154] Gökberk, *Kant İle Herder'in Tarih Anlayışları*, s.148.

bilgi farklılığını aza indirger. Bu nedenle her birey çağına ayak uydurarak toplumun yapısını değiştirmektedir.

Birey varoluş araştırması ilkçağ filozofları döneminde görülmektedir. İlkçağ filozoflarının varlığı anlamaya çalıştığı varlık sorunu ilk ana madde (arkhe) üzerinedir. Her filozofun ulaştığı bilgi, çeşitli varoluş düşüncesini oluşturur. İlkçağda hâkim varlık görüşü töz"den ibarettir. Özellikle Parmenides ve Platon idealar(özler) üzerine düşünerek çalışmalar yapmışlardır. Ortaçağda ise Descartes'a kadar hâkim olan düşünce Tanrı'nın varlığı ve varoluş problemine yoğunlaşmaktır[155]. Descartes; "Düşünüyorum o halde varım" ifadeleriyle bireyin kendi varoluşunu sorgulatarak kendi varoluşunun farkına varmasını sağladığını söyleyebiliriz. Düşünme ve varolma arasındaki bağlantı bireyi kendi varlığını bulmaya itmiştir. 19. ve 20. yüzyılda varoluş problemi metafizik bağlamdan uzaklaşmış, insana ait, insana özgü varoluş düşüncesini hâkim kılmıştır[156].

> "Varoluş felsefesinde, varlık sorunu insan olma sorunuyla bir bağlantı içine sokulmuş ve bunun yanında da felsefe yapmanın kaynağı olarak insan, varoluşu, sonluluğu, zamana bağlı oluşu ve tarihselliği içinde, yeni bir düşünme tutumu ile ele alınmıştır. Burada özellikle insan varoluşunun anlamı ve değeri sorgulanmakta ve bu dünyada yaşayan insanın varoluşundan yola çıkarak onun kendisine yabancılaşmasına ve etiğin dışına çıkmasına engel olma amaçlanmaktadır. Yine bu felsefede, özgürlüğü içinde insanın varoluşu ve insanın kendini gerçekleştirmesi söz konusudur; çünkü bu anlayışa göre, insan bütünüyle bağımsızdır ve onun "seçme özgürlüğü" vardır"[157].

Bireyin varoluşçuluğunu, metafizik bağlamdan uzaklaşmasının Kierkegaard ile birlikte olduğunu söyleyebiliriz. Yukarıdaki pasajda ifade edildiği gibi varoluş kavramı somut ve insanı merkeze alan bir alana yayılmıştır. Kierkegaard'ın varoluş düşüncesi bütün düzenden uzaklaşarak yalnızca bireyin varolduğu ve bireyin tek başına olduğu, kendini gerçekleştirmesini ifade etmektedir[158]. Kierkegaard ile kaygı, Nietzsche yazgısını sevme, Marx yabancılaşma kavramlarının modern varoluşçuluğun başlıca biçimleridir[159]. Nietzsche, *Böyle Buyurdu Zerdüşt* adlı yapıtında birçok konuya değindiği gibi, yazgısını sevme (*amor fati*) ile bireyin kendini inşa etmesi, varolan yazgısını kendi seçimleriyle yön vererek varoluşunu

---

[155] Nejat Bozkurt, *20. Yüzyıl Düşünce akımları, Yorumlar ve Eleştiriler,* Marpa Kültür Yayıları, İstanbul, 2004, s. 111.
[156] Bozkurt, a.g.e. s. 112.
[157] Nejat Bozkurt, *20. Yüzyıl Düşünce akımları, Yorumlar ve Eleştiriler,* s.115.
[158] Bozkurt, a.g.e. s. 115.
[159] Bozkurt, a.g.e. s. 115.s. 120.

gerçekleştirmeyi amaç edinir[160]. Kierkegaard ise kaygı ve yazgı arasında ilişki kurarar. Yazgı zorunluluk ve iliniksel olanın bir arada oluşudur. Ancak Her iki filozof içinde yazgı kadercilik değil, bireyin varoluşunu açıklar[161]. Kierkegaard'un ifadeleri şöyledir:

"Yazgı tam olarak zorunluluk ile iliniksel olanın birliğidir. Yazgı'nın kör olduğu yolundaki görüş, bu ifadeyi ustalıkla belirtmiştir, çünkü körlemesine ilerleyen bir kişi zorunlulukla olduğu kadar iliniksel olarak da yürür Kendi bilincinde olmayan bir zorunluluk, bir sonraki an ile ilişkisinde eo ipso ilinikseldir. Demek ki Yazgı Kaygı'nın hiçliğidir. Hiçliktir, çünkü Tin vazedildiğinde Kaygı da ortadan kalkar; ama aynı zamanda Yazgı'dır"[162].

Bunun yanında Sartre'de "varoluş özden önce gelir" [163] düşüncesiyle varoluşu önceler, öznelliği ve insan eylemini göz önünde bulundurur. Sartre'a göre insan özgür bir varlıktır ve kendisi eyler, seçer. Bu nedenle insan kendi sorumluluğunun sonucunu üstlenir[164]. Sartre'ın insanın özgür bir varlık olarak eylemlerinin sorumluluğunu taşıması gerektiği düşüncesini aşağıdaki pasajda açıklar:

"İnsan, özgür olmaya mahkûm olduğundan dünyanın tüm ağırlığını omuzlarında taşır; insan dünyadan ve varolma tarzı olarak kendi-kendisinden sorumludur. "Sorumluluk" sözcüğünü, "bir olayın ya da bir nesnenin yadsınamaz faili olma(nın) bilinci" diye tanımlanan sıradan anlamı içinde alıyoruz. Bu anlamda, kendi-içimin sorumluluğu bunaltıcıdır, çünkü kendi-için, bir dünyanın (*var*) olmasını kendi varlığıyla sağlayandır. Aynı zamanda kendini de *vareden* olduğundan, içinde bulunduğu durum hangisi olursa olsun, kendi-için bu durumu kendine özgü ters düşme katsayısıyla birlikte, bu katsayı kabul edilemez bile olsa bütünüyle üstlenmek zorundadır"[165].

Heidegger ise "insanın özü varoluşundandır"[166] düşüncesini savunur. "Yani "dünyada-olma" sındandır" [167]. İnsan kendi varoluşuyla bir şeyleri anlamlandırır ve varlığı anlayabilir[168]. Bu şekilde birçok varoluş düşüncesi bulunmaktadır. Hatta varoluş düşüncesini farklı sanat dallarında görebiliriz. Franz Kafka'nın Şato adlı yapıtında, Albert Camus'un romanlarında[169] rastlayabiliriz. Franz Kafka'nın Şato

[160] Friedrich Nietzsche, *Böyle Buyurdu Zerdüşt,* Çev. Göksu Birol, Dorlion Yayınları, Ankara, 2020, s. 214-215.
[161] Soren Kierkegaard, *Kaygı Kavramı,* Hasan Ali Yücel Klasikler Dizisi, Aslından Çev. Türker Armaner, Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, 12. Baskı, İstanbul, 2018, s.94.
[162] Soren Kierkegaard, *Kaygı Kavramı,* s.94.
[163] Nejat Bozkurt, *20. Yüzyıl Düşünce akımları, Yorumlar ve Eleştiriler,* s. 113-115.
[164] Bozkurt, a.g.e. s. 113.
[165] Jean-Paul Sartre, *Varlık Ve Hiçlik,* "Fenomenolojik Ontoloji Denemesi", Çev. Turhan Ilgaz ve Gaye Çankaya Eksen, İthaki Yayınları, 7. Baskı, İstanbul, 2016, s.652.
[166] Bozkurt, *20. Yüzyıl Düşünce akımları, Yorumlar ve Eleştiriler,* s. 117.
[167] Bozkurt, a.g.e. s. 117.
[168] Bozkurt, a.g.e. s. 117.
[169] Bozkurt, a.g.e. s. 121.

adlı yapıtında, otoritenin aldığı kararlar altında ezilen bireyin yaşam ile görevin iç içe geçişini anlatır[170]. Aynı zamanda bir otorite tarafından alınan kararların, idari kısmın haberi olmayışı, bireyin işlevsizleşmesini bize yansıtır[171]. İletişimsizliğin had safhada olması ve bireyin değersizleştirilmesi bu yapıtın konusu arasında yer alır[172]. Bireyin kendisine yabancılaşması ve çaresiz bırakılması, irade özgürlüğünü kullanamaması sorgulanır[173]. Görüldüğü gibi bu yapıtta insanın varoluşu ve kendini gerçekleştirmesinin engellendiğini göz önüne serer. Albert Camus'nun ise özellikle *Başkaldıran İnsan* adlı yapıtında, varoluş düşüncesi net bir şekilde görülür. Camus'ya göre insanın varolması başkaldırmasıyla gerçekleşir. Böylece varolmak için boyun eğilmemeli. Çünkü boyun eğmek, başkaldırıyı tamamen ortadan kaldırır. O'nun cümleleri şu şekildedir: "insanın özvarlığını istemek için giriştiği başkaldırı atılımı bireyin oluşa tümüyle boyun eğmesiyle silinir. *Amor fati* eskiden bir *odium fati* olanın yerini alır"[174]. *Veba* adlı yapıtında ise günümüzde yaşadığımız Covid-19 salgınında yaşanılan olumsuzlukların benzeri geçer metinde. Salgının olumsuzluklarını önleme durumları günümüzde yaşadığımız biçimdedir. Camus şöyle aktarır:

> "Richard'ın aracılığıyla valilik Rieux'den sömürge başkentine emirler beklemek üzere gönderilecek bir rapor yazmasını istedi. Rieux rapora klinik bir betimleme ve sayılar yazdı. Aynı gün kırk kadar ölü kaydedildi. Vali önlemleri ciddileştirme işini, kendi deyişiyle, üzerine aldı. Hastaların zorunlu bildirimi ve tecriti sıkı tutuldu. Hastaların evleri kapatılacak ve dezenfekte edilecek, yakınları bir önlem karantinasına alınacak, gömme işlemleri ileride belirlenecek koşullar altında belediye tarafından yapılacaktı. Bir gün sonra, serum uçakla geliyordu. Tedavi durumundaki hastalara yetebilirdi"[175].

İnsanı yaşatmak varlığının devamını sağlamak için salgına karşı yapılan mücadeleler ve en ufak umut ışığı birey için mutluluk anlamındadır. Fakat Camu, umut etmenin daha çok acı çekmeye neden olduğunu belirtir[176].

Bütün filozoflar varoluşu farklı kavramlarla açıklasa da bütün düşüncelerin ortak noktası bireydir. Herder ise merkeze halkı yerleştirir bu nedenle halkçı bir

---

[170] Franz Kafka, *Şato,* Çev. Savaş Tunalı, Athena Yayınları, 3. Baskı İstanbul, 2010, s.78.
[171] Franz Kafka, *Şato,* s.80.
[172] Franz Kafka, a.g.e. s. 94-115.
[173] Franz Kafka, *Şato*, s. 120.
[174] Albert Camus, *Başkaldıran İnsan*, Çev. Tahsin Yücel, Can Yayınları, 18. Baskı, İstanbul, 2016, s.94.
[175] Albert Camu, *Veba*, Çev. Nedret Tanyolaç Öztokat, Can Yayınları, 9. Baskı, İstanbul, 2007, s.61.
[176] Albert Camu, a.g.e. s.72.

filozof olarak anılmaktadır. Herder'in halk kavramını bütün düşüncelerinde görebiliriz. Özellikle dil ve sanat fikirlerini açıklarken başka halkları eleştirmekten kaçınmaz. Çünkü ona göre bir halkın en temel özelliği kendi dilinin korunmasıdır. Sanat da aynı şekilde halka ait özgün olması ve başka bir halk tarafından taklit edilmemesi gerektiğini belirtir. Anlaşıldığı kadarıyla Herder'in halkı merkeze alması, varoluş şartlarını açıklaması ve analojiden yararlanmasının ardındaki düşünce; ilerleyen bölümde açıklanacak olan yerellik kavramı üzerine inşa etmektedir.

2.YERELLİK

Herder'i daha iyi anlayabilmek için, içinde bulunduğu tarihsel zaman kültürel ve siyasal olayların akışı içinde değerlendirmek gerekmektedir. Bu nedenle Herder'in milliyetçilik görüşünü ifade etmeden önce içinde bulunduğu çağın tarihsel çizgisini takip ederek yaşanılan olaylara yer vermek faydalı olacaktır.

Yerellik ve evrensellik arasındaki ilişki üzerine olan vurgu, *Another Philosophy of History/* Başka Tarihin Felsefesi kitabında, Herder için ulus, insanlığın geniş bir bağlam içerisinde sıkı bir şekilde konumlandığını göstermektedir. Bu, ırksal niteliği olarak değil, ortak bir dil ve kültürde bulunabilen, doğal, organik sosyal bir grubu ifade etmektedir. Herder'in yerellik üzerine konsantre olma seçimi "dar milliyetçiliğin" doğasında var olan tehlikelerin açık tanımıyla birleştirildiği görülmektedir; fakat Herder için ulus siyasi varlığa dönüşebilen bir yapıda değil. Ona göre her ulus kendi ağırlık merkezine odaklandığı sürece ne diğer bir ulus ile ne de bir halk ile çatışma içerisinde olmayacaktır. Herder, bunun her topluluğun erişebileceği bir durum olduğunu savunmaktadır[177].

Herder'in yaşadığı çağda milliyetçi bir hareketlilik henüz bulunmamaktadır. Bu hareketlilik 19'uncu yüzyılda ortaya çıkmıştır. Çünkü 19. yüzyıl öncesinde Almanya bir devlet değildir. Daha çok Kutsal Roma-Cermen İmparatorluğu adı altında birleşen küçük devletçikler bulunmaktadır. Fransa ve İngiltere siyasal birliğini tamamlarken Almanya halen 30 yıl savaşıyla uğradığı tahribatları onarmaya çalışmaktadır[178]. İşte Herder'in milliyetçilik düşüncesi böyle bir ortamda doğmaya başlamıştır. Ancak bu dönemde milliyetçilik düşüncesi tam olarak net bir çizgiyle ayrılmamaktadır. Çünkü milliyetçilik"doğal/güdüsel milliyetçilik" ve "İdeolojik milliyetçilik" olmak üzere iki farklı anlamda kullanılmaktadır[179]. Ancak Herder milliyetçiliği siyasal bir kavram olarak kullanmaz. O, daha çok kültürel anlamda kullanmaktadır[180]. Herder'in en çok önem verdiği ve halkın kültürel olarak tek çatı altında birleştireceği husus dildir. Çünkü Herder'e göre Halk fikrinin ortaya çıkması

---

[177] Johann Gottfried Herder, *Another Philosophy of History And Selected Political Writings,* s. 36-37.
[178] Acar, *Halk Milliyetçiliğin Öncüsü Herder,* s.143.
[179] Acar, a.g.e. s.34.
[180] Erkan Zengin, "Herder'in Folklor Tanımlamalarında Halk Kavramının Doğası", *Milli Foklor,* Uluslar arası Kültür Araştırma Dergisi, S.126, Ankara, 2020, s.23.

dil ile mümkündür. Milliyetçilik düşüncesinin takip ettiği diğer milli varlıklar ise halkın ruhunu yansıtan edebiyat, masal, efsaneler, atasözleridir[181]. Herder'in bütün amacı "dil örneğinde evrenselci yaklaşımın temelsizliğini kanıtlamaktır"[182].

17. yüzyılda Alman milliyetçileri Fransız kültürünün taklit edilmesini eleştirmektedir. Bu Fransız taklitçiliği henüz siyasi bir nitelik taşımamaktadır, Fransızlara karşı oluşturulan milliyetçilik görüşü daha çok kültürel niteliktedir. Bu dönemde Alman dilinin korunması için soylular, şairler, bilim insanları dernekler kurdu. Bu derneğin amacı başka bir topluma ait dilin, Alman toplumunu etkilemesini ve kendi dilinin yok olmasını engellemektir. Özellikle Fransız dili ve kültürüne karşı mücadele edilmiştir. Ancak Fransız kültürü Almanya'da hâkimiyetini sürdürmesi nedeniyle bütün bu mücadelelerden sonuç alınamamıştır.[183]. Fransız kültürü, sanatı, dili 19. yüzyıla kadar Almanya'da hâkimiyetini sürdürmüş ve Almanya'yı etkilemiştir. "Herder ise eğer dil ruh gücümüzün bir organı, eğitimimizin aracıysa sadece kendi halkımızın ve ülkemizin dilinde iyi bir eğitim alabiliriz; Almanya'da Fransızca eğitim Alman ruhunu yanlış yollara saptıracaktır. Fransız dili Fransızlar tarafından Fransızlar için oluşturulmuştur. Kendi dünyalarında, kendi hayatlarında yer alan kavramları ve ilişkileri ifade eder" [184] düşüncesni savunmaktadır. Herder buna karşılık Yunan kültürünü örnek göstermektedir. Herder'e göre insanlık tarihinde eğitim açısından Yunanlılar, ne tekliği açısından ne de bireysel biçimi açısından tekrarlanabilir değildir. Çünkü Herder'e göre Antik Yunan geri gelmeyecektir. Antik Yunan ister dünya çapında tarihi öneme sahip olsun ister tarih kitabında sonsuz bir dipnot olsun, Antik Yunan için geçerli olan bu durum, genel olarak tüm halklar ve kültürler için de geçerlidir[185].

18.yüzyıl Aydınlanmanın olduğu dönemi kapsamaktadır. Aydınlanma bütün Avrupa'yı etkilediği gibi Almanya'yı da etkilemiştir. Bu dönem Herder'in de fikirlerinin oluşmasına zemin hazırlamıştır[186].

---

[181] Acar, *Halk Milliyetçiliğin Öncüsü Herder*, s.23-24.
[182] Zengin, "Herder'in Folklor Tanımlamalarında Halk Kavramının Doğası", s.22.
[183] Acar, a.g.e. s. 117.
[184] Acar, a.g.e. s. 118.
[185] Herder, *Philosoph and Antropology*, yayınlayan Anik Waldow ve Nigel DeSouza, Oxford Üniversitesi Gazetesi, United Kingdom, 2017, s.211.
[186] Acar, a.g.e. s.131.

18. yüzyılda klasik Alman edebiyatında ileri gelen yazarlar Goethe, Schiller, Lessing[187], Klopstock, Wieland gibi isimlerdir. Bu isimler Alman edebiyatını en üst noktaya taşımakla beraber klasik edebiyatın oluşmasına da zemin hazırlamıştır[188]. Aydınlanmayla akılcılık, coşkunlukla duygunun bir araya gelmesiyle Alman kültürünün "Alman İdealizmi" ve "Romantiğini" dünyaya tanınması sağlanmıştır. Bütün olumsuzluklara rağmen Alman şairlerin ve düşünürlerin yetişmeye başladığı dönemdir[189]. Ancak Herder Alman klasiğinin estetik ağırlıklı olması ve az ahlaki bir nitelik taşıdığı görüşü 1793'te Goethe'den ayrılmasına sebep olmuştur. Kant'ı eleştirme sebebi ise klasik dönemin gerçeklikten uzaklaşması ve soyut-estetik bir edebiyat oluşturmasıdır[190].

Bu dönemde halen Alman dili ve kültürü üzerinde yabancı etkiler devam etmektedir. En çok yabancı hâkimiyetinin görüldüğü alanlardan biri de müziktir. Bu etki 19. Yüzyıla kadar devam etmiştir özellikle saraylarda görevli İtalyan ve Fransız müzisyenlerin etkisi olmuştur. Buna karşılık Herder'in öncülüğünü yaptığı Drang /Coşkunluk denilen grup Alman milliyetçiliğini desteklemektedir. Bu grup evrensel ve klasik normların tümüne karşı çıkarak, daha çok halkın içinden çıkan halkın ruhunu yansıtan ifadeleri savunmaktadır[191].

2.1. Dilin Kökeni

Herder'in bilinen en iyi çalışması dilin kökeni üzerine yaptığı incelemedir. Buradaki temel ana soru ise dilin kökeni incelenirken ilahi bir kaynak açısından mı yoksa yalnızca doğal, insani terimlerle mi açıklanması gerektiğidir. Herder'in tartışması önceki görüş ve son görüşe karşı yapılmaktadır. Onun güdüleri tam olarak dünyevi değildir. Daha doğrusu, O, Kant'ın Evrensel Doğa Tarihi ve Gökler Teorisi'ni anlama açısından doğal yasaların yalnızca açıklayıcı olarak üstün olmasından ziyade, aynı zamanda Tanrı'nın doğadaki rolüne, belirli ilahi müdahaleler

[187] Gotthold Ephraim Lessing (1729-1781), Alman yazar, filozof, gazeteci ve Edebiyat eleştirmenidir Lessing, ilk önemli eleştirmenidir. Fransız sanatının taklitten ibaret olduğunu söyler. Fransız sanatı yerine Shakespeare'in sanatının örnek alınması gerektiğini, *Briefe die neueste Literatur betreffend* mektubunda dile getirir. Bu görüşü bakımından Herder, O'nu hakikatin savunucusu olarak görür. Bkz. Gürsel Aytaç, *Yeni Alman Edebiyatı Tarihi*, s.78-87.
[188] Acar, *Halk Milliyetçiliğin Öncüsü Herder*, s.163.
[189] Acar, a.g.e. s.164.
[190] Acar, a.g.e. s.249.
[191] Acar, a.g.e. s.140.

açısından daha iyi bir tanıklık olduğunu tahmin etmektedir. Bu durum doğaya değişik mücadeleler içerisinde değerlendirilmelidir. Herder belki de durduğu seküler noktanın çekiciliğini bir avantaj olarak hissetmiştir ve bu durduğu nokta onu modern bir filozof yapmaktadır[192].

Herder'in öncekilerden farklı olarak keşfettiği, farklı tarihsel periyotlarda ve kültürlerde insanların kurduğu kavramlar, inançlar ve dönemsel olarak insanların tutumu, algıları, duyusal duyumları gibi durumların olmasıydı. Ayrıca O, benzer varyasyonların oluşumunu gördü, hatta bir tek kültür ve çağda bireyler arasında genellikle daha az çarpıcı olmaktadır[193].

Yukarıdaki açıklamalara bakıldığında Herder, dilin icadı ve kök olarak ne olduğunu kendi yaşadığı periyoda göre açıklamıştır. Bu noktada, Herder açısından dilin icadı ve dilin kök olarak nasıl var olduğuna bakılmalıdır. Herder'e göre insan dili, kendisiyle birlikte var olan bir tınıdır. İnsan kalıtsal olarak bir dile sahiptir ve dili açığa çıkarmak için ruhun vermiş olduğu güçle vahşi seslerle ilk başta ses açığa çıkmaktadır. Hiç kimse ile karşılıklı konuşmasa dahi, tek başına ıssız bir yerde olması sesi çıkarmasına engel değildir. Çünkü insan kendisinde var olanı açığa çıkartmak istemektedir. İnsan eksik bir varlık olduğu için sürekli oluş halindedir. İnsanın en ilkel duygularının en ince telleri dahi tınlaması ve çabası bir irade ve düşünmenin etkisi olmadan çıkan bu teller, başka hiçbir yabancı zihnin etkisi olmadan dahi bütün uyumuyla başka varlıklara açılmak istemektedir. Herder bunu doğa yasası olarak ifade etmektedir. Ona göre insan duyumsadıklarını kendinde tutamaz, insan hayrete düştüğü anda istemeden bile olsa duyumsadığını dışarıya taşırmak ister. Herder, doğa yasasının insanda mevcut olduğunu, insanın bu yasayla dünyaya geldiğini ifade eder. Bu nedenle Herder'e göre seslerin türlere özgü olduğu ve aynı cinsten olan aynı duyguyla sesi algılar. Bu sese Herder dil adını verir ve tamamen bir doğa yasası olarak bir his dili olduğunu ifade etmektedir[194].

---

[192] Michel N. Forster, "İntroduction", *Cambridge Texts in The History of Philosophy: Johann Gottfried Herder: Philosophical Writings,* (Ed. Karl Ameriks, Desmond M. Clarke), Byy, Cambridge University Presss, Ts. s. xiv.

[193] Michel N. Forster, "İntroduction", s. xv.

[194] Johann Gottfried Herder, "Dilin Kökeni Üzerine", *Herder, Fichte, Humboldt, Klasik Alman Dil Felsefesi Metinleri,* Derleyen ve Çev. Gürsel Aytaç, Phoenix Yayınevi Ankara, 2011, s 15-16.

Bütün dillerde doğa sesleri mevcuttur fakat bu seslere henüz dil adı verilmez. Bunun temel nedeni sesler, dilin asıl kökeni değil, yalnızca dil kökünü besleyen bağdır. Ne var ki yine de bu sesler çok doğaldır ve insanüstü olduğu gibi, daha çok hayvansal bir yapıya sahiptir. Bu hassas mekanik bir doğa yasasıdır. Bütün hayvanlar sesler aracılığıyla hislerini dışa vurur. Hayvanın çıkardığı ses, insan dilinin en küçük yapısının başlangıcı olarak değerlendirilemez. Hayvan mükemmel bir ses çıkarsa dahi bunu bir amaç için kullandığında insana ait iradi bir dil var olmamaktadır. Bunun en güzel örneği çocuklar üzerinden gösterilebilir. Çocuklar ilk olarak hayvanlara benzer bir sese sahiptir daha sonra çevreden öğrendiği, ilk çıkardığı sesten çok farklı olmaktadır[195]. İnsan düşünerek dili icat etti ancak bilginin düşüncede oluşması için belli basamaklardan geçmektedir. Dilin icat edilmesini sağlayan birçok etken zihne gelerek şekil almasını sağlamaktadır ve ruhun çığlığını kelimelere dökerek açığa çıkartmaktadır. Bu basamaklar şöyle açıklanabilir: Önce bir şeyin resmi görülür bu resim sadece kendine ait bir resim başka hiçbir şeye benzemeyen sadece duyuların gösterdiği şekliyle görülür. Daha sonra ruh işaret arar ve işaret bulduğu anda iç his harekete geçer. Kişinin bulduğu bu işaret sonucunda görme ve dokunmanın işaretinin bütün özelliklerinden ayrılır. Tekrar bir resim çekilir, tekrar görülür, düşünülür ve işaret aranır ve işaret bulunduğunda artık ruh o işareti tanır ve içten hissederek tanımlanır. Bu oluşan yeni özelliklerle nesne tanınır ve adı oluşur. Herder'e göre ad oluşması için ruh tarafından algılanması, hatırlanması yeterlidir. Dil bir adı hiç bilmese, hiç söylemese dahi insan bulduğu işaretle ruhun fikriyle tanımlama yapar. Herder'e göre dilin dudaktan çıkan kelimeler ve bunların taklidi olmasa da ruhta zaten bu işaret mevcut yalnızca hatırlama yeterli olacaktır. Bütün bunların sonucunda dil varlığa gelir[196].

"Koyunu tanımak ihtiyacını duyar duymaz, hiçbir his onu koyuna yaklaştırmaz da uzaklaştırmaz da, duyuların gösterdiği gibi olduğu yerde öylece durur. Beyaz yumuşak, yünlü! Düşünerek kendini yoklayan ruhu, bir işaret arar; koyun meliyor! İşte insan ruhu işareti buldu! İç his harekete geçer. Ona en güçlü etkiyi yapan bu meleme ki bakma ve ellerinin bütün özelliklerinden ayırır, öne çıkmış ve en derine inmiştir, işte bu kalır. Koyun tekrar gelir. Beyaz, yumuşak yünlü! Ruh görür, eller, düşünür, işaret arar. Koyun meliyor ve ruh onu tekrar tanır! "Tamam! Sen meleyensin!" onu içten hisseder ve artık onu açıkça, yeni bir özelliğiyle tanımış ve adlandırmıştır"[197].

[195] Herder, "Dilin Kökeni Üzerine", s. 18.
[196] Herder, a.g.e. s.23-24.
[197] Herder, "Dilin Kökeni Üzerine", s.23-24.

David Pan yukarıdaki pasajı şu şekilde yorumlamaktadır: İnsan aklının ihtiyaç duyduğu ayırt edici işaretler duyularla iletişim sağlamak için ve bir dilin işaret yapısı âlemde insana özgü deneyime sahip olmak içindir. Herder, akıl ve dil yeteneğinin birbirinden ayrılmayacağını açıkça ifade etmektedir. İnsan niteliği tek bir gerçekliğinin içsel ve dışsal basit görünümü dıştan bizim türümüzün akıl içerisinden olan doğru ayrımsal özelliğidir. Aynı zamanda, bu açıklama farklı dillerin farklı akıl yürütme biçimiyle sonuçlanacağı öne sürüyor. Herder'in açıklaması önemli fakat ayırt edici bir işaretin yaratılışı bir deneyimin tekrarına bağlı olması değeri bilinmemiş görüştür. Tekrar ve hafıza ilişkisinin öğesi belirtmeksizin işareti ayırt etmenin gereğine Mueller- Volmer'in koyun olayı gibi tartışmalara odaklanma eğilimindeydi[198].

Dil insanın ruhunda varolan ve insanın kendisiyle olan bir anlaşmasıdır[199]. Bu anlaşma duyular aracılığıyla ve zihnin düşünmesiyle ruhta varlığını sürdürmektedir. Birçok duyu bir araya gelerek hissedilmektedir. Ancak Ernest Renan bu noktada hem Herder hem de hocası Hamann'ın bilimsel sayılmayacak bir şekilde dilin içsel bir birliğe ve ilahi bir güce dayandırmalarını eleştirmektedir[200].

Herder'e göre İnsan dünyaya geldiğinde birtakım faktörlerle çevrilmiştir ve tüm bu faktörlere duyular aracılığıyla farkına varmaktadır. Bu duyular belli sıralarla gerçekleşmektedir[201].

Görme, işitmeden sonra geldiği için ilk olarak dil için zorunlu olan kulaklardır. Görme ilk başta bulanık olduğundan dilin gelişmesi için uygun değildir. Ancak işitilen ruha gelir ve orada anlam kazanır. Bunun sebebi işitilenin, kulağa net olarak gelmesidir. Bu nedenle nesnelerin tanımlanması kolaylaşmaktadır. Herder'e göre kör ve dilsiz olanlar dahi dili icat etme zorunluluğuna sahiptir. Ancak hissiz ve sağır olmamak şartıyla bu geçerlidir. Issız bir adada bırakılan biri, doğadaki sesleri işiterek

---

[198] David Pan, J.G. Herder The Orgin of Language and the posibility of Transcultural Narratives, Departmant of Germanic and Slave Languages and Literatures The Pennslvania State University, USA, s. 12.
[199]. Herder, "Dilin Kökeni Üzerine", s. 25.
[200] Ernest Renan, *Dilin Kökeni Üzerine*, Çev. Atakan Altınörs, Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2015, s.60.
[201] Herder, a.g.e.s. 32.

ruhuyla kavrayarak varlıkları tanımaktadır. Kulağa gelen sesler varlığın birer adı olmaktadır. Ruha gelen her ses işaret olarak düşünülmüştür. Böylece ilk olarak dilin kökü fiil olarak oluşmuştur. Fiil kökünün oluşması bir doğa kanunudur çünkü doğada olan her şey ses verir. Göz görmese, ağız kapalı olsa dahi sesler işitilir, işitilen ruha gelmektedir. Doğa; uğuldar, çağıldar, hışırdar bu merak uyandıran kavramlar hissedilerek ad olmaktadır. Doğada ses veren her varlık kendini ifşa ederek insan ruhunda bir işarete dönüşür. Tınlayan her şey dilin kökü olarak yani fiil olarak oluşur. İlk önce fiiller vardı ve fiillerden isimler var oldu. Başka bir deyişle fiillerden önce isimler yoktur. Herder'e göre çocuk ilk etapta koyuna koyun demez, meleyen şey der. Bu meleme sesi çocuk için ünlemdir ve ünlem olan ses artık fiile dönmüş olur. Herder bunu insan duyusallığıyla gerçekleşen ve ilerleyen bir süreç olarak düşünür[202]. Herder insan konuşmasını doğal olarak görür çünkü doğada olan bütün varlıklar ses verir o sesler fiildir ve filer isim olmaktadır. Herder, doğayı olduğu gibi görmektedir. Kendisi şöyle ifade eder: " icat eden için bütün doğa ne ise odur, yani bir Panteon /tanrıların tümü, canlı bir faal varlıklar dünyası!" [203]. Herder'in bu sözlerinden anlaşıldığı kadarıyla doğa yaratıldığı gibidir, kendisinde doğal olarak var olan, kendine özgü bir canlılığı ifade etmektedir. Yani Herder dilin tanrısal nitelikler taşıdığını belirtmektedir. Bu icattır. Ancak Herder'e göre insan her şeyi kendisiyle açıkladı ve her şeye bir isim buldu. Her şey insanlaşarak tanım oluştu. Bütün bu sürecin hikâyesi eski dilde fiil veya isim olarak zaten mevcutlular ve doğal olarak tınlayan her şey tanrıların birliğiyle olan, doğa olduğu gibi olandı[204]. "Hepsinin mitolojisi, antik dillerin verbis(fiiller) ve nominibus (isimler) hazinesinde mevcuttur ve en eski sözlük böyle bir tınlayan tanrılar birliği her iki cinsin bir meclisi idi, ilk mucidin duyularına doğa ne ise o!" [205]

Herder, dilin Tanrı tarafından insana verilmediği, Tanrı yalnızca insanın dilini geliştirme yeteneği verdiği fikrini savunarak dilin insan ürünü olduğunu iddia etmektedir. Ayrıca O, Rousseau'nun dilin yalnızca içgüdüsel bir kökü olduğu fikrine de karşıdır[206]. Her varlığın kendine ait bir dili olduğunu belirten Herder insanın ilk

[202] Herder, "Dilin Kökeni Üzerine", s. 26-27.
[203] Herder, a.g.e. s.28.
[204] Herder, a.g.e. s.28.
[205] Herder, a.g.e. s.28.
[206] Zengin, Herder'in Folklor Tanımlamalarında Halk Kavramının Doğası, s.21.

dili kendi organlarından çıkan doğal bir şakıma olduğunu düşünmektedir. Dilin şakıma olarak kalması ve bu şakımanın en eski şiir ve müziğin kökenini de oluşturduğu söylemektedir. Herder'e göre doğadaki her şeyin sesi var ve bu sese göre dili vardır. Doğada var olan dil ve her canlının çıkardığı ses, kendine ait doğal yapısıyla vardır. Aynı şekilde insan için de doğal bir dilin olduğu söylenebilir. Bu nedenle ne doğadaki sesler insan amacı için çıkarılır ne de insan doğadaki sesi taklit ederek dili icat etmiştir. Tını olarak var olan dil Herder'e göre Condillac, Rousseau ve diğerleri en geç dillerin uyumu ve sesinin duygulardan geldiğini söyleyerek yarıya kadar yol kat etmiştir. Ancak bu yeterli olmamaktadır. Buradaki eksiklik sadece bir duygu sonucundan ses oluşmaz aynı zamanda her bir canlıya kendisine göre bir ad verilmesi gerekmektedir[207]. Herder, ses veren her şeyin kendini açığa çıkararak insan işittiğini, adlandırdığını daha önce belirttik fakat bunun yanında doğada ses vermeyen varlıklar da bulunmaktadır. Peki, ruh bunu nasıl hissedip adlandırabilir? Görme ve işitmenin buradaki ilişkisi nedir?

Nesnelerin özellikleri kendi içinde mevcuttur. İnsan ise içindeki duyusal hislerle bütün özellikleri bir araya getirir. İnsan düşünen bir varlık olması sebebiyle farklılıklardan etkilenmektedir. Herder'e göre bütün duyuların özünde duygu vardır ve duygu sonucunda çok güçlü bağlar oluşmaktadır. Birleşenler bir araya gelerek en garip görüngüler ortaya çıkarmaktadır[208]. Renk, şekil, biçim açısından insan daha aydınlanmamış bir duyguyla birleştirir bu çok yavaş oluşan ve aklın karşılaştırması sonucunda birbiriyle yakınlığı olmadığı kavranmaktadır. Çünkü her duyu kendine ait özelliği bulunmaktadır. İşte insanda böyle çeşitli duyular mevcuttur. Herder'e göre farklı birçok duyunun bir araya gelmesiyle ve ruhta hissedilen varlıklarda fikirlerin toplamı olası bir durumdur[209]. İnsan dünyaya gelmesiyle birlikte çevresinde olanları fark etme çabasıyla kendi duyularının farkına vardı ve duyularını kullanmayı öğrendi. Görme duyusu diğer duyulara göre daha soğuk bir duyudur. Görme duyusu deneyimleyerek ve uzun uğraşlar sonucunda duyuyu kullanmayı öğrenir. Ancak görme duyusu ilk durumdaki gibi değildir. ilk durumdaki gibi soğuk, net, uzak olması durumunda görülen şey işitilir yapılmazdı. Doğa görme duyusunun daha

[207] Herder, "Dilin Kökeni Üzerine", s. 30.
[208] Herder, a.g.e. s.31.
[209] Herder, a.g.e. s.32.

kolay bir şekilde aktifleşmesini sağlayarak insan için daha kısa bir yol sunmuştur. Görme duyusu, çocuklar ve körler için dokunma duyusu ile anlam kazanmaktadır. Bu nedenle görme duyusunun dokunma duyusu olduğu söylenebilir. Bu da şu anlama gelir görme ve dokunma iç içe duyulardır. İşitmeden sonra dokunma duyusu gelmektedir. Bunun sebebi dokunmanın görmeden daha çok hissedilmesidir. Dokunma duyusu "sert, yumuşak, karışık, düzgün, sade, çatallı" [210]gibi sıfatlardan oluşmaktadır. Bunlar derine inmemesine rağmen hissedildiği için, bir nesnenin sesi olmaktadır. Bununla birlikte oluşan hisler insanın kelime bulma ihtiyacını doğurmuştur. Dokunma duyusu, görme duyusunun ihtiyacı olan kelimelerin oluşmasını sağlamıştır. Böylece soğuk olarak nitelenen duyu dahi, kelimelerin oluşmasına zemin hazırlamıştır[211]. Herder, bütün duyuları, duygu olarak değerlendirir. Bu da doğanın kanunudur. Duyular, ruhun bir düşüncesi olarak bir iç dile sahiptir. Her duyu çocukluktan gelen, kendi ruhunun duygusudur. İlk olarak doğa yasasına dayanan hisler hayvansal niteliktedir ve kendine ait seslerin ifadesidir. Bu sadece bir özelliktir. Dilin dışa, yansıması bundan sonra olmaktadır[212]. İşitme, bütün duyuların en temel yapısı olduğundan dışarıyı algılama noktasında daha üst bir noktadadır. Dokunma, görme, işitme duyuları dil için ortak olup dili, dile getirir. Tek başına bu duyular düşünüldüğünde şöyle ifade edilebilir; dokunma duyusu, temel duyusu olmadığından dünyası küçülmektedir. İşiterek hissetmediğinden kendine ait bir ağ kurabilir fakat hislerden bir dil kurmamaktadır. Göz için de aynı anlamlar geçerlidir. Çünkü görmenin bir sınırı yoktur ve sınırsız bir çeşitliliğe açıldığında kendinden uzaklaşır. Dil ise bu noktada sınırsız söz oyununa dayanarak, bütün çeşitliliğiyle matematiksel bir ifade olurdu ancak tınısı olan bir dil olmazdı. Bu nedenle bu üç duyunun toplamında dil oluşmaktadır[213]. İşitme, sesleri almaktadır ancak henüz icat edilen bir dil yoktur. Sadece sesleri alır ve taklit eder. Diğer taraftan dokunma ve görme duyuları bulunmaktadır bu noktada hisler birleşmektedir. Bütün bu birleşimin ardından dil yaratılmış olmaktadır. İşitme en net ve berrak duyu olmasından dolayı en merkezde yer alır ve dile varan duyu olmaktadır. Dokunma ve görme duyuları, dokunduğu ve gördüğü nesnelerden sesleri almaktadır. Bu iki

[210] Herder, "Dilin Kökeni Üzerine", s. 33.
[211] Herder, a.g.e. s. 32-33.
[212] Herder, a.g.e.33-34.
[213] Herder, a.g.e s. 34.

özelliğin birleşmesinden, ses işaret kelimesine dönüşmektedir. Böylece işitme iki yönden etkilenmiştir ve her şey ölçüsüyle tanımlanmakla beraber işitme duyusu dil duyusu olmaktadır[214]. Doğadaki güçler anlamsız değildir. Herder'e göre dil insan icadı olmakla beraber insanın dili icat etme fırsatını doğa vermektedir. Çünkü insan doğasında kendi türüne özgü dil vardır. İnsan bu dili kullanma ve geliştirme yeteneğine sahiptir[215].

İnsan sınırsız bir şekilde düşünebilen pasif olmayan, durmadan ilerleyen, bir dil varlığıdır[216]. Herder, cins ve türlerin birbirinden farklı olduğunu açıklar. Ona göre hayvanların da düşünme kabiliyeti vardır ve bazı tehlikeli durumlarda kendisini korur fakat hayvan düşündüğünü tam olarak birleştiremez. Kendine özgü olan alışagelmiş tek bir davranışı bulunmaktadır. O, şöyle der: " Arı, küçüklüğünde de yaşlılığında da petek yapar ve dünyanın yaratılışında nasılsa dünyanın sonunda da aynı şekilde petek yapacaktır"[217]. Ancak insanın doğasında ilerleme vardır. Bu bir doğa yasasıdır. İnsan doğduğunda hiçbir şekilde bilgiye sahip değildir ancak doğa insana öğretir. Çünkü öğrenme isteği insan ruhunda saklıdır. Bu şekilde biriktirerek ilerler bir zincirin halkası gibi sürekli gelişerek, bu insanın özünün ilerlemesidir[218]. Herder, düşüncenin yalnızca ruhtan gelen kelimelerle gerçekleştiğini belirtir. Düşünülen şey ise dil için uygun bir yapıya sahiptir böylece kelimeler zinciri oluşmaktadır[219]. Dil ruhtan gelen bir yapıda olduğu için ilk olarak ailede aktarılanlar hissedilir ve öğrenilir. Her aile doğal olarak bulunduğu coğrafyanın etkisiyle edindikleri dil o coğrafyada yaşayan halkı oluşturur. Böylece aynı coğrafyada yaşayan her bir halk kendi dili oluşmaya başlar ve topluluk dili ortaya çıkar.

2.1.1. Dilin kalıtsal yapısı

İnsanın kaderi toplumsal bir varlık olmaktır. Tek başına zayıf bir varlıktır. Bu nedenle topluma ihtiyaç duymaktadır. Bir çocuk dünyaya geldiğinde annenin bakımına ihtiyaç duyar, babanın ise şefkatine ihtiyacı vardır. Bu doğanın ilkesidir.

[214] Herder, a.g.e. s. 35.
[215] Herder, a.g.e .s.39.
[216] Herder, a.g.e. s.39.
[217] Herder, a.g.e. s. 41.
[218] Herder, a.g.e. s.42.
[219] Herder, a.g.e. s.43.

Burada herhangi bir bencillik ve keyfi bir durum söz konusu olmamaktadır[220]. Ancak hayvan için aynı şey düşünülmemekte çünkü hayvanın doğasında bencillik söz konusudur. İnsan ise bir yavruyu büyüttüğünde birçok zahmet ve sancılar çeker ama buna rağmen doğa insanı güçlü kılar. İşte tüm bu zahmetler insanı doğada bir şeyler öğrenmeye itmektedir. Gelişme insanın ruhundadır. Doğanın tüm bu şartları insanlar için öğrenme ve eğitime dönüştürmüştür. Bir çocuk bütün öğrendiğini ebeveynlerinden alarak ilerlemiştir. Sahip olunan zekâ bile ebeveynlerden miras olarak kalmıştır[221]. İnsan var olduğunda tek başına değildir, varlığını borçlu olduğu başka insanlar vardır. Bu sayede bir nesil oluşur ve bu nesil devam etmektedir. Her insanın ruhunda var olan ve öğrendiği ebeveynlerin kalıcı izini taşır, doğa bunu insan nesline aktarmıştır. İnsan zekâsının gelişimini aile aracılığıyla aktarır, dil de aynı şekilde olmaktadır. Dil anne ve babadan öğrenilmektedir. Anne ve babanın sahip olduğu ruh dil ile kişiye aktarılmaktadır. Aktarılan kendi düşüncelerinin ve hislerinin ürünüdür. İlk duyulan sözcükler anne ve babadan gelmektedir. Bu nedenle bu duyulan sözcükler kişiyi ömrü boyunca etkilemektedir. Dünyada var olan başka etkilerden daha güçlü olarak bir düşünce tarzına sahip olmaktadır. Bu düşünce tarzı aile dilidir[222]. Çocukluk kelimeleri ruhun aynasıdır, anadilin ilk adımlarıdır. Bütün hislerin mekân tuttuğu bir gövde biçimidir[223]. Dil, nesebin aktardığı, kişide kökleştiği öğretidir. Bütün soyun taşıdığı sanatın kalıntılarıdır. Kişi atalarının şarkılarını, türkülerini, edebiyatı, tarihi, bilgisi, oyunlarını, danslarını almaktadır. Bu çok büyük bir hazinedir[224]. Bu hazineye dil ile ulaşılır. Dil kendi soyunun izlerini taşıdığı için Herder okulda öğretilen her şeyin yalnızca kalıplardan ibaret olduğunu ve bu öğrenilen şeyler belli kurallara dayandığı için ruhtan uzak hissedilmeyen ifadeler olduğunu belirtir. Orada öğrenilen her şey ruhsuz olmaktadır çünkü başka bir dil ile öğrenilen düşünceler hissizdir. Herder'e göre okulda öğrenilen dil, kendi doğasında olan dili unutturmaktadır. Bu nedenle dildeki canlılık yok olmaktadır[225].

[220] Herder, "Dilin Kökeni Üzerine", s.47.
[221] Herder, a.g.e. s.48.
[222] Herder, a.g.e. s.49.
[223] Herder, a.g.e. s.50.
[224] Herder, a.g.e. s.51.
[225] Herder, a.g.e. s.46.

Dil, kök olarak bir bütün oluşturmaktadır ve sürekli ilerlemektedir. Dil ile birlikte kültür de sürekli aktarılmaktadır. İnsan ruhuyla gördüklerini bir araya getirir ve akıl etme yoluyla yaşamın her alanında bir araya getirip ilerler, dil de aynı şekilde ilerleyip gelişir. Bu doğa yasası bütün nesepte devam etmektedir[226]. Bir nesil, atalarının kendisine öğretileni alarak, kendi düşünceleri ile bir araya getirerek kendinden sonraki kuşağa aktarmaktadır. Bu şekilde tüm öğrenilenler, sürekli devrederek yaşatılmaktadır. Her öğrenilen şey, her bir ruhun sahip olduğu davranış o türün genelinin davranışını değiştirir ve başkasını da etkiler. Bu nedenle ilk insanın sahip olduğu düşünce biçimi ile son insanın sahip olduğu düşünce biçimi arasında bir bağlantı bulunmaktadır. Herder'e göre dil ilk doğduğu gibi kalmaz, eğer doğduğu gibi kalsaydı ilerleme olmayacağından, dil çökmüş ve yok olmuş olacaktır. Dil icat edilmek zorundadır. İcat edilmeyen bir dilin bir planı da olmamaktadır. Dil ve akıl birbiriyle ilişkili olduğu için zihin de duraklardı ve gelişmemiş olurdu[227]. Bu nedenle sürekli bir ilerleme vardır. Atalardan kalan düşünceler çevreye aktarılır, zincirlerin halkaları birbirine eklemlenerek ilerler soy ve dil böyle başlamaktadır. Biri başlatır diğeri devam ettirir. Dil insan icadı olduğu için bir nesilden diğerine aktarıldığında hem yetiştirilebilir hem de bozulabilir. Ancak dil aktarıldığında insan fikrinde hiçbir bozulma olmaz. Bu nedenle soyun oluşması yavaş yavaş olmuştur, bir anda olan bir durum değildir. Sürekli ilerleyerek, bir çabanın ürünü olarak büyümüştür. Dil de bu şekilde büyümektedir. Her nesil bir diğer nesile bir şeyler katarak düşünceyi geliştirmektedir. Bu bütün insan ruhunda olan ifadelerin toplamıdır[228].

İnsan kendi soyunun yeteneklerini alır, aynı şekilde bu bir millet için de geçerlidir. Bir millet, bütün milletin sahip olduğu yeteneğe sahiptir. Yetenekler sahip olunan şartların iyileştirilip ve bu şartları "içten çoğaltmasına göre yapar"[229]. İlham kaynağı insanın ihtiyaçlarından doğar ve gelişir. İhtiyaçlar çoğaldıkça zorluklarla mücadele etmek zorunluluğu doğar, bu da sürekli ruhu işler duruma getirmektedir. Dil de aynı şekildedir bir insandan, bir aile dili oluşur bu çok karmaşık bir şekilde ilerlemektedir. Bu ilerleme doğanın amacıdır. Ailenin dili ise bir soy diline dönüşür

[226] Herder, "Dilin Kökeni Üzerine", s.58.
[227] Herder, a.g.e. s. 59.
[228] Herder, a.g.e s. 60.
[229] Herder, a.g.e. s. 60.

ve dil atalardan gelen çok güçlü bir yapıya bürünerek gelişir. Dil kök olarak ataların öğrettiği yetenekler olduğu için dilin milliyetçi bir yapısı vardır. Soy, büyüdükçe bir millet ortaya çıkar ve kendi çevresini oluşturur[230]. Böylece doğada bir zincir oluşmuştur. Bu zincir halktan halka geçerek devam etmiştir. Bununla birlikte sanatlar, bilimler, kültür ve dil ilerleyerek toplumdan topluma gelişim göstermektedir. Bu doğanın seçtiği yoldur[231].

İnsanın yapay bir dili vardır. Bu yapay dil modernleşen toplumla birlikte soylu bir hayat tarzı benimseme isteği ile toplumsal inanışlardan ortaya çıkar ve doğa dilini bastırmaya çalışır. Fakat her ne kadar toplum içerisinde bir yapay dil olsa da his dili törpülense de kendini doğrudan doğruya ses tonundaki vurguyla açığa çıkarır bu açığa çıkan ses insanın anadilidir. Bunun yanı sıra insanın hissettiği mutluluk, acı ve inleme ruhta bıraktığı iz insan eylemiyle, vücut diliyle kendine ait bir şekille ortaya çıkar. Herder, ne kadar toplum varsa o kadar ses olduğunu kabul etmektedir. Her toplumun kendine özgü bir dili vardır ve o türe ait bir topluluk dilidir[232].

Herder'e göre eğitim taklit edildiği gibi dil de taklit edilerek öğrenilmektedir. Dünyadaki, tüm çocuklar aktarılanları çeşitli yollarla taklit ederek, kendi düşünce tarzını geliştiriyor. Dil ve hafıza bu şekilde oluşur ve düşünülen eyleme dökülerek, geleneğe aktarılır. İnsan kendi türünün sahip olduğu karakter yapısına dil ile ulaşmıştır[233]. Dil, işitme ile ilişki içerisindedir. Çeşitlilik karşısında organlar yeniden yapılandırır. Hissedilen duygular sese dönüşür ve kulağın duyduğu şeyler zihinde bir karşılık bulur ve bunu dile aktarır. Zihinde karşılığı olan işaretlerdir ve böylece dil işlevsel hale gelir. İnsan tarafından anlam verilen ve hissedilen ile diğer uzuvlar arasında işbirliği kurularak aktarılan ve gönüllülüğe dayanan bir işaret dilidir. Dil diğer organlarla etkileşim halinde olduğundan dolayı sağır ve dilsiz kişi işaret edileni algılamaz yalnızca görülenle anlam kurar ve benzerliklerden yola çıkarak hareket eder. Bu noktada zihin ve dil etkileşimi mümkün olmamaktadır. Herder'e göre dil varlığı olmadan saf akıl tek başına işlevsizdir. İnsanı, insan yapan da dilin

[230] Herder, "Dilin Kökeni Üzerine", s.60-61.
[231] Herder, a.g.e. s.62.
[232] Herder, a.g.e s.17.
[233] Herder, *Tarih Felsefesi,* s.292.

kendisidir[234]. Herder dili cevher olarak görür. Cevherden yoksun olan dil yapay ve keyfi bir dildir. Keyfi dil varlığın kendisine temas etmez çünkü algı ve organlar farklıdır ve cevher hakkında bilgi sahibi olmamaktadır. Bu nedenle yalnızca adlandırma ve tanımlamadan başka bir işlevi yoktur. Dil seslerden ve harflerden oluşur ve bölgelere göre farklılaşır bu nedenle her toplum kendine özgü bir dil yapısına sahiptir. Bu farklılık işitileni ifade edilişinde kendini açığa çıkartmaktadır. Bu da toplumun sahip olduğu özelikleri betimler[235]. Bu özellikler dil aracılığıyla bilimde, sanatta bir düşünce aracı olarak ortaya çıkmıştır. Fakat bu noktada ürünler taklit edilmiştir. Herder taklit edilen bir sanatın özden yoksun sadece gözle görünene ulaşır, ruha dokunmayan, yapay bir sanat olarak görmektedir[236]. Eğitim, dil, sanat gibi din de gelenekten gelen, adetlerden oluşarak yaratılır. Din düşüncesi akıl ve dil vasıtasıyla meydana gelir ve bu şekilde nesillere aktarılır[237]. Herder eğitim, dil, sanat, din gibi yapıların topluma özgü olduğunu belirtir ve bu yapıların yerel olduğunu düşünür. Bu nedenle başka toplumdan alınan her yapı bir taklit niteliğini taşıyarak yapay bir hal alır. Çünkü tüm bu yapılar insanın kendi varoluşunun, kendi özünün ifadeleridir.

2.1.2. Yapay olarak dil

İnsanın oluşumunda ve varlığını daha iyi bir şekilde sürdürmesinde dilin, önemli bir araç olduğu bilinmektedir. Herder açısından düşünüldüğünde, bir devletin organik ve doğal yapısını oluşturan temel yapı dildir. Toplumun birlik ve beraberliğini sürdüren önemli bir araçtır.[238] Bir halkın toplumsal birliğinin sağlanması açısından dilin önemi büyüktür. Bu nedenle dilin baskı altına alınması, halkın manevi yönünü kaybetmesi anlamını taşımaktadır[239]. Her dilin bir ruhu olması nedeniyle, sanat alanında yapılan tercümeler dildeki ruhu yok eder ve dilin yabancılaşmasına neden olur. Dilin yabancılaşması, kendi özününü kaybetmesi ve yabancı bir dilin etkisinin altına girmesi anlamına gelmektedir[240]. Bu nedenle Alman dilinin yabancı etkilerden uzak kalması için, edebi, ilmi ve sanatsal çalışmaların

[234] Herder, *Tarih Felsefesi*, s.293.
[235] Herder, a.g.e. s.295.
[236] Herder, a.g.e. s.302.
[237] Herder, a.g.e. s.315.
[238] Acar, *Halk Milliyetçiliğin Öncüsü Herder,* s.25.
[239] Acar, a.g.e. s.29.
[240] Acar, a.g.e. s.119.

Almanca yapılması gerektiği fikrini savunmuş, bu amaçla bazı enstitü, dernek ve gruplar kurmuş ve bu alanda mücadele vermiştir. Böylece Herder kendi toplumunun milli bilincini uyandırma çabası içinde olmuştur[241]. Bir toplumda farklı sosyal sınıfların ortaya çıkma sebeplerinin başında, o toplumun başka bir topluma ait dili kullanması, ona hayranlık duyması ve o topluma benzemeye çalışmasıdır[242]. Halk arasında oluşan sınıf ayrımı, dilin ruhuna ve orijinal yapısına zarar verdiği gibi toplumun kültürüne ve halkın manevi gücüne de zarar vermektedir. Dilin orijinal yapısı bir toplumun kökünde gizlidir. Bu nedenle dışarıdan gelen her etki dilin yapısını bozar ve dilin orijinal yapısından uzaklaşmasına yol açar. Çünkü dil bir toplumun doğal parçasıdır. Her dilin kendine ait özelliği mevcuttur ve bu özelliğin korunması gerekir. Bir toplumun kendi diline yeterince ilgi göstermemesi, kendi varlığının yok olmasına müsaade etmesi anlamına gelir. Dil ve insanın varlığı birbirinden ayrılmaz iki unsurdur[243]. Temel ve organik bir yapıya sahip olan dil, bir toplumun bir arada yaşayabilme ve kendini ifade edebilmesini sağlayan bir güçtür[244]. Bu nedenle Herder yabancı bir dilin etkisinde kalan bir toplumun karanlıkta olduğunu düşünmektedir. Herder, yabancı bir toplumun sanatsal gücünün ve çekiciliğinin Alman toplumunu etkilemesine karşı çıkmaktadır. Çünkü bir toplum doğanın net görünümünde öncelikle kendini tanımalıdır. Okulda verilen her türlü sanatsal eğitim yalnızca boş kalıplardan ve kurallardan ibarettir. Bu kurallar yalnızca kalıp olarak vardır, ruhtan yoksundur[245]. Başka bir ifade ile Herder, okulda öğrenilen dilin kurallar üzerinden öğrenilen mekanik bir dil olarak görür. Bunu toplumun ruhunu yansıtan orijinal yapısına zarar veren mekanik bir araç olarak ifade etmektedir. Rasyonelleşme, yaratıcılığı ve üreticiliğin doğal yapısını bozmaktadır[246]. Herder'e göre bir dil öğrenilebilir fakat bu öğrenilen dil düşüncelerin canlılığından yoksun ve hissizdir. Öğrenilmesi gereken doğada var olanı insan ruhuna katıp olgunlaştırmaktır. Öğrenilen yabancı dil insanda var olan hakiki tanrısal dili

[241] Acar, *Halk Milliyetçiliğin Öncüsü Herder,* s.121.
[242] Acar, a.g.e. s.247.
[243] Acar, a.g.e. s.26.
[244] Acar, a.g.e. s.25.
[245] Herder, "Dilin Kökeni Üzerine", s.46.
[246] Acar, a.g.e. s.289.

unutturmamalıdır. Kuralsız olsa dahi insanda var olan doğal dil, insanın ruhuyla ve zekâsıyla var olmaktadır[247].

Bir Alman milliyetçisi olan Herder okullarda Latince ve Fransızca dillerinin hâkim olmasını eleştirmiş ve buna karşı çıkmıştır. Ona göre öğrenilen yapay bir dil kendi anadilini bastırmaktadır ve bu kişinin ruhunda yatan yeteneklerinin de bastırıldığı anlamını taşımaktadır. Herder'e göre Fransızca dilinin modern ve ileri bir dil olduğu düşüncesi gençleri olumsuz yönde etkilemektedir. Fransızcanın edebiyat alanına hâkim olması, Fransız kültürünün yaygınlaşması böylece Alman dilini ve kültürünü bastırması Herder'in sert eleştirilerine sebep olmuştur. Herder bu sorunun Alman tarihine dönülerek ilk kök halinde olan Alman dilinin yeniden ortaya çıkarılması ile çözülebileceğine inanmaktadır[248]. Herder'e göre atalarının görüş ve düşünceleri dilde gizlidir. Bu görüş ve düşüncelerin dil aracılığıyla yeni nesillere aktarılabileceği kanısındadır. Bu şekilde dili canlı tutması tarihin de varlığının sürdürmesi ve ilerlemesi anlamını taşımaktadır[249]. Yapay bir dil ile meydana gelen edebiyat yaratıcılıktan yoksundur ve içerik ile biçimin birbiriyle uyumsuzluğu söz konusudur. Çünkü her insan, her millet, her ülke birbirinden farklılık göstermektedir. Bundan dolayı kendilerine ait olan kavramlar da görecelidir ve hiçbir benzerliği bulunmamaktadır. Bir millet yabancıları örnek aldığında kendine özgü olan yetenekleri bastırmış olmaktadır. Herder'e göre doğa her millete kendi kültürüne ve iklimine göre yetenekler bahşetmiştir. Bu nedenle her milletin dünyasında var olan çiçekler farklıdır[250].

Her bir dilin genetik yapısı, o toplumun karakterini taşır. Bu nedenle dil, düşünce ve insan karakteri bir nevi kendi soyunun izini taşır. Ancak insanın genetik yapısı sadece çekirdek halde kalmaz. Başka bir deyişle, insanın öz yapısını, sadece genetik yapısı şekillendirmez, insanın içinde bulunduğu çevre ile birlikte şekil alır. Çünkü çevreden gördüğünü, işittiğini alır. Herder, bir çocuğun ilk olarak beyin yapısının ilk hali hamurumsu olduğunu, daha sonra katı bir hal aldığını söyler. Aynı şekilde çocuğun diğer uzuvları da bu şekildedir, çevreden gördüğü, işittiği ile

[247] Herder, "Dilin Kökeni Üzerine", s.46.
[248] Acar, a.g.e. s.284.
[249] Acar, a.g.e. s.285.
[250] Acar, *Halk Milliyetçiliğin Öncüsü Herder,* s.286.

şekillenir. Bu nedenle insanın genetik yapısı ilk olarak işlenmemiş halde olur. Daha sonra gözlemleyerek ve deneyimleyerek öğrenir. Ruh ve akıl da buna göre terbiye edilir[251].

Herder bütün insanların, insan olabilme niteliklerini kendinde taşıdığını belirtir. Bu nitelikleri, içinde bulunduğu çevreden aldığını söyler bunu soya kadar dayandırır. Bu nedenle insanın ihtiyaçları ve istekleri, insanı zamana göre belirlenen yapay bir eğitim almak zorunda bıraktığını ifade eder[252]. Bu görüşünü aşağıdaki pasajda açıklar:

> "Her ferdin içindeki insaniyet, yani onu insan yapan nitelikler, manevi inşa ve terbiyenin ürünü olup ebeveynleriyle, öğretmenleriyle, arkadaşlarıyla hayatının akışı içinde karşılaştığı durumlarla, halkıyla, atalarıyla, hatta soy silsilesinin bütünüyle ilişkilidir. Böylece halktan ailelere, aileden atalara bir çizgi uzanıp gidiyor. Tarih nehri, kaynağına doğru giderek daralıyor ve sonunda yeryüzünün meskun alanı, ailemizin bölümleri, sınıfları ve odaları olan, ama hepsinin de atalarımız ufak tefek değişiklik ve ilavelerle geliştirdiği tek tip metinlerin okunulduğu bir eğitim kurumuna dönüşüyor. Hal böyle iken kalkıp öğrencilerini şubelere ayıran bir öğretmenin sınırlı aklına güvenerek mümkün mü? İnsan soyu, dünyanın her yerinde zaman ve mekânın getirdiği ihtiyaçlara göre tayin edilmiş doğal olmayan bir eğitime maruz kalmıştır"[253].

Herder'e göre eğitimin taklit edilmesi sonucunda asıl olan gelenek ve organik güçten uzaklaştırır. Herder insan soyunun genetik ve organik güçler olarak iki tür yetişme tarzı olduğunu ifade etmektedir. Nakledilme aracılığıyla genetikten gelir, nakledilenin alınıp işlenmesi ile organik yapı kazanılır[254].

Herder'e göre dil, her millete ve her iklime göre değişmektedir ancak bütün dillerde aynı niteliği bulunan insan aklı dikkate değerdir. Din ise biçimsel olarak farklı olsa da dünyanın en ücra köşesinde dahi yaşayan her millette vardır. Herder'e göre bir millet her alanda atalarının izinden gider. Aynı şekilde dini gelenek de, aklın ve dilin kullanılması ile oluşur. Herder'e göre gelenekler, dil ve kültürü ürettiği gibi dinler ve adetler de üretilmektedir[255].

2.2.Din

Din genel olarak bireyin içsel inancı ve pratik gerekçelerinin temel ödevi olarak tanımlanan bir terimdir. Bu temel üzerine din Herder için ne anlama geldiği

[251] Johann Gottfried Herder, *Tarih Felsefesi,* s.285.
[252] Herder, a.g.e. s.286.
[253] Johann Gottfried Herder, *Tarih Felsefesi,* s.286.
[254] Herder, a.g.e s.287.
[255] Herder, a.g.e. s.315.

açıklanması gerekir. 18. yüzyıl filozofu olan Herder ilk olarak tarih felsefesi ve dil teorisi ile ilgili görüşleriyle tanınmaktadır. Herder; Gothe, Schiller, Rouseau, Hume ve Byron gibi filozofların çağdaşıdır. Herder çeşitli alanlarda geniş yazılarıyla ve katkılarıyla Alman romantizmi ve idealizmi üzerinde derin bir etki oluşturmuştur. Son zamanlarda küresel düzeyde çok kültürlülük, kültürel antropoloji ve sömürgecilik ile ilgili problemler çokça gündeme geldiği için, Herder'e olan ilgiyi artırmıştır[256].

Herder hayatı boyunca bir din adamı olarak yaşamış ve kilise dışında başka bir pozisyonda bulunmamıştır[257]. Herder bir din adamı olmasına rağmen, Hıristiyanlığın temel dini görüş ile O'nun, doğa, tarih, kültür ve dil hakkındaki fikirleri birbiriyle uyuşmamaktadır. Çünkü Herder'e göre doğa, tarih, kültür ve dil insani etkinliklerin bir sonucu olarak ortaya çıktığını, dolayısıyla, insan kaderinin belirleyicisinin tanrı olmadığını iddia etmektedir[258].

İnsanın akıl gibi üstün bir yeteneğe sahip olması, onu şeyler arasında neden sonuç ilişkisini kurmasını sağlamaktadır. İnsan aklının ürünü olan her şeyi bir sebep sonuç ilişkisine dayanır ve buna akılla varılır. Ancak doğanın derinliklerinde gizli olan sebebe gelince onu kavramak güçleşmektedir. Bu insanın içinde olan bir duygu halidir ve kolay-kolay bunun farkına varmamaktadır. Çünkü insan kendini tam olarak bilmemektedir. Bu nedenle dışarıda görünenlere de bir anlam yükleyememektedir. Yalnızca tahminlere, hayallere dayanan şeylere isim yüklemekten ibaret olmaktadır. Fakat aynı sebeplerin aynı sonuca gittiği gözlemlendiğinde hayal olarak görünen şey gerçeğe dönüşmektedir. İşte bu bir felsefedir. Felsefenin ilk ve son amacı her daim din olmuştur. Herder'e göre hiçbir topluluk dinsiz değil çünkü insanoğlu aklı aracılığıyla birçok etkinlikte bulunmakta ve bunları tanımaktadır. İnsan tüm bunları dikkate alarak bir yaratıcının varlığına ilişkin sebepler aramış ve gözle görülür bir yaratıcı varlığına ulaşmadığında görülmeyen bir yaratıcının varlığına inanmıştır. Bu düşünceye varlıkları gözlemlemekten çok olaylar üzerinde fikir edinerek ulaşmıştır. Bütün bunları dikkate alarak bütün sebeplerin bir sebebi olduğuna kanaat getirmiştir.

[256] Herder, *Philosopy and Antropology,* Düzenliyen, Anik Waldow ve Nigel DeSouza, Oxford Üniversitesi Gazetesi, 2017, s.185.
[257] Herder, *Philosopy and Antropology,* Düzenliyen, Anik Waldow ve Nigel DeSouza, Oxford Üniversitesi Gazetesi, 2017, s.185.
[258] Herder, *Philosopy and Antropology,* s.186.

İlk olarak dinin konusu bu olmuştur ve konuya bağlı olarak gelişmiştir. Korku insan için yalnızca bir uyarıcıdır. İnsan dünyaya diğer varlıklardan farklı bakar ve muhakeme gücünü kullanarak soyut varlıklar üzerine tahminde bulunmuştur. Böylece insan dini kendine bir yol gösterme aracı olarak kabul etmiştir[259].

Dünya üzerinde bulunan her şey bölgeye, çağa ve o topluma göre değişmektedir. Ancak aynı soya mensup olan topluluklarda akıl, insaniyet ve din ortaktır[260]. İnsaniyetin en çok görüldüğü yer ailedir. Çünkü aile doğanın bir eseri olarak vardır. Doğa insanoğluna, insaniyet tohumu bağışlamıştır. Diller her topluma ve yaşadığı yere göre değişmektedir. Ancak her toplumda dilin var olmasını sağlayan akıldır. Din, ritüelleri her ne kadar farklı olsa da her yerde varlığı bulunmaktadır. Her toplumda din hakkında söylenecek bir şey vardır. Herder'e göre dinsiz yaşayan topluluklar da bulunabilir ancak bu yaşantının sebebi o toplumun yaşamış olduğu zor şartlardan kaynaklanmaktadır. Din, daha önce değindiğimiz gibi şartlardan dolayı ortaya çıkmıştır ve bir geleneğin devamı olarak üretilen bir şeydir. Din akıl ve dil aracılığıyla varlığını sürdürmüştür. Çünkü düşünceler yalnızca dilde sözcüklere dönüşerek nesillere aktarılmaktadır. Sözcükler olmadan görülmeyeni, görülebilir kılmak imkânsızdır[261].

Her toplumun sahip olduğu kültür ve bilim dine dayanmaktadır. Herder'e göre en ilkel topluluklar kültür ve bilim olarak hala din ile bağlantılıdır. "Dinlerin dili, şarkılı ve danslı kutsal geleneklerine eşlik etmenin yanında, aynı zamanda onların kadim dünyalarına dair bilim ve hafızanın bir pırıltısı adına sahip oldukları yegâne varlık olan masallardan beslenen yüce ve sevgi dolu bir dildir" [262]. Gök ve doğa ile ilgili bütün bilimler her daim insanın ilgisini çekmiş ve insanlar için kutsal sayılmıştır. Herder'e göre insanın rahatlamasını sağlayan her türlü ilaç imal etme, falcılık, gizli bilimler, rüya tabirleri, karakter teşhis sanatı, tanrıyla barışma, ödül hoşnutluğu vb. rahiplerin elindedir. Bu nedenle kutsal sayılan günlerde bağımsız olan aileler dahi bir araya gelmektedir. Aynı şekilde Mısırlılar ve doğu dünyası, Etrüskler, Yunanlılar, Romanlılar gibi eski çağın uygar toplumlarında da bilimin en temel

[259] Herder, *Tarih Felsefesi*, s.144-145.
[260] Herder, a.g.e. s.314.
[261] Herder, a.g.e. s.315.
[262] Herder, a.g.e. s.317.

yapısı dini geleneğe dayanmaktadır. Bilim, sanat, edebiyat, müzik, tarih, tıp, fizik, metafizik, astronomi gibi alanlarda ilerleme olmuştur ve bu sürekli devam etmiştir. "Yeryüzündeki gelişmiş bütün kültürler, tohum taneciklerini yazlı ve sözlü dini geleneğe borçludur"[263]. İnsan kültürü edebiyatının oluşmasında da etkilidir. Herder her halkın kendine özgü dil ve edebiyatının kendi karakterinin bir ifadesi olduğunu ifade etmektedir. Bu milli ifade şarkılarda da mevcuttur. Şarkıların milli bir ifadesinin olmasının iki sebebi bulunmaktadır. İlki o halkın dinine ve kendi soyunun geleneklerini taşımasıdır. İkincisi ise bilgili olan kesim ile halk arasında dil ayrımı olmaması bütün halkın ortak niteliği olmasıdır[264]. Herder, halk edebiyatının din ile ilişkisini Volksdichtung kavramıyla açıklar. Ona göre halk edebiyatı, yani Volksdichtung avam tabakasının ürünü değil, Tevrat ve İncil ile uğraşanlarının ürünüdür. Çünkü bu kavram Tevrat ve İncil'de geçen kavimlerin şiirleri ve ilahilerini içerir. Ona göre bu şiir ve ilahiler kaynağını Tanrı'dan alır. Böylece Volksdichtung ile manevi ve ilahi bir dünya dile gelir. İlerleyen bölümlerde volk kavramından bahsedilecektir. Volk kavramını, "sokaktaki yığın"[265] değil, halk anlamında kullanır. Sıradan insanların edebiyatı olarak görülen, Volksdichtung daha önce belirtildiği gibi, Herdere göre yüksek bir sınıfın ürünüdür[266]. Herdere göre, Volksdichtung'dan daha yüksek edebiyat ise ilerleyen bölümde açıklanacak olan, halk şarkıları anlamına gelen, Volkslieder'dir[267]. Herder'e göre volkslied[268], daha yüksek bir veri olma nedeni kalpten gelen duyguları yansıtması olmakla beraber, bir halkın canlı gramer niteliğini gösteren, o halkın sözlüğü ve tabiat tarihi hakkında bilgi veren, sözlü bir kaynaktır. Herder'in volkslied'e önem vermesinin bir diğer sebebi; çeşitli halkların türkülerini bir araya getirme çalışmalarında bulunmasıdır. Böylece bütün halkların türkülerini karşılaştırır ve *Ossian*[269] şiirini savunur[270].

---

[263] Herder, *Tarih Felsefesi,* s.317.
[264] Acar, *Halk Milliyetçiliğin Öncüsü Herder,* s.270.
[265] Gürsel Aytaç, *Yeni Alman Edebiyatı Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2005, s.129.
[266] Aytaç, *Alman Edebiyatı Tarihi,* s.129.
[267] Aytaç a.g.e. s.130.
[268] Volkslied, halk türküsü anlamına gelir; çoğulu olan Volkslieder, halk türküleri demektir.
[269] James Macpherson, "*Fingal"* (1762) ve "*Temora"* (1763) adlı şiir kitaplarını yayınladıktan sonra 13. yüzyılda yaşamış olan bu şiirlerin, *Ossian* adlı bir şaire ait olduğunu iddia etmiştir. James'in yayınladığı şiirler, Avrupa'da derin izler bıraktığı gibi, özellikle Alman halkını etkilemiştir. Bu şiir, edebiyatçılar tarafından lirik şiir, Romantizm öncüsü, İskoç dağlarının mistik ikliminin sesi olarak yorumlanır. James'in izinden gidenler Ossiancılık adında halk edebiyatı ve halkbilimi çalışmalarına yönelik okul kurarlar. Bu akım Türkiye'de Beş Hececileri etkilediği düşüncesi de mevcuttur. Aynı

2.3.Sanat

Herder, sanatın yalnızca insan tarafından icra edildiğini belirterek bunun sebebinin ise insanın dik duruşundan kaynaklanmaktadır. İnsanın dik yürüyüşü ve bu yapısı sanatı icra etmeye elverişli hale gelmesini sağlamıştır. İnsanın dik duruşu hareketlerinin belirleyicisidir ve parmaklarının hareketiyle aletleri kullanarak zihnindeki ürünleri sanat yoluyla açığa çıkartmaktadır. İnsanın, el parmakları olmadığında ayak parmaklarıyla sanatı icra etmek gibi bir yeteneği vardır. Sanat duygusu, insana ait bir duygudur. İnsan her organıyla sanatı hissetme ve fark etme ruhuna sahiptir. Sanatın en çok fark edildiği zamanlar, sıkıntıda olunan anlardır. Tam da bu anlarda insanda gizli olan yetenek açığa çıkmaktadır. Göz ve kulak yoluyla insan birçok ince detaylara ulaşabilmekte, gizli bir ışığı açığa çıkartmaktadır. Işık Tanrı'dan zuhur ederek, insanın en ince duygusuyla bu dili binlerce çeşitle, renkle, biçimle bir bir haykırmaktadır. İnsan, varlığı sunduğu imkân dâhilinde, kendinde var olan karmaşık gizli mekanizması ve duyuları sayesinde ve kendinde gizli olan bir güçle sanatı açığa çıkardığında buna hayran kalmamak mümkün değil[271]. Bunun yanında başta beyin, insanın duyu organları olmak üzere bütün uzuvlarını harekete geçirme gücüne sahiptir. Bu hareket nedeniyle akıl aktifleşir ve insan kabiliyetini ortaya çıkarmasını sağlar[272]. Algılama, fark etme, anımsama, sahiplenme, düşünceyi geliştirme dil aracılığıyla mümkündür. Böylece bilim ve sanat aklın gayesi olmuştur. Bunun yanında taklitçilik de doğmuştur. Ancak Herder'e göre taklit edilen bir sanat, sanat olarak görülmemelidir. Sanatın, sanat olabilmesi için ruhun algılaması ve aklın kullanılmasıyla gerçekleşmesi gerekir. Sanatkâr kendi ruh dünyasında olan kendine özgü fikirler üreten bir yapı inşa ettiğinde ruh dünyasında var olanı açmış olur[273]. Herder, taklit edilmiş şiir ve şarkıların; sadelikten, duygudan ve kalpten gelen coşkudan, en derin ruhsal hareketlerinin tınısından yoksun olduğunu ifade eder[274]. Herder, *"On The Meaning Of Feeling"* başlıklı bir parçada *Kartezyen* öz bilgi

---

zamanda Ossiancılık edebiyatı, Herder'in "Halk Ruhu" düşüncesinin ilham kaynağı olduğu söylenebilir. Bkz. Emrah Pehlivanoğlu, "Ossianizim Ve Beş Hececiler", *Milli Foklor Dergisi,* 2007, s.5-10.

[270] Aytaç, *Yeni Alman Edebiyatı Tarihi,* s.130.

[271] Herder, *Tarih Felsefesi,* s.124-125.

[272] Herder, a.g.e. s.126.

[273] Herder, a.g.e s.302.

[274] Johann Gottfried Herder, *Song Loves the Masses Herder on Music and Nationalism,* Çev. Philip. V Bohlman, Kaliforniya Üniversitesi Yayını, ABD, 2017, s.71.

açıklamasını reddeder. Ona göre dış dünya herhangi bir somut ilişkiden soyutlama çıkarımı yapılamaz. Herder, Descartes'in: *"Cogito ergo sum"* (Düşünüyorum Öyleyse Varım) yerine *"Ich fühle mich! Ich bin!"(Hissediyorum! Ben!)* fikrini öne sürer[275]. Aynı zamanda Herder'e göre Aristotales'in, insanoğlunun fikirlerinin peşinden gitmesi ve taklitten zevk alması doğaldır düşüncesinin, sanatta çirkin ve itici şeyleri temsil etmesinin haklılığını ortaya koymuştur. Herder, bu iki düşüncenin yeni fikirler almanın verdiği zevkin iğrenme hissini aştığı durumda bu gerekçe geçerli olabileceğini belirtir. O'na göre taklit ve fikirleri unutan, sadece hissettiklerini hissetme belirsiz olduğu için daha derin olan bir içsel sempati tepkisini uyandırması çirkin bir sanat ortaya çıkmasına eden olur[276]. Herder'e göre özgün eserler meydana getiren kişi, benzersizdir ve insanlar arasında mükemmeldir. Sanatkâr olan kişi bir şeyi ifade ederken, başkaları onun ifadelerini tekrarlar. O, yeni bir şey üretirken başkaları onu taklit eder. Özgün eserler ortaya koyan kişi yıllar geçse de özgünlüğünü kaybetmemektedir. Herder'e göre bu tür yaratıcılığa ve özgünlüğe sahip çok az kişi vardır. İnsan soyuna dayanan bilim, sanat üreten ve bunun devamını getiren çok az kişi vardır. Geri kalanlar ise mekanik bir zincirin halkası gibi devam etmiştir. Üretilen bir eser, üretilene kadar birçok süreçten geçerek oluşmakta ve insana sunulmaktadır. Çaba ve deneyimlerden uzak bir sanat, kolay ulaşılan yabancı bir ürünün sonucudur.

Sanat, yalnızca sanatçının kişiliğini yansıtmamakta aynı zamanda sanatçının içinde bulunduğu çevrenin kültüründen de etkilenir. Sanatçı, çevrede bulunan ve oluşan etkileri de içinde bulunduğu zamana göre sanatına aktarmaktadır. Bu aynı zamanda sanatçının milli kimliğini oluşturur. Bu açıdan bakıldığında Herder, Aydınlanma ve Rasyonalizmin yaygınlaştığı bir çağda sanatçının doğal olmaktan uzaklaşmasına neden olduğunu söyler. Bu bakımdan rasyonelleşmeyi sanatın önünde bir engel olarak görür. Çünkü Herder sanatın halkın genetik yapısında zaten mevcut olduğunu, dolayısıyla sanat, her halkın kendi ifade biçimidir. Herder, dilde olduğu

[275] Jason Gaiger," İntroduction", Johann Gottfried Herder, *Sculpture*, "Some Observations On Shape and Form From Pygmalion's Cerative Dream", Düzenleyen ve Çev. Jason Gaiger, The University Of Chicago Press, London, 2002, s.9.
[276] Johann Gottfried Herder, *Sculpture*, "Some Observations On Shape and Form From Pygmalion's Cerative Dream", Düzenleyen ve Çev. Jason Gaiger, The University Of Chicago Press, London, 2002, s.57.

gibi sanatın da çok eskilere dayanan genetik bir yapının ürünü olduğunu, sanatı geçmiş zamanın ve mekânın şimdi ile bir bağlantısı olarak ifade etmektedir. Sanatçıya bu noktada düşen görev ise insan yaşamının köklerine dayanan bir sanat meydana getirmektedir. Aydınlanmanın meydana geldiği rasyonalist bir sanata karşı irrasyonel olan milli bir sanat doğmalıdır. Çünkü rasyonalist bir bakış milletler üstü bir sanat doğurmaktadır. Herder'in istediği ise coşkunluk dönemini "gerçek Alman tarzı ve sanatının" [277]. yüceltmesidir. Herder, Alman şairlerinin kendi dilinde şiir yazmasını ve halkın da kendi dilinde yazılan şiirlere karşı ilgili olmalarını ister[278]. Herder'in bu görüşü bütün topluluklar için geçerlidir. Çünkü Herder, her toplum dil, sanat ve kavram üretmede, kendi kültürünün izini taşıması gerektiğini düşünmektedir. Herder, bunun en güzel örneğini Yunan dili ve sanatı üzerinde göstermektedir. Yunanlılar, orijinal sanatıyla, güzelliği, zarafeti ve basitliğiyle başka halklara model olmuştur. Bu sayede Yunan sanatı insan ruhunda hoş hisler bırakmıştır. Yunanistan kültür, dil ve sanat tohumlarının atıldığı yerdir. Aynı zamanda bunu heykelde, mimaride, mitolojide, edebiyatta da göstermiştir. Bu nedenle başka kültürlerin onları örnek aldığı inkâr edilemez[279]. Böylece Yunan dili ve mitolojisi dünyanın en zengini olarak görmektedir. Ona göre, Yunan sanatı kendi mekânına ve zamanına göre değerlendirildiğinde kendi türünün en yetkinidir. Böyle bir sanata sahip olmasında doğanın etkisinin yanında, yaşam biçimi ve kendi çağına göre sahip olduğu karakter yapısının etkisi vardır[280].

Yunan kültürünün oluşmasını sağlayan araçlar; mitoloji, şiir ve müziktir. Özellikle müzik Yunan kültüründe eğitim aracı olarak görülmüştür. Herder'e göre Eski Yunan'daki "işaret seyirlik oyunları, dans, şiir ve müzik, bunların hiçbiri"[281] diğer halklarda var olan sanat anlayışıyla aynı değildir. Çünkü Yunan sanatı, Yunan ruhunun eseri olmakla birlikte, bu eserin ortaya çıkmasında Yunanlıların yaşadığı coğrafyanın ikliminin de etkisi çok büyüktür. Zira o zamana bağlı olarak, içinde bulunduğu iklimin etkisiyle bir genç hayatının eğlencesini yaşar. Genç, yaşlandığında aynı his ve duyguları tekrar yaşayamaz. Bu nedenle Herder sanatı,

[277] Acar, *Halk Milliyetçiliğin Öncüsü Herder,* s.274.
[278] Acar, a.g.e. s.273-274.
[279] Herder, *Philosophical Writtings*, s.21.
[280] Herder, *Tarih Felsefesi*, s.430.
[281] Herder, a.g.e. s.434.

gençlik heyecanının izini taşıdığını ifade eder. Geçmişte kalmış bir sanata dönme isteği Herder'e göre imkânsızdır. Çünkü modern zamandan geçmişe dönmek tekrar o gençlik ruhunu yansıtamamaktadır[282]. Görüldüğü gibi Herder Yunanlıların oluşturduğu kültürün mükemmel olduğunu kabul etmektedir ancak Winckelmann'ın Yunan sanatı 'mutlak sanat' olarak ifade etmesini eleştirmektedir. Çünkü Ona göre her millet kendi çağının geleneklerini ve zevkini kendi anlayışları doğrultusunda oluşturmuştur[283].

Herder, arkadaşlarıyla birlikte *Fırtına ve Coşku* (Strum and Drang) adında bir grup kurmuştur. Bu grup *'Orijinal Deha*'yı tartıştığı için "*Deha Çağı"* adını vermişlerdir. Fırtına ve coşku sanat anlayışı doğaya yönelik bir anlayışı ifade etmektedir. Aydınlanma çağı sanat anlayışına karşı bir tepki olarak bu grubu oluşturmuşlardır. Aydınlanma düşüncesinin yayılmaması için birçok yapıt ortaya koymuşlardır. Çünkü Aydınlanma düşüncesini, *"Genç Kuşak"* diye nitelediği kendisi ve arkadaşları önünde büyük bir engel olarak görmekteydiler. Genç kuşak, daha çok sanatta özgünlüğü ve özgün fikirleri aramaktadır.

Özgünlüğü arayan bir Alman hareketi olmakla birlike, bu hareket tam anlamıyla yabancı etkilerden arınamamıştır. Özgünlüğü arayan bir Alman edebiyatını en çok etkileyen Fransız klasizmidir. Gottsched[284] ile birlikte Alman edebiyatında Fransız klasizmi yaygınlaşmıştır. Bu nedenle Lessing Fransız klasizmine tepki göstermesine rağmen, İngiliz edebiyatından etkilenmiştir. Böylece Alman edebiyatında, İngiliz edebiyatının etkisi görülmeye başlar[285]. Lessing'in Fransız klasizmine karşı çıkması milliyetçilik görüşünden kaynaklanmaz. O'nun Fransız klasizmine karşı çıkmasının sebebi, saray çevresinde gelişen kültürün etkin olmasıdır. Fransız klasizmi yerine Almanlar Shakespeare'i örnek almalarını ister[286].

---

[282] Herder, *Tarih Felsefesi*, s.433-434.
[283] Acar, *Halk Milliyetçiliğin Öncüsü Herder,* s. 163.
[284] Johann Christtoph Gottsched (1700-1766) Alman filozof ve eleştirmendir. Gottsched Fransız hayranıdır. O, Fransız dram yazarlarını, milletler üstü sanat anlayışının temsilcileri olarak görür. Altı ciltlik, *Deutsche Schaubüne nach den Regeln der alten Griechen und Römer eingerichtet,* eserinde Fransız yazarlarının tiyatro eserlerinin on altı çevirisi; eşi Luise'in ve öğrencilerinin yazdığı dramları yer alır. Gottsched, Fransız yazarlarının eserlerini çevirmesiyle birlikte Alman toplumunda Fransız edebiyatı ve kültürü yaygınlaşmıştır. Bkz. Gürsel Aytaç, *Yeni Alman Edebiyatı Tarihi*, s.66-69.
[285] Hüseyin Salihoğlu, Alman Edebiyatında Fırtına ve Tepki, *Hacetepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,* S.3, Ankara 1988, s.203.
[286] Acar, *Halk Milliyetçiliğin Öncüsü Herder*, s.167.

Özellikle Herder, Shakespeare'den etkilenmiştir. Bunun sebebi Shakespeare'in doğaya yakın ve kendine özgü bir sanat anlayışına sahip olmasıdır. Shakespeare'in yaratıcılığı kendi dünyasından ve kendi içyapısından gelir[287]. Shakespeare'in lirik edebiyat tarzına sahip olması Herder'in ilgisini çekmiş ve Herder'in çalışmalarına konu olmuştur[288]. Edward Young'un[289] "Conjectures on orginal Composition" adlı yazısı "özgünlük" kavramı konusunda etkili olur. Shakespeare dram türünde Alman yazarlar için en büyük örnektir. Nihayet Rousseau'nun mektup türündeki romanı "Julie ou La Novelle Heloise" ve eğitici romanı "Emile" ile genç Alman yazarlarına yaptığı etki yadsınamaz[290].

Devrin sanat anlayışının şekillenmesinde Hamann[291] ve Herder'in katkısı çok büyüktür, Goethe, Lavater[292] ve Lenz[293]'in katkıları da göz ardı edilmemelidir. Hamann "Sokratische Denkwürdigkeiten" yazısında sanatın akılcılığa dayanmasına karşı eleştirel ifadeler ortaya atarak yazarların dahi olmasını, duyguların da esere yansıması gerektiğini belirtir. Hamann sanatta insani akılcılıktan çok insani ruhun yansımasını istemektedir. Aynı şekilde Lavater de Hamann'ın sanat görüşüne katılmakla beraber ayrıştığı noktalar da mevcuttur. His ve akılcılığın bir arada olması gerektiği fikrini savunur. Lavater'e göre bazı şeyler öğrenilmez, yetenek olarak

---

[287] Acar, *Halk Milliyetçiliğin Öncüsü Herder*, s.256-257.
[288] Acar, a.g.e. s.258.
[289] Edward Yung (1683-1763), İngiliz yazar, Şair ve filozoftur. Özellikle *'Conjectures on orginal Composition'* adlı araştırmasında, neoklasik taklit yerine özgünlüğü savunmuştur. Özgünlük düşüncesi ile Kıta Avrupası'nda, Özellikle de Almanlar arasında popüler ve etkili olmuştur. Bu bakımdan özgünlük konusunda Herder'e ilham kaynağı olmuştur. Geniş bilgi için bkz. Johon Louis Kind, *Edward Young In Germaniy,* Columbia University Pres, Macc Millan London, 1906, s.40-57.
[290] Salihoğlu, "Alman Edebiyatında Fırtına ve Tepki", s.203.
[291] Johann Georg Hamann, (1730-1788) Hamann, Herder'in hocası olmakla birlikte, Fırtına ve Coşku (Strum und Drang) grubunun kurucularındandır. Aydınlanma felsefesine karşı sert tepki gösterir. Özellikle Kant'ı Aydınlanma görüşü bakımından eleştirir. Bkz. Gürsel Aytaç, *Yeni Alman Edebiyatı Tarihi*, s.121-123.
[292] Johann Caspar Lavater(1741-1801) İsviçreli şair, yazar, filozof, fizyognomist ve ilahiyatçıdır. Lavater 1798 de Fransız birliklerinin İsviçre'yi tahrip etmesi üzerine Fransızları protesto etmiştir. Lavater fizyonomi çalışmalarıyla tanınır. En önemli eseri, *"Physiognomical Fragments for the Promotion of Knowladge and Love of Mankind"* dir. Lavater, Goethe'yi etkilemiştir. Adı geçen eserin bir bölümüne, Goethe, hayvan kafatasları üzerine adlı çalışma ile katkı sağlamıştır. Lavater, çalışmalarıyla Alman düşünce ve medeniyet tarihinde önemli biridir. Geniş bilgi için bkz. Johann Kaspar Lavater, "On The Nature Of Man", *The World's Creat Classics:Essays Of French, German and Italian Essayısts,* Ed. Chauncey C. Starkweather, A.B, LL.B. vd. The Colonial Press London, 1900, s.128
[293] Jakob Michael Reinhold Lenz (1751-1792) Baltık kökenli Alman yazar ve tiyatro yazarıdır. Kant'ın tavsiyesi üzerine Rousseau okumaları yapar. Böylece edebiyata ilgi duyar ve Goethe ile yolları kesişir. Fırtına ve Coşku (Strum und Drang) grubunda yer alır. Bkz. Gürsel Aytaç, *Yeniçağ Alman Edebiyatı Tarihi*, s.120-122.

vardır bunlar "etki, güç, eylem, düşünce ve duygudur" [294].Yetenek anlaşılır ancak ifade edilemez, hissedilir, tanımlanamaz. "Bu açıklamadan "dahi" yazarda akıl, duygu ve eylemin birlikte etkili oluşu anlaşılmaktadır"[295].

Herder halk şarkısı volkslieder kavramını 1773'te kullanmaya başlamıştır[296]. Bu kavram açıklanmadan önce volks kelimesinin ne anlama geldiğinin açıklanmasının faydalı olacağını düşünüyoruz. Volks, en geniş anlamıyla "halk" anlamına gelmektedir. Ancak; Herder bu kelimeyi kimi zaman millet kavramı olarak kullanmaktadır[297]. Bunun yanında başka anlamları da bulunmaktadır. 1. Topluluk anlamında veya bir ülkede bulunan insanların tamamını ifade etmektedir. 2. Yerel olarak düşünülen belli bir topluma ait dil, kültür ve tarihi ifade etmektedir. 3. Orta ve alt tabakayı oluşturan nüfus demektir. 4. Millet, halk anlamını taşımaktadır[298]. Bunun yanında o dönemde "halk" ve "millet" kavramları net bir çizgiyle birbirinden ayrılmamaktadır. Alman dilinde millet (Nation) kavramından siyasi bir yapı anlaşılmakta iken, halk (Volk) kavramı ise biyolojik, kültürel ve dil bakımından birbirine benzeyen topluluklar anlamını taşımaktadır[299].Ancak Herder bu kavramlar arasında çok da ayrım yapmamaktadır. O, halkı milliyetçilik görüşü bağlamında doğallığı andıran, halkın kendi kültürünü oluşturan ve ortak bir paylaşımı olan, çocukluk çağının izleri taşıyan ve hiçbir etki tarafından bozulmayan bir topluluk olarak tanımlamaktadır[300]. Diğer bir ifadeyle halk (volk) denildiğinde bir ulusu diğer bir ulustan ayrılmasını sağlayan, ona ruh veren, bir ulusun diğerine benzemeyen manevi gücünü ifade eden kendi kültürünün varlığıdır[301].

Herder, halk şarkısı (Volkslieder) olarak ifade ettiği insan ruhundan yansıyan, çevresel kültürün izlerini taşıyan şiiri kastetmektedir. Bu şiir türü doğa hali olarak algılanabilir. Doğa hali denilenden kasıt herhangi bir aklın ürünü olmayan, kökü insan ruhuna dayanan doğal ve bilinçdışı bir ifadedir. Fakat bu şiir türü akılcı görüşe

[294] Salihoğlu, "Alman Edebiyatında Fırtına ve Tepki", s.203.
[295] Salihoğlu, "Alman Edebiyatında Fırtına ve Tepki", s.203.
[296] Acar, *Halk Milliyetçiliğin Öncüsü Herder,* s.276.
[297] Zengin, "Herder'in Folklor Tanımlamalarında Halk Kavramının Doğası", s.22.
[298] Meral Ozan, "Herder'de Volk Kavramı", *Milli Folklor Dergisi*, Sayı,45, s.40.
[299] Acar, *Halk Milliyetçiliğin Öncüsü Herder,* s. 32.
[300] Acar, a.g.e. s.33-35.
[301] F. Reyhan Altınay, Türkiye'de Çokkültürlülük Bağlamında Halk Müziği Araştırmalarının Gerekliliği, *EÜ Devlet Türk Musikisi Konservatuarı Dergisi,* S.2, 2012, s.67.

göre ve Aydınlanma dönemi sanatına göre değersiz görünen, düşük seviyede olan, ilkel bir şiir olarak algılanmaktaydı. Herder ise bunun tam tersini düşünmekte. Ona göre bu yalnızca kâğıda dizilen, ruhsuz ifadelerden oluşan bir şiir değil, canlı bir doğanın ifadeleridir. Herder, halk şarkılarını doğanın belli bir kültür çerçevesinde insana sunduğunu ifade eder. Aynı zamanda halk şarkıları, doğal ve insan psikolojisinin etkilerini yansıttığı için, yaşamın içindendir. Aksi ise yaşamdan uzak doğanın eşsiz atmosferi dışında olan yalnızca aklın ürünü olan edebiyattır[302]. Bu edebiyat anlara dayanmayan, geçmiş duyguların akıldan geçerek ortaya çıkmasıdır. Aklın mantığına dayanan bu edebiyat heyecandan yoksundur[303].

Herder'in halk türküsü formülasyonu, teorik ve pratik olarak müziğin tarihine ve milliyetçiliğin köklü yeni yollara gireceği anlamını taşır. Besteciler Volkslieder'deki halk türkülerini sanat şarkısı olarak belirler. Bundan kaynaklı halk bilimciler ve edebiyat bilginleri de Avrupa toplumlarında müzik alanını yeniden hayal edecek. Antropologlar ise küresel kültürler içinde ve arasında değişimin ve bağlantının bir kritik tamamlayıcısı olarak; müziği tanımlayacak ve tarihçiler de müziği küresel anlatılara dâhil ederek bu anlatılara estetik ve pratik boyutlar kazandıracaklar. Bütün bunlar, Volkslieder'in tamamen harekete geçirdiği ve Herder'in halk türküsü icat ettiği iddialarına yol açan düşüncelerdir[304]. Volkslieder'in ilk baskısı (1778/79) yıllarındadır. Herder'in denemeleri ve halk türküleri hakkındaki yazıları,1770'lerin başında özellikle 1774'te *Alte Volkslieder ve Ossian* yazışmalarından Fragmanlar(Fragments) hem bir devamı hem de bir genişlemesidir. 1778/79 da Volkslieder halk türküsü hem farklı hem de ayırt edici yeni bir işlev kazanır. Diğer bir yandan, Herder'in amacı eski ve antik vurgularla şarkıların tarihsel niteliklerini tanımlamaktır[305].

Herder, sanatı organik bir gelişme olarak görür ve edebiyatın yaşamın içinden çıkmasını istemektedir. Herder bu doğrultuda halk şiirine yönelir ve edebiyatta şiirin

[302] Acar, *Halk Milliyetçiliğin Öncüsü Herder,* s.275.
[303] Acar, a.g.e. s.276.
[304] Johann Gottfried Herder, *Song Loves the Masses Herder on Music and Nationalis,* s.96.
[305] Herder, *Song Loves the Masses Herder on Music and Nationalism,* s. 97.

yer edinmesini sağlar. Ona göre, şiir ruhtan taşan doğal bir ifadenin gücüdür. Şiir insanın anadili gibidir. Her dinde, felsefede ve tarihte bir öz olarak bulunmaktadır[306].

Herder edebiyatın milli olması gerektiğini ifade ederek halk ruhunun yansıması olarak düşünmektedir. "Herder için kendi bulduğu halk şarkısı kavramıyla milli şarkı kavramı fazla farklı değildi. Milli şarkıda belirli bir milletin düşünce tarzı ve hissiyatı kendine özgü bir şekilde açığa çıkmaktaydı. "Herder'in halk şarkısında aradığı "gerçek ve samimi duygulardı" .Ona göre masallar halk efsaneleri, rüyalar da halk inancının birer ürünleriydiler[307]". Herder için şarkı "doğa liriği" demektir ve köken olarak şiirden oluşmaktadır. Halk şarkıları doğallıktan hiçbir şey kaybetmemiş, olduğu gibi aktarılmıştır. Çünkü bu türküler canlılığını korumakta ve doğanın kökünden çıkan bir anlatımı vardır[308].

Herder'e göre sanat yalnızca eğitim almış kesime ait bir şey değildir. Ona göre sanat millidir, halkın duygu ve düşüncesini olduğu gibi yansıtmasıdır. Herder keşfettiği halk şiiri dışında kalan, rasyonalist bakış açısına ve egemen sınıfın desteklediği sanat anlayışına eleştirel bakmıştır. Herder'in sanat anlayışı çağdaşı olan Rousseau'nun ifade ettiği gibi ilkel kültürün kalıntıları, çağdaş medeniyet tarafından etkilenmeden, doğanın bağrından çıkan ve insandan taşan duyguların ifadesidir[309]. Herder'e göre ilkel bir aklın ilkel şarkıları ve sesleri, peri masalları bir milletin en temel ihtiyacıdır. Milletin onuru ve insan ruhu daha illeri gelişimini, değerli izlerini muhafaza edebilir[310]. Herder'in bu ifadeleri yol gösterici olmuştur. Ortaya koyduğu halk düşüncesi Romantik yazarları etkilemiştir ve böylece Almanya dışına da taşmıştır[311].

2.3.1. Shakespeare'in etkisi

Herder yabancı bir toplumun Alman halkını etkilemesine karşı çıkmasına rağmen İngiliz şair, oyun yazarı Shakespeare'in sanat anlayışını Alman toplumuna kazandırmak ister. Bunun sebebi Shakespeare'in sanat anlayışı bireysel olmasıdır ve

[306] Salihoğlu, "Alman Edebiyatında Fırtına ve Tepki", 204.
[307] Acar, *Halk Milliyetçiliğin Öncüsü Herder,* s.279.
[308] Salihoğlu, "Alman Edebiyatında Fırtına ve Tepki", s. 205.
[309] Acar, *Halk Milliyetçiliğin Öncüsü Herder,* s.379.
[310] Herder, *Song Loves the Masses Herder on Music and Nationalism,* s. 70.
[311] Acar, a.g.e. s.379.

yaratıcılığını tarih içerisinde yansıtmasıdır. Bunun yanında O'nun sanat anlayışı Herder'in fikirlerine yakın olduğu için kendisinden etkilemiştir.

Herder, hocası Hamann'ın tavsiyesi üzerine Shakespeare'i keşfetmiştir. Herder ve Goethe; Shakespeare'den esinlenerek 'Deha' düşüncesini oluşturmuşlardır. Böylece insanın yaratıcı gücünün kullanılması fikrinin gelişmesine ve ilerlemesine katkı sağlamışlardır. Herder, Shakespeare'in şiirlerinin çevirisini yaparak Alman halkı tarafından tanınmasını temin etmiştir. Fransız Klassizmine karşı çıkan Herder alternatif olarak Shakespeare'i Alman toplumuna kazandırma çabası içine girmiştir. Çünkü Herder, "Shakespeare'in dramlarının Alman halkının zevkine Fransız dramlarından daha iyi uyduğunu vurgular"[312].

Herder, Shakespeare'in eserlerini bireysel olarak gördüğü için eserlerinin benzersiz olduğunu düşünür[313]. Bu nedenle Herder, Shakespeare için kullandığı kavram *sanatsal deha*dır. Ancak *deha* kavramı Herder için saf orijinal bir yapıda değil, yeniden üretebilme ve yeniden yaratarak kendine özgü bir yapıya dönüştürmek anlamında kullanmaktadır[314]. Yani deha önceden var olan sanatı yeniden şekillendirerek, bireyselleştirerek yeni bir şey meydana getirmektir. Herder, yaratıcılığa karşı değildir. Çünkü yaratıcılığı "beğeni ve kültürün zıttı" olarak görmez. Herder'in karşı olduğu durum taklitçiliktir. Bu nedenle, taklitten doğduğu ve sanatın özgünlüğünü yok ettiği gerekçesiyle, özellikle Klasisist paradigmaya karşı çıkmaktadır. Buna karşılık Shakespeare'in sanatında taklitçilik ifadeleri yer almaz. Yaratıcı dehaya dayanan sanat hem bireysel hem de kültür ve geleneğin izini taşır. Bunun yanında Herder, Shakespeare'in sanatta tarihsel olayları yansıttığını belirtir. Herder için Shakespeare'in draması donanımlı yeni ifadelerle oluşturması, zihnin alanını genişletmesi açısından tarihsel bir yapıya sahiptir. Herder'e göre "Shakespeare geleneğin kaynaklarından yararlanırken deha o adamın veya o kadının dönemine cevap verir. Yine de o adam veya kadın bunu gerçekten yenilikçi bir biçimde yapar"[315]. Deha kavramı, klasisistlerin iddia ettiği gibi sadece doğadan alarak, işleyip biçimlendirmekten ibaret olmadığı gibi, romantikler'in belirttiği gibi

[312] Acar, *Halk Milliyetçiliğin Öncüsü Herder,* s.254.
[313] Johann Gottfried Herder, *Shakespeare Üzerine,* Çev. Emre Güler, Beyoğlu Kitapevi, İstanbul, 2021, s.17.
[314] Herder, *Shakespeare Üzerine,* s.19.
[315] Herder, *a.g.e.* s.21.

geçmişte var olanı basit bir şekilde çevirmekten veya onu reddetmek de ibaret değildir. "Daha ziyade deha, verili bir tarihsel çerçeveyi, mevcut sembolik kaynaklar havuzunu gittikçe genişlettirirken somut, hususi ve duyumsal bir biçimde ifadelendirme yeteneğidir"[316]. Herder, Shakespeare'in sanatının hem özel hem de evrensel olanın sentezi olarak düşünür. Bu da bireysel ve tekil anlamına gelmektedir.

Herder yaratıcı deha kavramına yüklediği eşsizlik iddiası, tarihi sunduğu için evrensellik iddialarını çürütmeye çalışır. Fakat buradaki sorun "Herder'in yeni bir sanat tasviri- eşsiz fakat geleneği yansıtan eser- aramasına rağmen bireysel, yaratıcı deha tipik olarak belirgin biçimde modern bir akıl çerçevesine atıfta bulunur"[317]. Herder bu sorunu şu şekilde çözer: Geleneğe dayanan dramanın, modern drama ile bir araya gelerek, yeniden anlam kazanarak, ortak tarihi bir sanat anlayışı oluşturur. Böylece hem Shakespeare tiyatrosu hem de genel olarak belirtilen sembolik ifadelerin tarih dışı olmasından uzaklaştırır. Shakespeare'in sanat anlayışı, sembolik ifadenin tarihsel anlayışı olarak üç adımda açıklanabilir:

1-Shakespeare'in sanatı kurallara dayanmaz.

2-İnsanlığı somut bir şekilde yansıtır.

3-İkinci ifadeye bağlı olarak, moderniteyi nasıl yansıttığı tartışır.

Herder'e göre Shakespeare'in eserleri, kurallara ve evrensel bakış açısıyla değerlendirilmesi yanlış bir algıdır. Çünkü Shakespeare'in eserleri kurallardan sıyrılmış ve sahnede en canlı olayları, karakterleri tarihsel bir çerçevede sunar. Shakespeare özellikle tiyatroda belirlenmiş merkezi bir konuyu sunmaz. O, daha çok tarihi çoğul bir şekilde sunar[318].

Herder, "Drama, tragedya ve komedya kelimelerinin eski Yunan'dan miras"[319] alındığını belirtir. Eski Yunan tiyatrosu, diğer halklar için yapı taşı niteliğindedir. Bu yapı taşı işlendikçe büyür ve genişler. Herder, şöyle açıklar: "çekirdek, kabuk olmadan büyümez ve kabuğun hiçbir faydasını bulmasalar bile, kabuğu olmadan

[316] Herder, *Shakespeare Üzerine,* s.21.
[317] Herder, a.g.e. s. 22.
[318] Herder, a.g.e. s. 24.
[319] Herder, a.g.e. s.48.

çekirdeği asla elde edemezler"[320]. Eski Yunan ve Kuzey dramasının bu şekilde olduğunu ifade eder. Herder, Kuzey tiyatrosunun en büyük oyun yazarının Shakespeare olduğunu dile getirir. Shakespeare, eski Yunan dramasından beslense dahi, kendi draması Yunan dramasından farklıdır[321].

Herder, Yunan tragedyasının kurallara dayanmadığını belirtir. Böylece onların tragedyası doğaçlama yoluyla sahnelenir. Bu da onları doğal ve özgün yapar[322]. "Tüm bunlar Yunan tragedyasının kökenlerinde o kadar doğal ve doğuştan, hiçbir hile ve sihir olmaksızın yatmaktadır ki, bu, ancak rafineleştirilmelerinin sonucu olarak mümkün olmuştur. Onlar, meyvenin, içinde büyüdüğü kabuktur"[323].

Herder, dünyadaki her şeyin değişmesiyle birlikte, Yunan tiyatrosunun oluşmasını sağlayan doğanın da zorunlu olarak değiştiğini belirtir. Herder'e göre, başka dillere tercüme edilen eski Yunan tiyatrosu tercüme ile değişerek asıl ruhunu kaybetmiştir. Böylece eski Yunan dünya görüşü tavrı, cumhuriyetlerinin durumu, kahramanlık çağının geleneği, hatta din ve müziğinin anlam, ifade ve yanılsama dereceleri değişerek özünü kaybetmiştir[324]. Bu nedenle olay örgüsünü oluşturan araçlar da değişmiştir. Yunan tiyatrosunun araçları değişmesiyle birlikte uyarlamanın sebebi, niçin yapıldığı durumunu ortadan kaldırmıştır. Herder'e göre şairler eski ve yabancı malzemeyi alarak eserlerinde kullanmışlar; fakat başarılı olmamışlardır. Çünkü bu ruhtan gelen bir ifade değil, yalnızca taklit edilmiştir. Yunan tiyatrosu, Fransızlar tarafından taklit edilmiş ve yeni bir şey gibi sunulmuştur[325]. Bu nedenle Herder, bunun Yunan dramasını yansıtmadığını ifade eder. Çünkü, "içsel özündeki hiçbir şey aynı değildir-eylem gelenek, dil, amaç, hiçbir şey"[326]. Herder'e göre sergilenmiş bir oyun ne kadar güzel olursa olsun, ne kadar kaliteli olursa olsun, kendi kültürünün ifadeleri olmadığı sürece, boş bir amaç olur[327]. Bu görüşü şöyle açıklar:

"Ve sonuç olarak (verdiğimiz isim ne kadar güzel ve kullanışlı olursa olsun) bu ortaya konan şey Yunan draması değildir. Bu Sofokles tragedyası değildir. Bu eserler olsa olsa dıştan Yunan

[320] Herder, *Shakespeare Üzerine,* s. 49.
[321] Herder, a.g.e. s. 49.
[322] Herder, a.g.e. 50.
[323] Herder, a.g.e. 50.
[324] Herder, a.g.e. s. 53.
[325] Herder, a.g.e. s. 53.
[326] Herder, a.g.e. s. 54.
[327] Herder, a.g.e. s.55.

tiyatrosuna benzeyen bir taklittir; ama taklit ruhtan, yaşamdan, doğadan, hakikatten yani bizi harekete geçiren tüm etmenlerden, yani trajik amaç ve bu amacın gerçekleştirmesinden yoksundur. O halde bunlar yine de aynı şey olabilirler mi?"[328].

Herder, Yunan dramasının, İngiltere'de ortaya çıkması; Fransa'daki gibi taklide dayanmayan, doğal bir gelişimin sonucunda oluşturulmuş olduğunu belirtir. Bu doğal gelişimin oluşmasını sağlayan Shakespeare'dir. Shakespeare'nin özgünlüğü, yaratıcılığı, onu taklit yapmaktan uzaklaştırmıştır. O, Yunan dramasını farklı yollarla, farklı araçlarla yeniden yaratarak var etmiştir. Bu nedenle Herder, O'nun bir dahi olduğunu belirtir. Herder'e göre yaratmak ve analiz etmek birbirinden farklı şeylerdir. Çünkü yaratmak kişiye özgüdür ve benzeri yoktur[329].

Alman halkı yalnızca İngilizlerin dramasından etkilenmedi. Aynı zamanda İtalya'da başlayan, insanı esas alan, Hümanizm hareketinden de etkilenmiştir. Hümanizm Almanya'da çeviri yoluyla yaygınlaşmıştır. Bu eserlerin Almancaya çevirisi, İtalya'da eğitim alan Almanlar tarafından yapılmıştır[330]. Böylece Herder, Hümanizm etkisinde gelişen, 16. Yüzyıl Alman edebiyatını ilk değerlendiren kişi olmuştur. Bu edebiyata Goethe'nin ciddi katkıları olmakla birlikte asıl hümanizm hareketini kalıcı kılan romantiklerdir[331].

2.4. Hümanite

Ortaçağda, her şeyin Tanrı tarafından belirlendiği bir düşünce hâkimdir. Her şeye tanrısal nitelik atfedildiği için insan edilgin bir yapıdadır. Rönesans hareketi insanı edilginliken kurtarma çabasının göstergesidir. Rönesans hareketi çok sayıda düşünceyi barındırır. Bunlardan biri de hümanizim hareketidir. Hümanite, birey olabilme çabalarını içermektedir. Ancak birey olabilme anlayışıyla sadece tek tek insan kastedilmemekte aynı zamanda ulus olabilme bilincini de içermektedir. Hümanizm, Ortaçağın ve Kilisenin etkisini dışlamamakla beraber bu etkilerden sıyrılmaya çalışarak insan problemlerine odaklanmaktadır. Bu şekilde insanda özgür, bağımsız araştırma isteği doğmuştur[332]. Hümanite yalnızca insana ait bir biçim olarak hem doğada hem tarihte insan için bir amaçtır. Hümanite insan özünü oluşturan ana

[328] Herder, *Shakespeare Üzerine,* s.56.
[329] Herder, a.g.e. s.59.
[330] Aytaç, *Yeni Alman Edebiyatı Tarihi,* s.15.
[331] Aytaç, a.g.e. s.36.
[332] Doğan Özlem, *Tarih Felsefesi,* Say Yayınları, İstanbul, 2010, s.49.

yapı olarak, insanın fiziki yapısıyla da ilişkilidir. İnsan bir form olarak nasıl gelişip büyüyorsa insanın içinde de "içsel bir insan" gelişip büyüyor. Bu içsel gelişim, insan ruhunun özünde olan hümaniteye ulaşmak içindir[333]. Herder için hümanite, yalnızca insan yeteneğini kendi yaşamı boyunca kendi içinde öğrenip geliştirdiği bir şeydir. Böylece tüm insanların en yüksek hedefi, hümaniteyi tanımlamak, keşfetmek ve kendi başarısına vesile kılmaktır.

İnsanın birey ve ulus olarak varoluşunu, kendine özgü sosyo-tarihsel süreç içerisinde gerçekleştirir. Zira Herder'e göre tarih ve hümanite iç içe gelişen süreçlerdir. Bu nedene felsefenin ve eğitimin temel amaçlarından biri tarihin doğru şekilde incelenmesi ve okunmasıdır. Bu da tüm tarihsel olayların ve sosyal durumları içsel olarak incelenmesi gerektirir[334]. İnsan dışında olan ve insani gayrete konu olmayan bir şeyin amacından bahsedilemez. Zira insan uzaktan yönlendirilen makine değildir. Bu nedenle belirlenmiş ve sonsuza giden bir yaratılış da yoktur. Ancak bu şekilde insan, kendi kendisini yönetebilen özgür bir varlık olabilir. Herder'e göre bir hareketlilikte iyi bir amacın olması gerekir, iyi bir amaca hizmet etmeyen bir hareketlilik yanılgıya düşürür. İnsan bu durumu nesnenin doğasından öğrenmez. İnsanlık, içinde bulunan vicdanındaki yasa ile birlikte tanımlandığında, insanda var olan hümaniteden daha üstün bir şey olmadığı söylenebilir. İnsan doğası açık bir amaç için düzenlenmiştir. Bu nedenle insana "ince duyular ve dürtüler, akıl ve özgürlük, hassas ve sürekli sağlık, dil, sanat ve din verilmiştir"[335]. İnsan, bütün her şeyi hümanite adına düşünmüş ve bu yönde çabalamıştır. İnsan, yaşamı için gerekli olan ve yaşamayı kolaylaştıran, akla gelebilecek her şeyi yine hümanite adına yapmıştır. "Kısacası, tarihte iyilik adına ne yapılmışsa hümanite için yapılmıştır" [336]. Aksi ise hümanite karşıtıdır[337]. İnsan varlığının amacı, insaniyetin kurulmasına yöneliktir ve dünyevi bütün ihtiyaçlar ona hizmet eder ve bunu amaçlar[338]. Herder'e

[333] Gökberk, *Kant İle Herder'in Tarih Anlayışları,* s.150-151.
[334] Herder, *Tarih Felsefesi,* s.516.
[335] Herder, a.g.e. s.516.
[336] Herder, a.g.e. s.517.
[337] Herder, a.g.e. s.517.
[338] Herder, a.g.e. s.167.

göre insanın yeryüzünde oluşturduğu her şey, kendi amacıdır ve insan bu amaç için çabalar. Bu amaç insana yaratılırken verilmiştir[339].

Herder, doğa kanunun hem tanrısal nitelik taşıdığını hem de üretken bir yapıya sahip olduğunu belirtir. Bu nedenle doğada var olan her şey "ne ise o olandır". Her canlı kendi cinsinde yaratıldı ve " ne idilerse öyle kaldılar". Herder'e göre tanrı insanı yeryüzünde bütün diğer varlıklardan üstün yarattı ve "içine kendi etkinlik ilkesini yerleştirdi ve bunu doğasının iç ve dış ihtiyaçları yoluyla başından itibaren harekete geçirdi" [340].

İnsanın yaşamını idame etmesi aklını kullanmasıyla ilişkilidir. İnsan aklını kullandıktan sonra yanılgı ve yanlışlarla karşılaşır ve böylece aklını daha iyi kullanma yolunu öğrenebilir. İnsan, yanlışlarını fark etmesiyle bu yanlışları düzeltmeye çalışarak, yaşamda ilerleyebilmiş ve böylece insaniyet şekillenebilmiştir. Doğa, bu kanunu yapılandırması için genişçe bir alan açmıştır. Bu yaşam alanı, insan türünün hizmetine verilmiştir. Doğa, insanı yeryüzünde tek bir türe göre ve bu türün devamını sağlamasına imkân verecek şekilde oluşturmuştur[341].

Herder, tarihin bir bütün olarak kavranılmadığını savunur. Ancak; bir bütün olarak yönelmeyi sağlayacak olanın yalnızca hümanite olduğunu söylemekte. Herder hümanite'yi geleneğin ve tarihin bir birikimi olarak görür. Fakat hümanitenin bütün olarak kavranamayacağını belirtir. Ancak Herder, hümanitenin belli çağlara ve dönemlere göre parçalı şekilde anlaşılabileceğini ifade eder. O'na göre hümanite, tarihsel zaman içinde yorumlanabilir. "Bu yüzden bir "bütünlük" peşinde koşacaksa, tarih felsefesinin burada sarılacağı tek olanak, " parçadan bütün çıkarmak" olabilir[342]. Hümanite tüm tarihe yayılmamıştır ancak tarihsel oluşumlara ve durumlara yönelmektedir. Böylece tarih yol gösterici olabilmektedir[343].

[339] Herder, *Tarih Felsefesi,* s. 517.
[340] Herder, a.g.e. s. 518.
[341] Herder, a.g.e. s. 518.
[342] Doğan Özlem, *Tarih Felsefesi,* Notos Kitap Yayınevi, İstanbul, 2010, s.45.
[343] Doğan Özlem, *Tarih Felsefesi,* s.77.

2.5.Aydınlanma

Herder'in aydınlanmaya karşı tutumunu açıklamadan önce genel olarak aydınlanma düşüncesini açıklamakta yarar vardır. Böylece farklı düşünceleri ve eleştirileri daha doğru anlama imkânı doğar.

18. yüzyıl karmaşık bir yüzyıl olarak adlandırılır. Bunun temel sebebi, hem aklın egemen olmaya başladığı, hem de kısmen de olsa geleneklerin hâkim olduğu bir yüzyıl olmasıdır. Bir yandan rasyonalite ve bireysellik toplama hâkim olurken, diğer yandan gelenek ve dini inançlara bağlı kesimlerin varlığını devam ettirmek için buna karşı direnç göstermeleridir. Dolayısıyla bu yüzyılda bilim, rasyonalite, bireysellik, makineleşme, şehirleşme ve maddi refah artırmıştır. Buna karşın eski dinsel inançlara bağlılık, geleneksel toplum yapısı Klisenin hâkimiyeti direnç göstermekle birlikte etkisi gittikçe azalmaktadır. Bu yüzyıldaki gerilim ve çatışmaların sebebini bu noktalarda aramak gerekir.

18. yüzyıl, değişimin çok hızlı olduğu bir zaman dilimidir. Bu yüzyılda, bilimin kapılarının aralandığı, bilgeliğe giden ve özgürlüğün kazanıldığı, aklın egemen olduğu bir düşünce hâkimdir. Akılla hareket edilmesi gerektiği fikri mevcuttur. Akıl ve bilime dayanmayan her şey cehalet kabul edilerek yıkılması için mücadele edilmiştir[344]. Fransız Devrimi, aydınlanma süreci içinde oluşan düşüncelerin gerçekleşmesini önemli ölçüde sağlanmış, bu noktada köklü bir değişimin meydana gelmesine yol açmıştır[345]. Bunun yanında Herder'in düşünceleri, Fransız Devrimi döneminde taraftar bulmakla beraber bu dönemden sonraki düşünceleri de etkilemiştir. Özellikle Romantik dönem düşünürleri üzerinde etkileri hissedilmektedir. Romantik dönemin düşünürleri: Novalis, August Wilhem Schlegel, Friedrich Schlegel, Adam Müller Schleiermacher, Savigny ve Fitchte ile Hegel olarak sayılabilir. Herder, bu düşünürleri organik milliyetçi felsefi görüşüyle etkilemiştir[346].

---

[344] Jacqueline Russ, *Avrupa Düşüncesinin Serüveni*, s.240.
[345] Fikret Çelik, Serdar Fidan, Kamil Şahin, Aydınlanma'nın Fransız Düşüncesi İçinde "Katı Liberal Değerler" Bağlamında Ele Alınmasında Ansiklopedi Ve Ansiklopedilerin Yeri, *Uluslar Arası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergi* S.23, 2011, s.3.
[346] Acar, *Halk Milliyetçiliğin Öncüsü Herder,* s.376.

Her alanda devrimler yaşanmıştır özellikle dini, siyasi, sanat gibi alanlarda özgürleşme görülmektedir. Aydınlanma dönemi, her türlü baskıya rağmen özgürleşmenin yaşandığı devirdir. Aklın öne çıktığı bu yüzyılda gizlenmiş ve gerçeklerin üzerini örten her türlü gizlilikleri açığa çıkarması için birtakım sorular sorulmuştur: Gerçek nedir? Yaşam nedir? İlerleme nedir? Bu sorularla yeni düşünceler inşa etme yolu açılmıştır[347].

Aydınlanma ile birlikte sanatsal alanda oluşan özgürleşme sadece bir kesime ait olmaktan uzaklaşarak her alana yayılmıştır. Özellikle müzik, yalnızca saraylarda veya entelektüel kesimin dinlediği bir lüks alan olmaktan çıkıp halk alanlarında da çalmaya ve dinlenmeye başlanmıştır. "Güzel sanatlarda bu dönemde bir anlam kaygısı olmuş ve ortaya konulan eserlerin anlamlı olması ve aydınlanmaya dair mesaj içermesine önem verilmiştir"[348].

Müzik yanında edebi eserler de aydınlanmanın bir parçası olmuştur. Edebiyatta ortaya konulan eserler akıldan yola çıkarak aydınlanma çağının mesajlarını iletmek için bir araç olarak kullanmıştır. Aydınlanma taraftarları, düşündüklerini, hissettiklerini yapıtlarına aktararak bir nevi aklın mesajını oluşturmuşlardır[349].

Bu süreçte insan temasını işleyen pek çok edebi eser yayınlanmıştır. Özellikle Edebiyatı aklın ışığı olarak gören Kant, bir taraftan Alman idealizminde çığır açar, diğer taraftan Avrupa aydınlanmasına önayak olur. Kant'ın eserleri, aydınlanma ruhunu taşıdığından edebiyat alanına ilham kaynağı olmuştur[350]. Aydınlanma çağında *deha* kavramı farklı bir açıdan ele alınmıştır. Kant'ın dehadan anladığı aklın egemen oluşudur. Deha demek daha önce hiç kimsenin ortaya koymadığı bir eser, bir yenilik ortaya çıkarmaktır. Herder'in ise dehadan anladığı temel ruhun gücüne dayanan yaratıcı ve orijinal eserler meydana getirmektir[351]. Görüldüğü üzere, Herder her ne kadar aydınlanmaya karşı olsa da, sanat kaygısı her iki filozofu, aynı görüşte birleştiğini söyleyebiliriz.

---

[347] Jacqueline Russ, *Avrupa Düşüncesinin Serüveni,* s.239.
[348] Emre Bekir Güven, "Aydınlanma Felsefesi ve Alman Aydınlanma Edebiyatı", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 10, S. 20, 2020,* s.313.
[349] Güven, Aydınlanma Felsefesi ve Alman Aydınlanma Edebiyatı, s.313.
[350] Güven, a.g.e. s.314.
[351] Güven, Aydınlanma Felsefesi ve Alman Aydınlanma Edebiyatı, s.316.

Bu yüzyılda öne çıkan konulardan biri de akıl ve inanç arasındaki tartışmadır. Bu dönemde kiliseler baskı altındadır[352]. Bir yönüyle entelektüel bir hareket olan aydınlanma, geleneksel dini görüş ve hurafelere karşı savaşmıştır. Bu, aydınlanma düşünürlerinin din adamlarına, rahip ve papazlara karşı bir savaşıdır[353]. Bu savaş bir yandan entelektüel alanda yapılırken diğer yandan Fransız Devrimiyle birlikte Kilise teşkilatı ve kraliyet makamının temelini oluşturan Yahudi- Hristiyan kutsallığına karşı politik alanda da yapılmıştır[354].

Aydınlanma 18. yüzyılda bütün Avrupa'da yayılmış ve bu ülkelerin ideoloji ve politik yapıları üzerinde etkili olmuştur. Daha sonra bu etki dünya çapında taraftar bulmuştur. Bu açıdan aydınlanmanın evrensel bir hareket olduğunu söyleyebiliriz. Ancak aydınlanma süreci her ülkede farklı bir şekilde işlenmiştir. Bu açıdan evrensel oluşu yanında aydınlanmanın yerel motifleri de bulunmaktadır. Çünkü her ülkede aydınlanma süreci o ülkenin kendi özel şartlarında ilerlemiştir. Örneğin İngiliz Aydınlanması deneysel bilgiye, Fransız Aydınlanması rasyonel bilgiye ve matematik bilgisine önem verirken, Alman Aydınlanması ise rasyonalist bir görünüm içinde Alman gizemciliğin kalıntılarını taşır [355]. Böylece aydınlanma süreci öncelikle İngiltere ve Fransa'da ivme kazanmış, ardından diğer Avrupa ülkelerine yayılmıştır. Bunun bir sonucu olarak Almanya hem İngiltere hem de Fransız kültürünün etkisinde kalmıştır[356].

Özellikle Fransa aydınlanması Fransızcanın felsefe, bilim, sanat ve edebiyat dili olarak öne çıkmasına vesile olmuştur. Böylece Fransızca diğer ülkelerin dil ve kültürleri üzerinde etkili olmuştur[357]. Bu süreçte Fransız dili Almanya'da kültür, sanat ve edebiyat alanlarında etkili olması Herder tarafından kabul edilemez görülmüştür. Bu bakımdan aydınlanma felsefesi özellikle Fransız aydınlanması Herder'in yaşadığı dönemde oldukça etkili olduğu için Herder'in düşüncelerini de etkilemiştir. Özellikle Herder Fransız dili ve kültürünün Almanya'da yaygınlaşmasından yakınmaktadır. Fransız dilinin Almanya'da yaygınlaşması ve

[352] Jacqueline Russ, *Avrupa Düşüncesinin Serüveni,* s.240.
[353] Ahmet Cevizci, *Aydınlanma Felsefesi Tarihi*, Asa Kitapevi, Bursa, 2007, s.24.
[354] Jacqueline Russ, *Avrupa Düşüncesinin Serüveni,* s.240.
[355] Gökberk, *Kant İle Herder'in Tarih Anlayışları*, s.86-87.
[356] Gökberk, a.g.e. s.87.
[357] Gökberk, a.g.e. s.86-87.

okullarda okutulmasını şiddetle eleştirmiştir. Fransızcanın Alman okullarında okutulmasını, Alman kültüründe, sanatında, dilinde, modasında etkili olmasını bir tür Fransız taklitçiliği olarak gören Herder, bu durumun Alman ruhunu yok ettiği kanısındadır[358].

Fransız dilinin Almanya'ya girmesiyle Alman halkı arasında sosyal bir sınıfın oluşmasına sebep olmuştur. Soylu denilen tabaka, Fransız dilini konuşurken, sıradan halk, Alman dilini konuşması sonucunda Alman ruhunun yıpranmasına neden olmuştur. Böylece Alman halkının sosyal bütünlüğü zedelenmiş, zihinsel ve kültürel açıdan parçalanmıştır[359]. Bu dönemde Avrupa'da güçlü bir şekilde etkili olan Fransız aydınlanması Almanya'yı da etkileyerek Alman aydınlanmasında iki tabaka oluşmasına sebep olmuştur[360]. İlki, saray çevresinde oluşan ve kraliyet kültürünün hâkim olduğu tabakadır. İkincisi "sarayın bu fedoal Aydınlanma'sının yanında şehir burjuvasına dayanan ve dünyevileşmiş Hiristiyanlıkla faydacılık ahlakının birleştiği bir Aydınlanma"dır[361].

Yeni arayışların başlaması ve yeni düşüncelerin doğmasıyla birlikte önyargılardan arınma gerçekleşmiştir. Böylece eleştirel bir yol çizilmiştir. Aydınlanmadan önce doğaya yönelme girişimleri mevcuttur ve böylece doğa bilimleri doğmuştur. Doğadan elde edilen her bilgi doğaya egemen olma isteği oluşmuştur. Böylece doğa üzerinde matematiksel işlemler yapılmıştır. Doğa a priori olan bilinç yapısıyla kurulmaya çalışılmıştır. İnsanın böyle hesaplama yapması dünyayı anlamaya çalışması ve nesnelere egemen olma girişimiyle "ussal bir dizge" oluşturmuştur. Böylece usun özgür kullanımı ve bilinci var olmuştur[362]. 18. Yüzyılda aklın aydınlanmasına en büyük katkısı olan filozoflardan biri Kant'tır. Kant Aydınlanmayı insanın aklını kullanarak her türlü baskıdan kurtulup, erinliğe ulaşma ile kendi sorumluluğunun bilincine varmasıyla açıklamaktadır. Bu durumu, bizzat kişinin sorumluluğu olarak algılar. Kişi, hiçbir yönlendirme olmadan aklını kullanma cesaretini gösterir. Kant'a göre aydınlanmanın en açık ifade edilişi budur. 18. yüzyıl eleştirel tutumla, özgür iradeyle baskı ve zorlamalara boyun eğme gibi durumları

[358] Acar, *Halk Milliyetçiliğin Öncüsü Herder,* s.118-119.
[359] Acar, a.g.e. s.247.
[360] Acar, a.g.e. s.131.
[361] Acar, a.g.e. s.132.
[362] Gökberk, *Kant ile Herder'in Tarih Anlayışları,* s. 72-73.

aşmıştır[363]. Kant Aydınlanma görüşünü "Aydınlanma Nedir? :Was ist Aufklaerung?" adlı makalesinde dile getirmiştir. Bu yazısında Aydınlanma düşüncesi ile birlikte tarih görüşünü de açıklamaktadır. Kant'ın en büyük isteği aklın başkası tarafından yönlendirilmemesidir. Herkes aklını kullanabilecek bir iradeye sahip olmalıdır[364]. Aydınlanma için gerekli olan yalnızca özgürlüktür. Bu özgür oluş ise aklı açık olarak her alanda ve toplum önünde açıklayabilmektir. Böylece aklı kullanma, düşünceyi engelleyen her türlü özgürlüğü kısıtlayan fikirlere karşı olmaktır[365]. Aynı zamanda Kant özgürlüğü tarihle de ilişkilendirmektedir. O, "ilerleme, özgürlük düşüncesinin tarih sahnesindeki yayılıp derinleşmesidir" [366] ifadelerini kullanmaktadır. Kant'ın bu ifadelerinin Aydınlanma tarih felsefesine katkısı büyüktür. Kant, Aydınlanmaya olumlu bakarken ve Aydınlanmayı "tarihte erek olarak koyduğu ideye doğru atılmış büyük bir adım" [367] olarak değerlendirirken; Herder Aydınlanmaya olumsuz bakmaktadır. Herder, Aydınlanmanın insanı tek tipleştirdiğini, insan bütünlüğünün yok ettiği kanısındadır. Herder Aydınlanma görüşüne karşı eleştirilerini *"İnsanlığın Oluşumu Üzerine Bu Da Bir Tarih Felsefesi*" adlı yazısında ortaya koymuştur. Bu eserde tarih felsefesinin genel bir tartışmasını yapmaktadır. Herder'in tartıştığı tarih felsefesi Aydınlanma görüşünü savunan anlayıştan ayrılır. O, insanı daha çok ruhsal açıdan ele aldığı için Aydınlanma görüşüne karşı çıkmaktadır[368]. Herder'in aksine Voltaire[369], Hume, Robertson, ve İselin aklın ışığını yüceltir, Ortaçağın geri kalmış fikirlerini ise eleştirirler. Çünkü bu düşünceler Ortaçağın karanlık ve sığ bir halk anlayışına dayanan ve aşağı seviyede olan görüşleri ifade etmektedir[370]. Özellikle Voltaire usun varlığı ile her şeyin daha iyi anlaşılabileceğini düşünmektedir. Ona göre dünyayı açıklayabilmek ve anlam verebilmek yalnızca usun varlığıyla ulaşılabilir. Usun varlığı olmadan toplumda bir düzenin varlığından da söz

[363] Jacqueline Russ, *Avrupa Düşüncesinin Serüveni*, s.241.
[364] Gökberk, *Kant ile Herder'in Tarih Anlayışları*, s.120.
[365] Gökberk, a.g.e. s.122.
[366] Gökberk, a.g.e. s.123.
[367] Gökberk, a.g.e. s.124.
[368] Gökberk, a.g.e. s.124.
[369] Voltaire (1694-1778) aydınlanma çağının düşünürlerindendir. Aklın egemenliğini yüceltir, O, her türlü iyinin aklın ışığında gerçekleştiğini savunur, batıl inançları reddeder. Tarih ve tarih felsefesine ilgi duymuştur. Bu alanda *Genel Tarih Üzerine ve Charlemange'dan Günümüze Dek Ulusların Tinler ve Davranışları Üzerine Bir Deneme* çalışmaları mevcuttur. Bkz. M. Hanifi- Alper İplikçi, *Tarih Felsefesi,* Pegem Akademi Yayıncılık, 3. Basım Ankara, 2019, s.54.
[370] Gökberk, *Kant ile Herder'in Tarih Anlayışları*, s.128.

edilemeyeceğine inanmaktadır. O, Tanrı'nın varlığına inanmaktadır ancak; Kilise, tören, din adamı gibi etkenlere inanmamaktadır. Çünkü bu etkenleri hoşgörüden uzak etkiler olarak değerlenmektedir. Bunun yanında Rousseau'nun, Herder'in görüşüne yakın fikirleri vardır. Rousseau, aklın üstünlüğünü savunan filozoflara karşı çıkarak duygulara yönelmektedir[371]. Rousseau doğal yaşamın varlığını desteklemektedir. Toplumlaşmayı bir sorun olarak görmektedir. Çünkü toplumlaşmak beraberinde mülkiyet kavramını oluşturmakta, bu da savaşların çıkmasına neden olmaktadır. Voltaire ise Rousseau'ya karşı çıkarak, Roussea'nun toplumun ilerlemesine engel olduğunu ve barbar bir yaşamı savunduğunu vurgulamaktadır. Rousseau'nun doğa durumunu savunması, Voltaire'in ise ilerleme ve toplumlaşma görüşünü desteklemesi noktasında her ikisi de farklılaşır. Ancak Voltaire'nin bütün eleştirileri toplumun ilkel bir yaşama dönmesi görüşüne karşı çıkmaktır. Rousseau ise ilerlemenin insana verdiği tahribatlara karşıdır. Rousseau aslında insanın ilerlemeden uzaklaşıp doğaya tekrar dönmesi görüşünde değildir, onun tek isteği doğanın insana sunduğu yetenekler ve becerilere dönmesi fikridir. Rousseau tıpkı Herder gibi yapaycılığa karşıdır, insanın doğal olmasını, samimi olmasını istemektedir[372]. Herder, Rousseau'nun ve Voltaire'nin çalışmalarının birbirleri ile çeliştiğini görür, bu nedenle Voltaire'in tarih felsefesi kurgusunu eleştirir, buna karşın O, Rousseau'nun adımlarını takip ederek aklın kontrolsüz ilerleyişine karşı öne sürdüğü argümanlardan faydalanır[373].

Yukarıda anlatıldığı gibi Herder, aklcılığa ve akılcılığın yarattığı olumsuz durumlara karşı çıkmaktadır. Zira salt aklın kullanılmasıyla beraber insan, doğadan uzaklaşmıştır. Doğadan uzaklaşan insan kendine ve kendi duygusal yeteneklerine yabancılaşmaktadır. Böylece mekanikleşen bir toplum ortaya çıktığı gibi mekanik araçlar da üretilmektedir.

---

[371] Ertuğrul İşler, Voltaire ve Rousseau Tarafından Aydınlanma Çağı Fransız Yazını'na Bir Bakış, *PAÜ. Eğitim Fakültesi. Dergsi.* S:5, *1999,* s.51.
[372] İşler, a.g.e. s.52.
[373] Johann Gottfried Herder, Another Philosophy of History and Selected Political Writtings, Çev. Ionnis D. Evrigens and Daniel Pellerin, Hackett Publishing Company, Indianapolis/ Cambridge, 2004, s.21.

2.5.1.Herder ve Aydınlanma Felsefesi

Herder 18. Yüzyıl filozofu olarak hem aydınlanmanın hem de mekanist doğa bilimi etkisindedir. Ancak Herder, aydınlanma ve ilerlemeci görüşe karşı çıkarak antitez olarak kendi tarih felsefesini kurmuştur. Herder tarih felsefesi görüşünü 1774'te "İnsanlık Kültürü Tarihinin Felsefesi" adlı yazısında açıklamaya çalışmıştır. Bu risalesinde, Hume, Voltaire ve İselin'in tarih felsefesine ilişkin düşüncelerini eleştirir. Buna karşın İselin'in tarih anlayışından etkilendiğini de inkâr etmemektedir. Herder'in eleştirdiği nokta bu filozofların tarih anlayışlarının aydınlanma ve ilerlemeciliğe hizmet etme görüşüdür. Herder'e göre tarihsel çağlar bugün ile açıklanmamaktadır. Çünkü eski bir tarih bugünün koşullarıyla ve bu tarih içerisinde açıklanırsa yanılgıya sebep olacaktır[374]. Herder'e göre her ulusta yaşanılan durum ve olaylar o ulusu etkiler. Çağın kendisine verdiği mutluluk, sahip olunan ödevler, o çağ ve ulus içerisinde kalmaktadır[375]. Herder tarihi, bir genelliğe yaymaz; O, tarihin bir genelliğe dayandırılmasının yalnızca o günün koşuluyla gerçekleştirilebileceğini düşünmektedir. Ne geçmiş ne gelecek bugünün şartlarıyla açıklanmamaktadır. Çünkü Herder tarihin bir oluştan ibaret olduğunu açıklar, doğa ve tarih canlı bir organizmadır ve bu canlı organizma karşılıklı mücadele etmektedir[376]. Tıpkı Herder gibi Hocası Hamman da çağdaş felsefenin getirmiş olduğu sonuçları sert bir şekilde eleştirmektedir. Özellikle Kant'ın akılcı düşüncesine karşı çıkmaktadır. Kant'ın kişinin kendi kendinin belirlemiş olduğu özerk ve soyut akıl düşüncesine karşın; Hamman aklın ilkesini daha çok toplumu ilgilendiren, kültürel bir ürün olarak görmektedir. Böylece Kant'ın düşüncesi dışında aklın tarihsel ve toplumsal bir niteliğinin olduğunu ortaya koymaya çalışmıştır. Hamman'ı izleyen Herder de aklın tarihsel ve kültürel bir ifade olduğu düşüncesini sürdürür[377].

Herder tarihte bir maksadın ve ilerlemenin olduğunu kabul etmektedir. Ancak bu maksat ve ilerleme, ulaşma isteği bireyin mutluluğunu garanti altına almamaktadır. O, tarihteki tek tek olayları erek olarak düşünmez, bunlar olsa olsa birer araç olabilirler. Çünkü tarih, Tanrı'nın bilinmez amacı için ulaşılmaz, görünmez

[374] Özlem, *Tarih Felsefesi,* s.72.
[375] Gökberk, *Kant ile Herder'in Tarih Anlayışları,* s.125.
[376] Özlem, a.g.e. s.72.
[377] Ahmet Çiğdem, *Aydınlanma Düşüncesi,* İletişim Yayınları, İstanbul, 5. Basım 2006, s.93-94.

bir şeydir. Aydınlanma denilen çağ, tarihin ilerlemesini erek olarak kabul eder ancak Herder'e göre bu görüş tarihin bilinmezliklerini çözmemektedir. Ona göre "Evrende her şey milyonlarca erek için bir araçtır ve her erek de milyonlarca araçtan dokunmuştur. Bundan dolayı bütün bundan önceki çağlar yalnızca parlak Aydınlanma yüzyılını biçimlendirmiş olmak için geçmişlerdir denmez"[378].

Herder tarihte olan olayların yalnızca bir defa gerçekleştiğini ve bir daha tekrarı olmadığının altını çizmektedir. O, tarihsel olayları doğa yasalarına dayandırarak, tekrar eden olgulardan ve yargılardan kaçınılması gerektiğini vurgular. Tarih bir bütün olacak şekilde anlayabilme gibi türden yasalar mevcut değildir. Bütün dünya tarihi genel geçer yasalar altında açıklanamaz. Bu şekilde bir arayış da boşuna bir çabadır[379]. Tarihte olan olaylar devamlı bir şekilde ve yeniden tezahür eden sabit idelerin varlığından da söz edilmez. Çünkü her toplumun sahip olduğu ideler her çağda değişmekte ve kendi çağına özgü ideler üretmektedir[380]. "Herder'e göre, tüm tarihi kavrayan zaman dışı bir evrensel akıl/tin yoktur" [381]. O, bütün çağlarda ve genel bir iddiaya sahip olanların, tarihi kendi düşüncelerine göre yorumladıklarını ve bunun farkında olmadıklarını düşünmektedir. Buna göre geçmiş aslında kişisel yorumlara dayanmaktan öte bir şey değildir. Herder tarihin sürekli ilerleyen Aydınlanmacı görüşü eksik görür, O'na göre tarih sürekli inişe ve çıkışa tabidir[382].

Herder, aydınlanma ve ilerlemeci görüşü reddetmesinin temel nedenlerinden biri; aydınlanmayı, insan aklının egemen olduğu, toplumun daha çok mekanikleştiği, organikleşmenin yok olduğu bir dönem olarak görmesidir[383]. Bu mekanikleşme her alana yayılarak insanın canlı bir ruhtan uzaklaşmasına sebep olmaktadır. Mekanikleşme aletlerden, bilime bilimden, orduya ordudan, insana kadar ulaşmış bir çarka benzemektedir. İşte böyle bir mekanizma yaşamda etkin bir ruhun gücünü yok etmektedir. Aynı şekilde felsefi bir yaşama sinen bu mekanikleşme ruhun organı

[378] Gökberk, *Kant ile Herder'in Tarih Anlayışları*, s.124-125.
[379] Özlem, *Tarih Felsefesi,* s.42.
[380] Özlem, *a.g.e.* s.43.
[381] Özlem, a.g.e. s. .43.
[382] Özlem, a.g.e. s.44.
[383] Acar, *Halk Milliyetçiliğin Öncüsü Herder*, s.89.

olmaktan uzaklaştırmaktadır[384]. Herder mekanikleşmenin insanı ileriye yönlendirmeye çalışarak aslında insan yaşamını parçaladığını düşünür. Çünkü mekanikleşme insanı doğruluktan, iyilikten ve insaniyetten uzaklaştırmaktadır[385]. Herder, tarih felsefesine ilişkin söz konusu düşüncelerini *Another Philosophy Of History and Selected Political Writings* adlı kitabında açıklamaya çalışır.

Bu eserinde Herder; Roger Bacon, Galileo ve Descartes'ı aydınlanmaya giden yolda birer reformcu olarak tanımlamaktadır. Fakat onların reformu daha çok teoride gerçekleşmiştir. Onlar için Reform tutku gibiydi. Yüzyıllar boyunca sığ düşünceleri kırmak için mücadele etmişler ancak bu düşünceleri yalnızca teoride kalmıştır. Aydınlanma çağı fikirleri daha önceki fikirlere benzememekte, daha çok mekanik bir değişimden bahsedilmektedir. Örneğin optik için camın, pusula için mıknatısın, savaş için barutun, bilim için matbanın kullanımı bu tür değişimin örnekleridir. Araçlar geliştirilerek eski dünyanın ötesinde yeni bir dünya kuruldu[386].

Ayrıca ateşli silahların icat edilmesi, baskı ve zorlamanın yaygınlaşması, halkın maden ocaklarında bir köle gibi çalıştırılması, bunun sonucu olarak lüks ve refahın artarak ahlaki değer anlayışının değişmesine sebep olmuştur. Böylece yeni gelenekler ve sosyal eğilimler ortaya çıkarak aydınlanma öncesinde erdem ve ahlaki değer olarak görülen pek çok şey terk edilmiştir. Bütün bunlar mekanik düşüncelerin sonucunda oluşmaktadır[387]. Görüldüğü gibi aydınlanma düşüncesinin yaygınlaşmasıyla birlikte mekanik insan anlayışı yerleşmiştir. Bu durum insanı makineleşerek ruhunun zarar görmesine sebep olmuştur. İşte bu noktada Herder'in Aydınlama'ya karşı eleştirileri değer kazanmaktadır. Herder mekanikleşmenin insanı ileriye yönlendirmeye çalışarak aslında insan yaşamını parçaladığını düşünür; çünkü mekanikleşme insanı doğruluktan iyilikten ve insaniyetten uzaklaştırmaktadır[388].

Herder tarihin bir bütün olacak şekilde anlaşılamayacağını daha önce de ifade etmiştik. O, tarihteki ilerlemenin hızlı bir ilerlemeden ziyade, sessiz ve yavaş bir

[384] Gökberk, *Kant ile Herder'in Tarih Anlayışları*, s.130.
[385] Gökberk, a.g.e. s.133.
[386] Johann Gottfried Herder, *Another Philosophy of History And Selected Political Writings,* s.106-107.
[387] Johann Gottfried Herder, *Another Philosophy of History And Selected Political Writings,* s.106-107.
[388] Gökberk, *Kant ile Herder'in Tarih Anlayışları*, s.133.

şekilde gerçekleştiğine inanmaktadır. Çünkü ona göre hayatın farklı yaşlarının mutluluğu o yaşta gerçekleşir, mutluluğun merkezi kendi içindedir. Ne genç bir adam, mutlu küçük bir çocuktan daha mutlu ne de yaşlı bir adam, genç, dinamik, güçlü bir adamdan daha mutsuzdur. Bu nedenle Herder ilerlemenin insanlığa mutluluğu getirmediğine inanmaktadır. Ayrıca yapılan planları ve alternatif görüşleri kınamaktadır ve ebedi bir devrimin olmadığını belirtmektedir[389]. Buna karşın aydınlanma görüşünü savunan filozoflar da Herder'i eleştirir. Onlara göre Herder'in argümanı, insan bilincinin dışındadır. Bu nedenle bu argümana ulaşmak güçtür[390].

Herder, tarihsel etkilerin birbirine bağlı doğasını vurgulamak için genellikle organik büyüme dilini kullanmaktadır. Bu amaçla ağaç örneğini verir. Ona göre farklı halklar ve uluslar bir ağacın gölgesini oluşturur. Kendi kendine yeten bir ulusun temel gelenekleri, kültürün gelişmesine izin veren sağlam bir gövde olarak kabul etmektedir. Tıpkı organik beden olarak tanımlanan fermantasyon ve aşınma süreçlerine uğramak gibi, tarihsel periyotlar içinde uluslar çiçek açabilir [391]. Herder bu görüşünü açıklarken, *Başka Bir Tarih Felsefesi* adlı kitabında ulusların evrimini göstermek için ağaç görüntüsünü alegorik olarak kullanmaktadır. Ağaç görüntüsü simgesinin, insanlığın gelişim çağları ile birlikte kullanır. Herder ataerkillerin basit, inanca dayalı bağlarını, insanlığın çocukluğuna benzetir. Bunu aynı zamanda büyük insanlık ağacının kökü olarak gördüğü ilk gelişimiyle karşılaştırmaktadır. Yaşlı sedir bütün genç ormanla birlikte, köklerinden gelen özü ve gücüyle varlığını devam ettirir. Ağaç büyüdükçe, Mısırlı çocuklar okula başlar, uygarlaşır, göçebe yaşamı terk eder, yerleşik yaşama geçer ve mülk edinir. Mısırlı öğrenci çalışkanlığı ve sadakati öğrenirken, kehanetlerin yerini yasalar ve politik güvencenin kuralları alır[392].

Fenikeliler ise eski Mısır ve Yunan arasındaki bağlantısı, dünyadaki insan ırkına olan bağlantısından daha ilişkili ve daha yakın olmasına olanak tanımaktadır. Fenike canlılığı ve zekâsı, sahip olduğu konforlu ve rahat yaşamın tümü Yunanlıların

[389] Clare Thêrêse Pellerin, The Philosophies Of History Of Herder and Hegel, Saskatchewan Saskatoon Üniversitesi, Saskatchewan 2005, (Yayınlanmış Tez) s.11.
[390] Clare Thêrêse Pellerin, The Philosophies Of History Of Herder and Hegel, s.12.
[391] Herder, Philosophy and Antropology, s.154.
[392] Clare Thêrêse Pellerin, The Philosophies Of History Of Herder and Hegel, s.12.

yaşamına geçmiş, halk araştırmasının etkisiyle de Yunanistan'ın özgürleşmesine neden olmuştur[393].

Herder, Antik Yunan'ın güzelliği ve gençliği temsil ettiğini bu nedenle insanlığın Antik Yunan'a borçlu olduğunu dile getirir. Antik Yunan, Herder için insancıllığın, halk arasındaki dostluğun, iyi yasaların, din, gelenek, yazı şiir, ortak pratikler ve sanatta en iyi olanların beşiğidir. Bütün bunlar: gençliğin sevinci, zarafet, eğlence ve sevgidir. Bu ağacın çiçek açması ise Romalıların yönetimi altında dalların genişlemesi izlemektedir. Bu gelişme insan gücünün ve gayretinin, mertliğini temsil eder. Milletler arasındaki bölünme, Romalıların yetki alanlarının dışına çıkarak illere doğru yürümesi ve yasalarını, ahlak ideallerini, erdemlerini ve kusurlarını empoze etmesiyle sarsılır. Bu aşamada ağacın gövdesi muazzam boyuta, daha büyük yüksekliğe ulaşır, milletleri ve ulusları gölgesi altına almaya gayret ederek onları kollara ayırır. Sonraki tarihsel gelişim, Barbarlar tarafından Romalıların topraklarının işgal edilmesi noktasıdır. Bu da Herder için yeni bir başlangıç olmuştur: "Altında halkların ve kıtaların yaşadığı ağaç, "ağacı kes/balta ile kes!" diye haykıran kutsal izleyicinin sesiyle kınandı. Herder için, gözyaşını dindirmek için yeni bir dünyaya ihtiyaç vardı…" Herder'in organik görüntüleri sadece bütün resmin birliğinin sembolleri olarak alınabilir. Ancak başka düşünürler tarafından Herder'in bu düşüncesi, bütünün ilerlemesinin değil, tüm medeniyetlerin eşit gereklikleri olarak değerlendirilir[394].

Herder ağaç metaforunda olduğu gibi ilerlemenin varlığını kabul etmektedir. Ancak bu ilerleme halkın tamamıyla kendi kültüründen uzaklaşarak yeni bir kültürün ürünlerini kullanmak anlamında değildir. Başka bir halktan etkilendiği durumları kendi kültürünü korumakla birlikte yeniden üretip varlığını korumaktır. Böylece Herder, ilerleme ve etkileşimi organik bir gelişme olarak görür. Bir halkın gelişmesi diğer bir halka ilham kaynağı olabilmektedir. Bir halkın bir diğer halktan etkilenerek gelişmesi de bir tür organik büyümedir. Böylece her halk kendi kültürünü üreterek geliştiği için kendi ruhunu kaybetmemektedir. Orijinalliğini korumaktadır. Ancak aydınlanmanın getirmiş olduğu yeniliklere ulaşma isteği; halkın asimile olmasına

[393] The Philosophies Of History Of Herder and Hegel, s.12.
[394] The Philosophies Of History Of Herder and Hegel, s.13.

kendine ve kültürüne yabancılaşmasına yol açar. Böylece organik yapının bozulması ve yok olmasına sebep olur.

SONUÇ

Ortaçağ ve Aydınlanma döneminde yaşamış olan Herder, bu çağın verdiği karmaşıklık kendi felsefesini etkilemiştir. Herder doğrudan toplumsal varoluş düşüncesine değinmemiştir. Merkeze insanı yerleştirmesi, insan öncesi varoluştan insan varoluşuna ve insanla birlikte varolan bir varoluştan bahsetmesi, insanın ikamet ettiği mekândan ve mekânın insan üzerinde bıraktığı izler ve insan problemlerine değinmesi bizi doğrudan toplumsal varoluş fikrine yönlendirmiştir. Herder'in toplumsal varoluş düşüncesini temellendirirken ilham kaynaklarından birisinin kendisinden yaklaşık üç asır önce yaşamış olan İbn Haldun'nun olması kuvvetle muhtemeldir. Ancak Herder'in, İbn Haldun'dan bahsetmemesi de dikkat çekicidir

Herder bir tarih filozofu olarak insanın yeryüzünde yaşamış olduğu mekânın ve o mekâna bağlı olan iklimin insan varoluşu ve eylemlerini şekillendirdiği düşüncesine götürmüştür. Herder bu düşüncesini insanın biyolojik yapısıyla içinde yaşadığı doğanın bitki örtüsü, iklim diğer doğal durumlar ile insanın biyolojik ve ruhsal yapısı arasında analoji kurarak temellendirmeye çalışmaktadır. Kant, Herder'in bu analojisini çok güçlü bir argüman olarak değerlendirmemektedir. Bununla birlikte dünya genelini bir kenarda bırakacak olursak, herhangi bir ülke içerisinde köy ve kasaba gibi küçük insan toplulukları arasında bile ayrıntılarda ciddi farklılıkların olduğu bir gerçektir. Bu farklılıklar tarihten ve doğadan gelen faktörler sebebiyle insan ve onu oluşturan toplumun kültüründe vücut bulmaktadır. Zira insan, yaşadığı coğrafi bölgenin doğal şartlarına uyum sağlamak durumundadır. Örneğin o iklime uygun bitki örtüsü insanın beslenmesinden, kendisine doğal olarak sunulan iş imkânına kadar etkili olmaktadır. Hatta iklime ve zamana bağlı olarak insanın biyolojik yapısı bile değişiklik gösterebilmektedir. Herder her ne kadar önceden belirlenmişlik anlamına gelen bir kader inancına sahip olmamakla birlikte İbn Haldun'un 'Coğrafya Kaderdir' düşüncesine benzer şekilde coğrafi ve doğal şartların etkisini oldukça önemsemektedir.

Herder'in organik toplum kavramı yerellik bakımından önemli bir husustur. Herder, organikleşme kavramının insan doğasında olan bir güç olarak görür bu güç insana verilmiştir ve insanın insan olabilme niteliğini kazandırmasını ifade eder.

İnsan ve hayvanın sahip olduğu ortak bir kavramdır organik güç. İnsana insani nitelik kazandırdığı gibi hayvana da hayvansal nitelik kazandır. Organik güç özellikle insan, doğadan alır. Aynı zamanda insanı ve toplumu organik kılan niteliklerin başında biri de sahip olduğu milli duygulardır. Bu milli duygular toplumun sahip olduğu kültürel niteliklerdir. Milli duyguların, başka kültürlerin etkisiyle bozulmaması gerektiğini savunur. Herder, milli değerleri insanın orijinal ve doğal yapısının temel unsuru olarak görür. Bu değerlerin zarar görmemesi gerektiğinin altını çizer.

Herder'in ayırıcı noktası yerel görüşe dayanan fikirleri önemsemesi ve halkı yüceltmesidir. Herder her türlü yabancı unsurları dışlar ve yabancı unsurların bir halkı değiştirip dönüştürmesine karşı çıkmaktadır. Herder'in bu düşüncesi kendi çağında ve sonraki çağlarda da etkin olarak gerçekleşmesi pek de mümkün olmamıştır. Küreselleşen günümüz şartlarında böyle bir düşüncenin nostaljik ve ütopik olmaktan öte bir gerçeklik imkanı görülmemektedir. Böyle bir imkândan bahsedebilmek için bir halkın her türlü etkileşime kapalı ve ilkel bir yaşamın içerisinde bulunması gerekmektedir. Oysaki etkileşim her çağda olmuştur ve her etkileşimle birlikte kültürler iç içe gelişmiştir. Bunu durdurmak pek de kolay bir durum değildir. Ancak bilinçli bir toplum yetiştirilirse değerlerin önemi kavratılarak küreselleşme fikri azaltılabilir. Herder bu bilinçlenme biçimini Fırtına ve Coşku grubunu kurarak kazandırmaya çalıştı. Yerel yaşamın önemine dikkat çekerek halkın yozlaşmasının yanlışlığını vurguladı. Aynı zamanda ilerleme fikrine karşı sert tepkiler ortaya koydu. O ilerlemenin insanı kendine yabancılaşmasının ve insanı mekanik bir yapıya dönüştürdüğü düşüncesine karşın organik bir büyümenin mümkün olabileceğini fikrini ortaya koydu.

Herder'in, insanın diğer varlıklardan ayrıldığı noktanın insanın dik duruşu ile ilişkili olduğu düşüncesi dikkat çekicidir. Herder'i orijinal kılan insana ilişkin bu düşüncesidir. Felsefi yorumların yanında dik duruşun Antropolojik pek çok yorumu yapılabilir. Herder, dik duruşun diğer canlılarda olmayan insana özgü bir özellik olmasını, insanın doğal yeteneklerinin gelişmesini sağlayan, yaşam alanını genişleten ve insana özgün bir yer açan kapasite olarak görmektedir. Dik duruş insan hareketlerini kolaylaştırarak sanat icra etmesine katkıda bulunmasıyla birlikte, insanın zihin yapısını etkileyerek, düşünme ve konuşma gibi insani bir nitelik

kazandırmaktadır. Herder'in fikirleri günümüz dünyasında hala var olan problemlerdir. Bu bakımdan Herder'in görüşleri felsefi problemler bakımından önemlidir. Toplumu orijinal, organik olarak ifade etmesi insanın dik duruşu gibi farklı felsefi kavramlar kullanması, felsefeye yeni bir bakış kazandırmasını sağlamıştır.

KAYNAKÇA

Acar, Sevim Halk Milliyetçiliğinin Öncüsü Herder, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul,2008.

Altınay, F. Reyhan, "Türkiye'de Çokkültürlülük Bağlamında Halk Müziği Araştırmalarının Gerekliliği", *EÜ Devlet Türk Musikisi Konservatuarı Dergisi,* S.2, 2012, s.64-90.

Aytaç, Gürsel, Yeni Alman Edebiyatı Tarihi, Akçağ Yayınları, Ankara, 2005.

Aytaç, Gürsel, Yeniçağ Alman Edebiyatı Tarihi, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2012.

Bıçak, Ayhan Tarih Felsefesinin Oluşumu, Dergaâh Yayınları, İstanbul, Birinci Basım, Aralık, 2004.

Bıçak, Ayhan, "Kant'ın Tarih Anlayışında Tarih Bilincinin Yeri", *Felsefe Dünyası,* Sayı:16, Yaz, 1995, s.56-60.

Bozkurt, Nejat, *20. Yüzyıl Düşünce akımları, Yorumlar ve Eleştiriler,* Marpa Kültür Yayıları, İstanbul, 2004,

Camu, Albert,Veba, Çev. Nedret Tanyolaç Öztokat, Can Yayınları, 9. Baskı, İstanbul, 2007.

Camus, Albert, Başkaldıran İnsan, Çev. Tahsin Yücel, Can Yayınları, 18. Baskı, İstanbul, 2016.

Cevizci, Ahmet, Aydınlanma Felsefesi Tarihi, Asa Kitapevi, Bursa, 2007.

Çelik, Fikret, Fidan, Serdar, Şahin, Kamil "Aydınlanma'nın Fıransız Düşüncesi İçinde "Katı Liberal Değerler" Bağlamında Ele Alınmasında Ansiklopedi ve Ansiklopedilerin Yeri", *Uluslar Arası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergi* S.23, 2011, s.1-19.

Çiğdem, Ahmet, Aydınlanma Düşüncesi, İletişim Yayınları, İstanbul, 5. Basım 2006.

Diamond, Jared Tüfek Mikrop ve Çelik, Çev. Ülker İnce, TUBITAK Popüler Bilim Kitapları, Ankara, 2008.

Erdem, Hüsameddin, İlk Çağ Felsefesi Tarihi, Hü-Er Yayınları, Konya, 2011.

Gaiger, Jason, "İntroduction", Johann Gottfried Herder, *Sculpture,* "Some Observations On Shape and Form From Pygmalion's Cerative Dream", Düzenleyen ve Çev. Jason Gaiger, The University Of Chicago Press, London, 2002.

Gökberk, Macit Kant İle Herder'in Tarih Anlayışları, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2019.

Gökdağ, Kamuran, İktidar Teolojisi, Klasik Yayınları, İstanbul, 2019.

Güven, Emre Bekir, "Aydınlanma Felsefesi ve Alman Aydınlanma Edebiyatı", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 10, S. 20, 2020,* s.307-321.

Haldun, İbn, Mukaddime, Hazırlayan: Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2007.

Haz: Özlem, Doğan - Ateşoğlu, Güçlü Tarih Felsefesi Seçme Metinler, Herder-Kant-Fichte- Schelling- Hegel- Schopenhauer, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2017.

Herder, Johann Gottfried Another Philosophy of History And Selected Political Writings, Çev. Ioannis D. Evrigenis and Daniel Pellerin, Hackett Publishing Yayıncılık, Indianapolis/Cambridge, 2004.

Herder, Johann Gottfried Tarih Felsefesi, Çev. S. Battal Arvasi, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2020.

Herder, Johann Gottfried, " İnsanlık Tarihi Felsefesi Üzerine Düşünceler", *Tarih Felsefesi Seçme Metinler, Herder- Kant-Fichte- Schelling-Hegel-Schopenhauer,* Haz. Doğan Özlem-Güçlü Ateşoğlu, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 4. Baskı, 2017.

Herder, Johann Gottfried, Fichte, Humboldt, Klasik Alman Dil Felsefesi Metinleri, Derleyen ve Çev. Gürsel Aytaç, Phoenix Yayınevi Ankara, 2011.

Herder, Johann Gottfried, Outlines Of A Philosophy Of The History Of Man, Ed: David G. Payne, London, 2016.

Herder, Johann Gottfried, Philosopy and Antropology, Düzenliyen, Anik Waldow ve Nigel DeSouza, Oxford Üniversitesi Gazetesi, 2017. S.2-9.

Herder, Johann Gottfried, *Sculpture*, "Some Observations On Shape and Form From Pygmalion's Cerative Dream", Düzenleyen ve Çev. Jason Gaiger, The University Of Chicago Press, London, 2002.

Herder, Johann Gottfried, Shakespeare Üzerine, Çev. Emre Güler, Beyoğlu Kitapevi, İstanbul, 2021.

Herder, Johann Gottfried, Song Loves the Masses Herder on Music and Nationalism, Çev. Philip, V Bohlman, Kaliforniya Üniversitesi Yayını, ABD, 2017.

İplikçi, Alper, "Johann Gottfried Herder'de Milliyetçilik Düşüncesi", *Al- Farrabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2017, s.129-130.

İşler, Ertuğrul,"Voltaire ve Rousseau Tarafından Aydınlanma Çağı Fıransız Yazını'na Bir Bakış", *PAÜ. Eğitim Fakültesi Dergsi,* S:5, *1999*, s.49-53.

Kafka, Franz, Şato, Çev. Savaş Tunalı, Athena Yayınları, 3. Baskı İstanbul, 2010.

Kant, Immanuel, "Herder'in İnsanlık Tarihi Felsefesi Üzerine Düşünceler'inin Eleştirisi", *Tarih Felsefesi Seçme Metinler, Herder-Kant-Fichte-Schelling-Hegel-Schopenhauer,* Haz. Doğan Özlem-Güçlü Ateşoğlu, Doğu Batı, Yayınları, Ankara, 4. Baskı, 2017.

Kant, Immanuel, "İnsanlık Tarihinin Tahmini Başlangıcı", *Tarih Felsefesi Seçme Metinler, Herder- Kant-Fichte- Schelling-Hegel-Schopenhauer,* Haz. Doğan Özlem-Güçlü Ateşoğlu, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 4. Baskı, 2017.

Kant, Immanuel, Pratik Aklın Eleştirisi, Çev. Ioanna Kuçuradi, Ülker Gökberk, Füsun Akatlı, Türkiye Felsefe Kurumu Çeviri Dizisi:2, 3. Baskı, YY, 1999

Kant, Immanuel," Dünya Yurtaşlığı Amacına Yönelik Genel Bir Tarih", *Tarih Felsefesi Seçme Metinler, Herder- Kant-Fichte- Schelling-Hegel-Schopenhauer,* Haz. Doğan Özlem-Güçlü Ateşoğlu, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 4. Baskı, 2017.

Kierkegaard, Soren, Kaygı Kavramı, Hasan Ali Yücel Klasikler Dizisi, Aslından Çev. Türker Armaner, Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, 12. Baskı, İstanbul, 2018.

Kind, Johon Louis, Edward Young In Germaniy, Columbia University Pres, Macc Millan London, 1906.

Kolaç, Bedrettin, Atatürk İlke ve İnkılâp Tarihi, İmaj Yayınevi, Ankara, 2011.

Lavater, Johann Kaspar, "On The Nature Of Man", The World's Creat Classics:Essays Of French, German and Italian Essayısts, Ed. Chauncey C. Starkweather, A.B, LL.B. vd. The Colonial Press London, 1900.

Macit, M. Hanifi- İplikçi, Alper, Tarih Felsefesi, Pegem Akademi Yayıncılık, 3. Basım Ankara, 2019.

Mahiroğlu, Adnan, "Endüstri Devrimi Sonrasında Emeğin istismarını Belgeleyen İki Eser: Germinal ve Dokumacılar", *Dergi Park, Sosyoloji Konferansları,* S.3, 2005,s.40-53.

Michel N. Forster, "İntroduction", *Cambridge Texts in The History of Philosophy: Johann Gottfried Herder: Philosophical Writings,* (Ed. Karl Ameriks, Desmond M. Clarke), Byy, Cambridge University Presss, Ts. s. XII.

Montesque, Kanunların Ruhu Üzerine, Çev. Fehmi Baldaş, Hiperlink Yayınları, İstanbul, 2014.

Nietzsche, Friedrich, Böyle Buyurdu Zerdüşt, Çev. Göksu Birol, Dorlion Yayınları, Ankara, 2020.

Ozan, Meral "Herder'de Volk Kavramı", *Milli Foklor*, S.45, 2000, s.40-42.

Özlem, Doğan, Tarih Felsefesi, Notos Kitap Yayınev, İstanbul, 2010.

Özlem, Doğan, Tarih Felsefesi, Say Yayınları, İstanbul, 2010.

Pan, David, "J.G. Herder The Orgin of Language and the posibility of Transcultural Narratives" Departmant of Germanic and Slave Languages and Literatures The Pennslvania State University, USA, *Language ve Intercultural Communication,* 4. Cilt, Sayı: 1-2, 2009 s.11-20.

Paul Semko, Jasse Josep, (2004) *Isaia Berlin and Charles Taylor on Johann Gottfried Herder*. Yüksek Lisans Tezi, Saskatchewan Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Bölümü, Saskatoon.

Pehlivanoğlu, Emrah,"Ossianizim Ve Beş Hececiler", *Milli Foklor Dergisi,* Sayı 75, 2007, s. 6-9.

Pellerin, Clare Thêrêse, (2005) The Philosophies Of History Of Herder and Hegel. Yüksek Lisans Tezi, Saskatchewan Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Bölümü, Saskatoon.

Renan, Ernest, Dilin Kökeni Üzerine, Çev. Atakan Altınörs, Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2015.

Russ, Jacqueline Avrupa Düşüncesinin Serüveni, Çev. Özcan Doğan, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2019.

Salihoğlu, Hüseyin, Alman Edebiyatında Fırtına ve Tepki, *Hacetepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,* S.3, Ankara 1988, s.199-208.

Sartre, Jean-Paul, Varlık Ve Hiçlik, "Fenomenolojik Ontoloji Denemesi", Çev. Turhan Ilgaz ve Gaye Çankaya Eksen, İthaki Yayınları, 7. Baskı, İstanbul, 2016.

Zengin, Erkan,"Herder'in Folklor Tanımlamalarında Halk Kavramının Doğası", *Milli Foklor,* Dergi Park, S.126, Ankara, 2020, s.18-26.